

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1950-1960)

Abdulhalim AKBAŞ

**Aralık 2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1950-1960)

Abdulhalim AKBAŞ

**Danışman
Prof. Dr. Selman YAŞAR**

Diğer Jüri Yeleri

Doç. Dr. Tekin İDEM   Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

**Aralık- 2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Abdülhalim AKBAŞ tarafından hazırlanan “Türkiye-İran ilişkileri 1950-1960” adlı tez çalışması 28/11/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Tekin İDEM

.....

Danışman

Prof. Dr. Selman YAŞAR

.....

Üye

Dr.Öğr.Üyesi Efe DURMUŞ

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

.....
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

İmza

Abdulhalim AKBAŞ

Tarih:

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1950-1960)

Abdulhalim AKBAŞ

Batman Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Selman YAŞAR

2025, 117 Sayfa

Bu tez, 1950-1960 yılları arasında Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri, Soğuk Savaş'ın etkisi bağlamında ulusal basında yer alan bilgiler ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye ve İran'ın bu dönemde Batı Bloku içerisinde konumlanmaları, iki ülke arasında askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda çok boyutlu bir iş birliği sürecinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, çalışmada tarihsel arka plan sunularak Türk-İran ilişkilerinin İlk Çağ'dan itibaren izlediği seyir ve modern dönemde kazandığı nitelikler ele alınmıştır. Tezin ilk bölümü, Türk-İran ilişkilerinin tarihsel gelişimini inceleyerek, iki toplumun siyasal, mezhepsel ve kültürel düzeyde nasıl etkileşim içinde olduklarını ortaya koymaktadır. İkinci bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren İran ile olan ilişkileri, özellikle sınır sorunları, diplomatik temaslar ve bölgesel ittifaklar bağlamında ele alınmıştır. Üçüncü bölüm, 1950 öncesi dönemdeki Türk-İran ilişkilerinin genel görünümünü basın yansımalarıyla birlikte değerlendirmekte; II. Dünya Savaşı sonrasında artan Soğuk Savaş gerilimi, iki ülkenin karşılıklı güvenlik politikalarını uyumlaştırmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Sadabat Paktı, İran Şahı'nın Türkiye ziyaretleri, sivil toplum örgütlerinin işlevleri ve dostluk cemiyetlerinin faaliyetleri gibi gelişmelere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise 1950-1960 yılları arasında Türk basınında yer alan haberler üzerinden siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler detaylı biçimde analiz edilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya katılımı ve İran'ın Batı yanlısı politikalar izlemesi, iki ülkeyi ortak bir güvenlik anlayışında buluşturmuş; 1955'te kurulan Bağdat Paktı bu sürecin somut bir yansıması olmuştur. Ticari ilişkilerde ise Türkiye'nin İran petrolüne bağımlılığı ve İran'ın Türkiye'den ithal ettiği tarım ve sanayi ürünleri, ikili ekonomik bağları derinleştirmiştir. 1959'da imzalanan ticaret anlaşması ve demiryolu bağlantılarının güçlendirilmesi, bu iş birliğinin önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Kültürel alanda, öğrenci değişim programları, karşılıklı sanat ve edebiyat etkinlikleri ile 1959 tarihli Kültür Antlaşması gibi gelişmeler, halklar arasındaki ilişkilerin pekişmesini sağlamıştır. Ulusal basında sıkça yer alan bu kültürel etkileşimler, diplomatik ilişkilerin toplumsal boyutunu da güçlendirmiştir. Ancak aynı dönemde İran'daki 1953 darbesi ve çeşitli sınır sorunları gibi gelişmelerin basında yer bulması, ikili ilişkilerin zaman zaman gerilimli bir seyir izlediğini göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, 1950-1960 yılları arasında Türkiye-İran ilişkilerinin siyasi, ekonomik ve kültürel düzeyde çok yönlü gelişimini ve bu gelişimlerin ulusal basında nasıl temsil edildiğini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği bu dönemde, iki ülke arasındaki ilişkiler yalnızca devlet düzeyinde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de önemli bir yakınlaşmaya sahne olmuştur. Bu bağlamda, ulusal basının dönemin diplomatik, ekonomik ve kültürel gelişmelerini kamuoyuna aktarmada önemli bir işlev üstlendiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İran İlişkileri, Soğuk Savaş, Sadabat Paktı, Bağdat Paktı, Ulusal Basın, Diplomasi, Ekonomik İşbirliği, Kültürel Etkileşim.

ABSTRACT

TURKEY-IRAN RELATIONS (1950 AND 1960)

Abdulhalim AKBAŞ

Batman University Graduate Education Institute

History Department of Science

Advisor: Prof. Dr. Selman YAŞAR

2025, 117 Pages

This thesis aims to examine the during the period of 1950-1960 in the context of the Cold War, based on information reflected in the national press. The positioning of Turkey and Iran within the Western Bloc during this period laid the groundwork for a multidimensional cooperation process in military, economic, and cultural fields. Within this framework, the study presents a historical background and discusses the trajectory of Turkish-Iranian relations since antiquity, as well as the characteristics gained in the modern era. The first chapter investigates the historical development of Turkish-Iranian relations, revealing how the two societies interacted on political, sectarian, and cultural levels. The second chapter focuses on the relations bnd Iran since the establishment of the Republic of Turkey, particularly addressing border issues, diplomatic contacts, and regional alliances. The third chapter evaluates the general outlook of Turkish-Iranian relations prior to 1950 along with press reflections; the Cold War tensions following World War II led the two countries to harmonize their mutual security policies. In this context, developments such as the Sadabad Pact, visits of the Shah of Iran to Turkey, functions of civil society organizations, and activities of friendship societies are discussed. The fourth chapter analyzes political, economic, and cultural relations in detail through news published in the Turkish press between 1950 and 1960. Turkey's NATO membership and Iran's pro-Western policies brought the two countries together under a common security understanding; the Baghdad Pact established in 1955 was a concrete reflection of this process. In trade relations, Turkey's dependence on Iranian oil and Iran's imports of agricultural and industrial products from Turkey deepened bilateral economic ties. The 1959 trade agreement and the strengthening of railway connections stand among the significant indicators of this cooperation. In the cultural field, student exchange programs, mutual art and literature activities, and the 1959 Cultural Agreement contributed to strengthening the relations between the peoples. These cultural interactions, frequently covered by the national press, also reinforced the societal dimension of diplomatic relations. However, during the same period, events such as the 1953 coup in Iran and various border issues being reported in the press indicate that the bilateral relations occasionally followed a tense course. In conclusion, this study comprehensively reveals the multidimensional development of Turkey-Iran relations on political, economic, and cultural levels during 1950-1960 and how these developments were represented in the national press. In this Cold War-shaped period, relations between the two countries witnessed significant rapprochement not only at the state level but also in society. Accordingly, it is concluded that the national press played an important role in conveying the diplomatic, economic, and cultural developments of the period to the public.

Keywords: Turkey-Iran Relations, Cold War, Sadabad Pact, Baghdad Pact, National Press, Diplomacy, Economic Cooperation, Cultural Interaction.

ÖN SÖZ

Türkiye ve İran, kadim medeniyetler olarak karşılıklı etkileşim içinde gelişmiş; birbirlerinin kültürel, sosyal ve dinî yapıları üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu bağlamda, iki ülke arasındaki ilişkilerde coğrafi yakınlık, sosyolojik yapı, dinî inanışlar, kültürel ortaklıklar ve ekonomik çıkarlar, uluslararası siyasetin etkileriyle iç içe geçmiştir.

Bu çalışmada, 1950–1960 yılları arasındaki Türkiye–İran ilişkileri, özellikle medyanın rolü ve etkisi açısından sistematik biçimde incelenmiştir. Demokrat Parti iktidarı döneminde Türkiye’de medya, hükümet politikalarıyla paralel hareket ederek hem iç kamuoyunu hem de dış politika çizgisini şekillendiren önemli bir araç hâline gelmiştir. İran tarafında ise 1950’lerin basın organları ve dönemsel yayınları incelenerek, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin medya ekseninde nasıl yansıtıldığı analiz edilmiştir.

Tezimde akademik rehberliği ve tecrübelerini ile çalışmam boyunca bana rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Selman Yaşar’a emeklerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim. Yazım sürecinde desteklerini her daim hissettiğim sevgili eşim ve çocuklarıma şükranlarımı

Abdulhalim AKBAŞ
BATMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. TÜRK – İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ	7
2.1. İlk Çağda Türk – İran İlişkileri.....	7
2.2. Türkler ile Sasaniler Arasındaki İlişkiler.....	10
2.3. İran’ın İslâmiyet ile Tanışması.....	12
2.4. Şiiliğin İran’da Resmi Devlet Dini Haline Gelmesi	15
2.5. Osmanlı-İran İlişkileri	17
2.5.1. Osmanlı-Safevi ilişkileri	17
2.5.2. Osmanlı-Afşar ilişkileri.....	19
2.5.3. Osmanlı-Kaçar ilişkileri	20
3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ-İRAN İLİŞKİLERİ	23
3.1. Millî Mücadele Dönemi Türk-İran İlişkileri	24
3.1.1. Simko isyanı	25
3.1.2. Ankara – Tahran hattında ilk diplomatik temaslar.....	28
3.1.3. Tahran’a büyükelçi atanması	31
3.2. Türkiye – İran Sınır Anlaşmazlığı.....	31
3.2.1. Ağrı isyanları	33
3.2.2. 15 Haziran 1928 protokolü.....	35
3.2.3. Ağrı isyanı.....	37
3.4. Rıza Şah Pehlevi’nin Türkiye Ziyareti	40
4. BASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ – İRAN İLİŞKİLERİ (1950-1960) ÖNCESİ DÖNEM	47
4.1. Türkiye-İran İlişkileri: 1950-1960 Yıllarında Türk Basını Perspektifi.....	47
4.2. Soğuk Savaş ve Türkiye-İran İttifakı.....	49
4.3. Kültürel Diplomasi: İran Şahı’nın Türkiye Ziyaretleri	49
4.4. Ekonomik İş Birliği ve Ticaret	50
4.5. Bölgesel Gerginlikler ve Basında Eleştiriler.....	52
4.6. Türk-İran İlişkilerinde Sivil Toplum Örgütlerinin Kurulması	68
4.7.1. Sivil toplum örgütlerinin rolü.....	69
4.7.2. Kuruluş süreçleri ve amaçlar.....	69
4.7.3. Faaliyetler	69

4.7.4. Sivil toplum örgütlerinin gelecekteki potansiyelleri	70
4.7.5. Zorluklar ve çözüm önerileri.....	70
4.7.6. Türk İran Dostluk Cemiyeti	71
4.7.6.1. Tarihçe	72
4.7.6.2. Amaçlar ve hedefler	72
4.7.6.3. Faaliyetler	72
4.7.7. Türk – İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği	73
4.7.7.1. Tarihçe	73
4.7.7.2. Amaçlar ve hedefler	74
4.7.7.3 .Faaliyetler	74
5. BASINDA TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (1950 – 1960).....	76
5.1 .Demokrat Parti Dönemi Türkiye – İran İlişkileri	76
5.2. Bağdat Paktı	78
5.3. Celâl Bayar’ın İran Ziyareti	79
5.4. Türk – İran Demiryollarının Birleştirilmesi.....	80
5.4.1. Tarihi arka plan	81
5.4.2. Ekonomik etkiler.....	81
5.4.3. Kültürel ve sosyal etkiler	82
5.4.4. Gelecek perspektifleri	82
5.5. 1956 Bağdat Toplantısı	83
5.5.1. Tarihi arka plan	84
5.5.2. Toplantının amacı ve içeriği.....	84
5.5.3. Ekonomik ve askeri işbirliği	84
5.5.4. Bağdat toplantısının etkileri ve sonrası	84
5.6. 1957 Yılı İran Depremi	85
5.6.1. Depremin detayları.....	85
5.6.2. Depremin etkileri	86
5.6.3. Deprem sonrası alınan Önlemler.....	86
5.7. Kum Petrolünün Türkiye Üzerinden İhraç Edilmesi	87
5.7.1. Kum petrolü nedir	87
5.7.2. Türkiye’nin jeopolitik konumu	88
5.7.3. İhraç rotaları ve altyapı	88
5.7.4. Ekonomik ve stratejik faydalar	88
5.7.5. Çevresel ve sosyal etkiler.....	89
5.7.6. Uluslararası işbirlikleri ve diplomasi.....	89
5.7.7. Teknoloji ve yenilikçilik	90
5.7.8. Eğitim ve işgücü Gelişimi.....	90
5.7.9. Yasal ve düzenleyici çerçeve	90
5.7.10. Toplumsal katılım ve şeffaflık	90
5.7.11. İran petrolü krizi (1951)	91
5.8. 1959 Kültür Antlaşması.....	93
5.8.1. Anlaşmanın kapsamı	93
5.8.2. Anlaşmanın önemi	94
5.8.3. Anlaşmanın etkileri	94
5.8.4. 1959 Kültür Antlaşması’nın günümüze etkileri ve geleceğe yönelik Perspektifler	96
5.8.4.2. Teknolojik ve bilimsel işbirlikleri:	96

5.8.4.3. Dil ve kültürel programların genişletilmesi:	96
5.8.4.5. Geleceğe yönelik perspektifler	97
5.9. Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti	98
5.10. Türkiye-İran Ticaret Antlaşması	99
5.11. Eisenhower Doktrini	102
5.11.1. Eleştiriler ve sınırlamalar	103
5.11.2. Eisenhower Doktrini'nin mirası.....	104
5.12. Küçük Asya Paktı (1955).....	104
5.12.1. Bağdat Paktı'nın çöküşü (1960).....	106
5.12.2. Türkiye'nin stratejisi	107
6. SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	110
EKLER	118

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1. Dış İşleri Bakanlığı.....	26
Şekil 3.2. Ağrı İsyanı Haberi Akşam Gazetesi.....	35
Şekil 3.3. Sadabat Paktı ve Yürürlüğü Meselesi Vatan Gazetesi	44
Şekil 3.4. Sadabat Paktı Haberi Akşam Gazetesi	45
Şekil 4.1. Akşam Gazetesi Sadabat Paktı Haberi	51
Şekil 4.2. Celal Bayar Bağdat Paktı ile ilgili Ürdün ziyareti.....	52
Şekil 4.3. Irak Bağdat Paktıdan Çekildi Cumhuriyet.....	56
Şekil 4.4. Menderes bugün de İran a Gidiyor Yeni Asır	58
Şekil 4.5. Bayar , Şah ve Menderes dün 2 saat görüştüler Yeni Asır.....	58
Şekil 4.6. Bağdat Paktı, Karaşi’de Bu Sabah Toplanıyor Yeni Asır	59
Şekil 4.7. T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.....	68
Şekil 5.1. Türk İran Demiryolları Haberi Cumhuriyet Gazetesi.....	81
Şekil 5.2. T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.....	82
Şekil 5.3. T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.....	83
Şekil 5.4. İran’da Zelzele Felaketi.....	85
Şekil 5.5. İran'da Büyük Felaket.....	86
Şekil 5.6. İran Petrol Krizi Akşam Gazetesi.....	91
Şekil 5.7. T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.....	100
Şekil 5.8. T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi.....	101

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devleti
BTC:	Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı
CENTO:	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CIA:	(Central Intelligence Agency) Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DP:	Demokratik Parti
MI6:	Gizli İstihbarat Servisi
MÖ:	Milattan Önce
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP:	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
YY:	Yüzyıl
TBMM:	Büyük Millet Meclisi
TUDER:	İran İşçi Partisi

1. GİRİŞ

İranlılar, İran topraklarında kurulan devletin nasıl bir yönetim biçimi benimsediğinden bağımsız olarak, onun kurucu unsurunun İranlılar olduğunu ve bu devletin özünde bir Pers ruhu taşıdığını savunurlar (Şeriati, 2012, s. 33). İran ve Anadolu toprakları ise tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış ve bu iki bölge arasında sürekli bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Tarihsel olaylar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. İran'ın bu köklü tarihsel ve kültürel kimliği, dış politikasına da yansımıştır (Efdal, 2010, s. 219-253). Bu bağlamda, 1950-1960 yılları arasındaki Türkiye–İran ilişkileri, Soğuk Savaş'ın etkisiyle şekillenen diplomatik ve ekonomik iş birliğinin yanı sıra, İran'ın tarihsel kimlik anlayışını dolaylı olarak yansıtan karmaşık bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte ulusal basında yer alan bilgiler, iki ülkenin dış politika önceliklerini, ekonomik ilişkilerini ve kültürel etkileşimlerini gözler önüne sermektedir.

1950'lerde Türkiye ve İran, Batı Bloku'nun bir parçası olarak, ABD'nin Soğuk Savaş stratejilerine uyum sağlayan ülkeler arasında öne çıkmaktaydı. Bu dönemde Türkiye, Soğuk Savaş'ın devam ettiği sürece stratejik önemini vurgularken, dış politikasında belirli kırmızı çizgiler belirlemiştir. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılması, Batı ile olan ilişkilerini güçlendirmiş; ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurusu ise bu dış politika yöneliminin somut bir göstergesi olmuştur (Ataöv, 1969, s. 177). Türkiye'nin Batı'ya entegrasyonu, İran ile ilişkilerinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Zira aynı dönemde İran da ABD ile yakın ilişkiler kurarak Batı Bloku içinde kendine yer edinmeye çalışmıştır. Böylece her iki ülke, Soğuk Savaş bağlamında benzer dış politika yönelimleri sergilemiştir.

Şah Rıza Pehlevi'nin liderliği döneminde İran, modernleşme ve Batı'ya yakınlaşma politikaları izlemekteydi. Bu süreçte yürütülen reform hareketleri ve ekonomik kalkınma çabaları, Türkiye'nin aynı dönemde izlediği politikalarla benzerlik göstermekteydi. Her iki ülke de, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Güney Asya üzerindeki nüfuzunu artırma çabalarına karşı ortak bir cephede yer almaktaydı. Bu durum, Türkiye ve İran'ı hem güvenlik politikalarında hem de askeri iş birliğinde birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Nitekim bu dönemde ulusal basında sıkça yer alan haberlerde, iki

ülkenin ortak güvenlik kaygılarına ve iş birliği çabalarına dikkat çekilmiştir. Öte yandan, Şah Rıza Pehlevi'nin İslam öncesi İran tarihine yaptığı vurgu ve milliyetçi söylemleri, İslamcı çevrelerin tepkisini çekmiş; ancak bu yaklaşım, İran'da yüzyıllar boyunca şekillenen İranlılık gururunun, devrim sonrası dönemde daha açık biçimde kendini göstermesine zemin hazırlamıştır (Roy, 2000, s. 189).

1955 yılında kurulan Bağdat Paktı, daha sonra bazı değişikliklerle yeniden yapılandırılarak CENTO (Merkezî Antlaşma Teşkilatı) adını almış ve Türkiye ile İran'ın da içinde yer aldığı önemli bir güvenlik ittifakı haline gelmiştir (Findley, 2007, s. 311). Türkiye ve İran'ın yanı sıra Irak, Pakistan ve İngiltere'nin de dahil olduğu bu savunma iş birliği anlaşması, Sovyetler Birliği'ne karşı bir güvenlik kalkanı oluşturmak amacıyla kurulmuştur. CENTO, özellikle Türkiye ve İran arasındaki askeri iş birliğini derinleştirmiş; iki ülke bu çerçevede ortak askeri tatbikatlar düzenleyerek güvenlik politikalarını uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Ulusal basında, paktın bölgesel güvenliğe katkısı ve Türkiye ile İran arasındaki askeri iş birliğine olan olumlu etkileri sıkça vurgulanmıştır. Aynı zamanda CENTO'nun, sadece üye ülkeler için değil, bölge genelinde istikrarı artırıcı bir rol oynadığı yönünde değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Ekonomik alanda, Türkiye ile İran arasındaki ticaret ve yatırım ilişkileri bu dönemde önemli bir gelişme kaydetmiştir. İran'ın dış politikasını şekillendiren temel unsurlardan biri ekonomi olmuştur (Ali, 2007, s. 151). Türkiye, İran petrolüne bağımlı bir ülke olarak dikkat çekerken; İran da Türkiye'nin tarım ürünlerine ve sanayi mallarına ilgi göstermekteydi. Bu karşılıklı ihtiyaçlar doğrultusunda, Türkiye İran'dan petrol ithalatını artırmış, buna karşılık olarak İran'a tekstil ürünleri, tarım makineleri ve temel tüketim malları ihraç etmiştir. Artan bu ekonomik etkileşim, iki ülke arasındaki ticaret hacmini büyütmüş ve iş birliğini derinleştirmiştir. Özellikle 1959 yılında imzalanan ticaret anlaşması, bu sürece ivme kazandırmıştır. Söz konusu anlaşma, gümrük vergilerinin düşürülmesi ve ticaretin kolaylaştırılmasını öngörmüş; bu gelişmeler ulusal basında geniş yankı bulmuş ve iki ülkenin ekonomik ilişkilerinde olumlu bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir.

Kültürel ilişkiler bu dönemde önemli ölçüde gelişme göstermiştir. İran, sahip olduğu kültürel çeşitlilik sayesinde uluslararası arenada etkili bir aktör olmuştur (İzzeti, 2005, s. 127). Türkiye ile İran arasında öğrenci değişim programları uygulanmış ve akademik iş birliği artmıştır. Bu kapsamda, İranlı öğrenciler Türkiye'de eğitim görürken, Türk akademisyenler de İran'daki üniversitelerde ders vermiştir. Ayrıca sinema, müzik

ve edebiyat gibi kültürel alanlarda karşılıklı etkileşimler yaşanmıştır. Ulusal basında, İran-Türkiye ilişkilerini güçlendirmeye yönelik sanatsal ve kültürel etkinliklere sıkça yer verilmiştir.

Tüm bu gelişmeler ışığında, 1950-1960 yılları arasındaki Türkiye-İran ilişkileri, Soğuk Savaş dinamikleri çerçevesinde şekillenen, askeri, ekonomik ve kültürel boyutları olan çok yönlü bir ilişki ağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde ulusal basın, iki ülke arasındaki iş birliğini olumlu bir çerçevede ele alarak kamuoyunda farkındalık yaratmaya çalışmıştır.

1950-1960 yılları arasında Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş'ın etkisi altında şekillenen, askeri, ekonomik ve kültürel işbirliğini içeren dinamik bir dönem olmuştur. Ulusal basında yer alan bilgiler, iki ülkenin ortak güvenlik endişelerine, ekonomik bağlarına ve kültürel etkileşimlerine dair kapsamlı bir bakış sunmaktadır. Bu ilişkiler, her iki ülkenin de dış politika önceliklerini ve bölgesel dinamiklerini anlamak açısından önemli ipuçları vermektedir.

Bu dönemde Türkiye ve İran arasındaki kültürel ilişkiler önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Sanat, edebiyat ve eğitim alanlarında karşılıklı ziyaretler ve etkinlikler düzenlenmiştir. İran'ın eğitim politikası, Batı düşüncesinden bağımsız, özgün bir kültürel yapıya dayalı bir sistem olarak geliştirilmiş ve bu sistem İran kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Nadim, 1996, s. 153–165). Türk ve İranlı aydınlar, iki ülke arasındaki kültürel bağları vurgulayan yazılar kaleme almışlardır. Ayrıca, kültürel festivaller, sergiler ve ortak akademik çalışmalar halklar arasındaki dostluğu pekiştirmiştir. Özellikle edebiyat alanında karşılıklı çeviriler artmış; Türk ve İranlı yazarların eserleri her iki ülkede de ilgiyle takip edilmiştir. Sinema ve müzik alanında gerçekleştirilen ortak projelerle İranlı ve Türk sanatçılar, uluslararası platformlarda iş birliği yapmıştır. Ulusal basında yer alan bu tür haberler, iki ülkenin sadece siyasi ve ekonomik değil, aynı zamanda kültürel açıdan da birbirine yaklaştığını ortaya koymaktadır.

Ancak, bu dönemde yaşanan bazı politik krizler de ulusal basında geniş yankı bulmuştur. Özellikle İran'da 1953 yılında gerçekleşen ve Şah Rıza Pehlevi'nin yeniden iktidara gelmesiyle sonuçlanan darbe, Türkiye'de dikkatle izlenmiştir. Türkiye basını, İran'daki siyasi istikrarsızlığın Türkiye ile olan ilişkileri nasıl etkileyeceğine dair çeşitli yorumlar yapmış, İran'daki gelişmelerin bölgesel istikrar açısından doğurabileceği

sonuçları analiz etmiştir. İran'ın iç siyaseti, Türkiye'nin dış politika gündeminde önemli bir yer tutmuş ve bu süreçte iki ülke arasındaki diplomatik temaslar sıklaşmıştır.

1950'lerin başında, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılarak Batı Bloku ile ilişkilerini güçlendirmesi ve 1952'de NATO'ya üye olması, Türkiye-İran ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. İran, Şah Rıza Pehlevi liderliğinde Batı'ya yakınlaşma politikaları izlerken, Türkiye'nin Batı ile entegrasyonu, iki ülkeyi askeri ve siyasi alanda daha fazla iş birliğine yöneltmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye olması, İran'ın da benzer bir güvenlik şemsiyesi arayışına girmesine yol açmış, bu durum iki ülke arasında askeri işbirliğini hızlandırmıştır.

Bu çerçevede, 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı (daha sonra Merkezi Antlaşma Örgütü - CENTO), Türkiye ve İran'ın yanı sıra Irak, Pakistan ve İngiltere'yi kapsayan bir savunma işbirliği anlaşması olarak iki ülkenin ortak güvenlik politikalarının somut bir örneğini teşkil etmiştir. Türkiye ve İran, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki nüfuzuna karşı ortak bir duruş sergileyerek, askeri kapasitelerini güçlendirme yoluna gitmişlerdir. Ulusal basında, Bağdat Paktı'nın önemi ve iki ülkenin güvenlik işbirliğine dair olumlu yorumlar sıkça yer almıştır.

Ekonomik açıdan bakıldığında, Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkiler bu dönemde önemli bir gelişme göstermiştir. Ticaret hacmi artmış; özellikle enerji kaynakları ile tarım ve sanayi ürünlerinin karşılıklı alışverişi ön plana çıkmıştır. İran'ın en önemli gelir kaynağı olan petrol, ülkenin modernleşme ve sanayileşme politikalarıyla birlikte stratejik bir unsur haline gelmiştir. Bu durum, İran'ın doğal kaynaklara olan bağımlılığını artırmış; enerji ekonomisi ise ülkenin dış politikası ve ulusal güvenlik stratejileri üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Petrol, İran'ın ekonomik fırsatlarını genişletmiş ve İranlı liderlere bölgesel gelişmeleri etkileme imkânı sunmuştur. Bu çerçevede İran, hem bölge içinde hem de dışında çeşitli ittifak arayışlarına yönelmiştir (Ali, 2007, s. 151). Türkiye, İran'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarından faydalanırken; İran da Türkiye'nin tarımsal üretimi ve sanayi ürünlerine ilgi göstermiştir. İki ülke arasında imzalanan ekonomik anlaşmalar, karşılıklı yatırımları teşvik etmiş ve ticari iş birliğini artırmıştır. Ayrıca ulaşım ve altyapı alanlarında gerçekleştirilen ortak projeler, bu ekonomik ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Özellikle demiryolu ve kara yolu bağlantılarının geliştirilmesi, ticari malların taşınmasını kolaylaştırmış ve ticaret hacmini genişletmiştir.

1950-1960 yılları arasında Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş

bağlamında önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu dönemde ulusal basın, iki ülkenin dış politika önceliklerini, ekonomik işbirliklerini ve kültürel etkileşimlerini geniş bir perspektifle yansıtarak ilişkilerin dinamiklerini ele almıştır. Coğrafi konumları ve stratejik çıkarları nedeniyle Türkiye ile İran, özellikle Sovyetler Birliği'nin yayılma tehdidine karşı ortak bir cephede yer almışlardır. Türkiye, Soğuk Savaş devam ederken stratejik önemini vurgulamış ve bu süreçte dış politika sınırlarını belirlemiştir (Ataöv, 1969, s. 177). Bu yıllarda kültürel etkileşimlerin yanı sıra askeri ve ekonomik işbirlikleri de derinleşmiş; böylece iki ülke arasındaki ilişkiler çok boyutlu bir yapıya kavuşmuştur. Tüm bu unsurlar göz önüne alındığında, 1950-1960 dönemi, Türkiye-İran ilişkilerinin pek çok alanda gelişme gösterdiği ancak aynı zamanda bölgesel dinamiklerin etkisiyle çeşitli zorluklarla da karşılaşıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Ekonomik alanda Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkiler, bu dönemde önemli bir gelişme kaydetmiştir. Siyasi ilişkiler zaman zaman dalgalansa da, iki ülke arasındaki ekonomik bağlar bozulmak yerine güçlenmiştir (Robinson, 1986, s. 164–167). Türkiye'nin İran petrolüne olan bağımlılığı ve İran'ın Türkiye'den ithal ettiği tarım ürünleri ile sanayi mallarına olan ilgisi, iki ülke arasında karşılıklı yarar sağlayan dengeli bir ticaret hacmi oluşturmuştur. Bu ekonomik iş birliği, 1959 yılında imzalanan ticaret anlaşmasıyla daha da derinleşmiştir. Ulusal basında bu anlaşmalar ve ekonomik temasların detayları geniş şekilde yer almış; haberlerde, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin sadece ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda bölgesel istikrarın pekişmesine de katkı sağladığı vurgulanmıştır.

İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler, her iki ülkenin kimlik yapıları ile küresel güçlerin etkisi doğrultusunda sürekli değişen tehdit algılarına sahne olmuştur. Bu ilişkilerin niteliği, büyük ölçüde iki ülkenin dönemsel ulusal çıkarlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Ancak değişmeyen temel bir gerçek vardır: İran ve Türkiye, coğrafi konumları ile tarihî ve kültürel özellikleri bakımından Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslar'daki çıkarları doğrultusunda kesişmektedir (Koç, 2012, s. 36). Bu stratejik yakınlığa ek olarak, kültürel etkileşimler de Türkiye-İran ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Sanat, edebiyat ve eğitim alanlarında gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler ve etkinlikler, iki ülke halkı arasındaki dostluğu güçlendirmiştir. Türk ve İranlı aydınlar, bu kültürel alışverişlerin önemine sıkça vurgu yaparken, ulusal basında da bu tür etkinliklere geniş yer verilmiştir. Böylece, söz konusu dönemde kültürel iş birliği yalnızca siyasi ve ekonomik ilişkileri desteklemekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve kültürel

yakınlaşmayı da teşvik etmiştir.

Ancak, bu dönemde yaşanan bazı politik krizler de ilişkileri zaman zaman zorladı. Özellikle 1953 yılında İran’da gerçekleşen ve Şah Rıza Pehlevi’nin yeniden iktidara gelmesiyle sonuçlanan darbe, Türkiye’de de dikkatle izlendi. Ulusal basında geniş yer bulan bu olay, İran’daki siyasi istikrarsızlığın Türkiye ile olan ilişkileri nasıl etkileyeceği konusunda çeşitli yorumları beraberinde getirdi.

Sonuç olarak, 1950 – 1960 yılları arasında Türkiye-İran ilişkileri, Soğuk Savaş’ın etkisi altında askeri, ekonomik ve kültürel işbirlikleri ile şekillenen dinamik bir dönemdir. Ulusal basında yer alan bilgiler, iki ülkenin dış politika önceliklerini, ekonomik bağlarını ve kültürel etkileşimlerini yansıtarak, bu dönemin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Bu ilişkiler, her iki ülkenin de bölgesel ve uluslararası konumlarını pekiştirmiş, aynı zamanda halklar arasındaki dostluğu güçlendirmiştir.

2. TÜRK – İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ

2.1. İlk Çağda Türk – İran İlişkileri

Hâlihazırda Orta Doğu coğrafyasında iki komşu ülke olarak yaşayan İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler çok eski zamanlara yani M.Ö. 2000’li yıllara dayanmaktadır. Tarihsel bağlamda, tarih boyunca birbirleriyle geliştirdikleri ilişkiler, bir millet olarak verdikleri isimler ve anlamlar kadar önemlidir. Orta Asya’dan günümüz coğrafyalarına kadar bu iki ulusun geliştirdiği ilişkilerin kahramanları ve savaşları ile yazılı ya da yazısız birçok efsane ve destana yansındığını görmekteyiz.

Bilindiği gibi Türklerin Turan, Arapların Sami olduğu rivayet edilmektedir. Aryanlar ve Perslerin uygarlığın geniş bir bölgeye dağıldığı gibi Turan bölgesinin güneyine İran'a geldiklerine inanılmaktadır (Albayrak, 201, s. 14). Bu varsayımlarla uyumlu şekilde değerlendirdiğimiz Turan ve İran kavramları iki milletin isimleri olarak bilinmektedir. Böyle bir kabul, genel bir yanlış anlaşılmaya yol açar. Özünde İran ve Turan kavramları iki millete addedilen isimler değil, iki farklı bölgeye verilmiş isimlerdir. İran ve Turan birbirine sınır iki coğrafyanın ve hatta tarihte pek çok iz bırakmış iki farklı ülkenin isimleridir. Bu bölgeler, birbiriyle çok yakın bağlar geliştirmiş toplulukların bir arada yaşamaya çalıştığı iki farklı ülkedir. Turan coğrafyası, Çin ve İran sınırları arasında, Türk soyundan geldiği ve hatta Türklerle akraba olduğu söylenen boyların ve Horasan bölgesinin de bulunduğu geniş bir toprak parçasıdır. İran toprakları ise Mezopotamya’dan Turan sınırlarına kadar uzanan Aryanlar olarak bilinen kavimlerin yaşadığı topraklardır (Bakır ve Altıngök, 2011, s. 361-422).

Her ne kadar coğrafi isimler olarak anlaşılmaya çalışılsa da konunun girişinde de belirtildiği gibi İslamiyet öncesi dönemlerde Türkler ile İranlılar arasındaki ilişkiler, soyları ve kökenleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Yani M.Ö. 2000 yılının ortalarından kalmadır. İranlı tarihçiler için Hun Türklerinden itibaren yapılan akınlar, Kaçarlar zamanındaki Türkler bölgeye kadar gelindiği bilinmektedir. Türkler ile İranlılar ile mücadeleleri ile bölgede bulunan Sasani devleti döneminde aşırı derecede yürütülen muharebelerde , Zerdüşd din kitaplarında ve hatta İran milli destanlarına konu olmuştur. İran-Turan mücadeleleri, Zerdüştlük dininin kutsal kitabı olarak bilinen Avesta’da, İran kavimlerinin yiğitliklerini öven ve İranlıları manevi yönden yücelten Şehname’de ve

bunlara atfedilen Siyavü ve Rüstem destanlarında sıkça işlenir (Karadeniz, 2011, s.207-214).

İran'ın efsanevi hükümdarlarından Feridun'un Şehnamesinde dünyayı üç oğlu arasında üçe ayırdığı anlatılmaktadır. Feridun Yunan topraklarını batı bölgesi ile birlikte Selm'e ve Türklerin iskân edildiği Türkistan ve Çin'i Turan verdi. Feridun'un çocuklarından Tur'a atıfta bulunularak, çoğunluk halkın Türklerde olduğu bu yörelere "Turan" denildiği rivayet edilir. Amuderya ve Syr Darya nehirlerinin sınır olarak kabul edilmesi halinde, söz konusu bu toprakların Çin topraklarına kadar uzandığı kabul edilmektedir. (Karadeniz, 2011,s. 207-214) yazısında, "Bir boy adı olarak verilen Tur'un, yapılan detaylı araştırmalar sonucunda efsanevi Türk hükümdarı Afrasiyab'ın atası olduğu ortaya çıkmıştır" diye ifade etmiştir. Aşiret adı olarak kullanılan Turan kelimesine ilişkin bir diğer görüş ise, Farsça ve Macarca dillerinde "Tur" kelimesine çoğul "an" ekinin eklenmesiyle elde edilen Turan yani Turlar olarak kullanılan ektir. Bazı görüşlerden sonra; Birçok Avrupalı bilim adamı, "turan" kelimesinin Farsça " kötü,yıkıcı, saldırgan" manasına gelen "tura" kelimesinden geldiğine inanmaktadır.

Firdevsi'nin Şehname'sinde Turanları İranlı olarak tasvir etme eğilimi evrensel olarak kabul edilmemektedir ve bazı Batılı tarihçilerin İran ile Orta Asya'yı etnik olarak bütünleştirmeye çalışmasına rağmen, bu ikisinin net bir şekilde ayrılması nedeniyle birleşmenin gerçekleşmediği ve iki coğrafya haline geldiği yönünde görüşler de vardır. Amerikalı tarihçi David Christian, "tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar neredeyse hiçbir politik oluşumun İran ve ötesini birleştiremediğini" belirterek bu düşünceleri destekledi (Yıldırım, 2015, s. 170)

İranlılar; Hint ve İran iki ayrı etnik kola ayrılmış ve uzun süre Orta Asya'da yaşamını sürdürmüşler ve M.Ö. Bu topluluklardan ayrılan ve MÖ 3000 yıllarında ölen Hint – Avrupa topluluklardandır. Ayrılıp Hindistan ve İran olarak isimlerini verecekleri bugünkü bölgelerine yerleştiklerinde her biri kendilerine bu şekilde tanımlayacaklar kullanacaklardır. Atalarının Hint-Avrupa kabilelerinden geldiğine inanan İranlılar da kendilerini Pers olarak adlandırıyorlar. Ancak köklerini kavimlerine dayandıran İranlılar için (Albayrak, 2013, s. 16).“En çok konuşulan ancak kaynağı bilinmeyen Hint – Avrupa ırkı teorisi literatürde oldukça yaygındır.

Aryanlar, Avrupa'nın varoluş felsefesini dayandırdığı Hint – Avrupa ırk teorisine göre soylarını da Hint – Avrupa ırkına dayandırıyorlar. Isparta'nın ihtiyacı olan bu teoriye göre Kızılderililer, Petunlar, Persler ve Afganistan bölgesinde yaşayan birçok Aryai

grubu İran'daki Çingene kabileleri ile akrabadır.” diyerek eleştirir(Albayrak, 2013, s. 16).

“İran” kelimesi ilk olarak M.Ö III. yüzyılda Yunan tarihçi Eratotheres kullanmıştır. ve İran kelimesinin Eski Farsça'da kullanılan “Ariya” (Ari) sözcüğünden geldiğini öne sürmüştür . İran ve Hint kollarının kendilerine atfettiği “şerefli” anlamına gelen “Arya” kelimesi; “asil, sadık, arkadaş” anlamında da kullanılmaktadır. Nak-ı Rüstem'de I. Ardeir Babekan'ın taç giyme törenini tasvir eden kabartmanın yanındaki kitabede Pehlevi dilinde “Aryan” kelimesi geçmektedir. Bu kabartmanın üzerinde bulunan Parsi dili kabartma yazıtında İran adı “Aryan” olarak ifade edilmiş ve devletten çok insan anlamında kullanılmıştır. O gün geldi; Aryan kelimesi coğrafi bir kelime olarak, “Aryan” kavminin yaşadığı ülke ya da coğrafyayı ifade ediyordu. İran adı Aryanların yaşadıkları yerin adı anlamına gelir. Eski Arap tarih ve coğrafya kitaplarında ve Sasaniler arasında imparatorluğun orta kesimi “İranehri” (İran medeniyeti) veya “İranzemin” (İran coğrafyası) olarak anılırdı. Aynı derecede önemli olan, Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da “İranvik” olarak geçen İranlıların anavatanıdır (Garthwaite, 2011, s. 50)

Firdevsi'nin Şehnamesi'nde Turanları İranlı gibi gösterme eğilimi belirgin olsa da, Oğuz Han, Alp Er Tonga/Afrasiyab ve Feridun muhtemelen benzer kişilerdir ve hem cihangirlikleri hem de kuruluş yönleriyle, insanlık tarihine iz bırakmış ve insani yönü ön plana çıktığı için İran'dan Turan'a binlerce yıldır unutulmamıştır. Nihayet; İranlılar Turan olgusundan iki şekilde yararlanmışlardır. Türklerin atalarını sahiplenmekle kalmayıp, şanlı bir geçmiş ve bunun üzerine güçlü bir milliyet ve millî kültür inşa ettikleri gibi, Turan'ı da ezeli ve ebedi bir düşman olarak tanımlayıp milliyetlerini bu korkuyla pekiştirdiler (Karatay, 2012, s. 70).

Anadolu ve İran coğrafyası tarih boyunca sayısız devlette ve medeniyette tanıklık etmiştir. Bu uygarlıklardan bazıları birden çok kez tüm bölgeleri tek başına elinde tutarken, bazen bu bölgelerde farklı uygarlıklara rastlanmış ve dünya tarihinde ender görülen üstünlük mücadeleleri yaşanmıştır.

Yaygın olarak İran olarak bilinen Pers, uygarlığı ve medeniyeti çok eski , sanatı, kültürü; uygarlığının temellerini günümüze ulaştıran gelenekleri ile tanınan bir ülkedir. Arkeolojik araştırmalar, İran'ın insan oğlunun en eski ikamet ettiği mekanlardan biri olduğunu ve İran'ın birçok bölgesinde Paleolitik insanların yaşadığını, İran'ın yaklaşık 10.000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu gösteriyor. Mezopotamya'nın doğu bölgelerinde yer alan İran uygarlıklarının ilki ve en önemlilerinden biri, hemen hemen M.Ö 3000'de yaşamış Elamlardır. Elamlar, Mezopotamya'da kurulan Babil ve Akad gibi

sınır komşuları olan Sami devletleri ile aralıklarla savaşımlardır. Elamların Asurlular ile yaptıkları savaşlar sonucunda kurdukları devlet, M.Ö. 639 yılında aldığı ağır yenilgi sonucunda Asurluların egemenliğine girmiştir (Bozgeyik, 1981, s. 140).

İran uygarlığın tarihin başlangıcı dönemin en büyük gücü olan Pers Krallığının ile başlar. Genellikle Medlerin, İran'da ilk imparatorluğu kuran Aryanların Pers kolundan bir kabile olduğuna inanılır. (Bayrakdar, 2013, s. 70). bu yaygın inanın aksine “Mata (Mada) adlı reislerinin hizmetine Saka'dan ilişkilerin bozulmasıyla Med kavimlerinin M.Ö. 4500'lü tarihinde bugünkü Azerbaycan'ın bulunduğu bölgede beylik olarak kurulan ve oradan da tarih sahnesine çıkmışlardır.

Persler bugünkü İran'ın kurucuları olarak kabul edilirler ve Avestan dilini konuşurlar. İran'ın kurucularından birinin Persler olduğuna inanılsa da İranlıların eski yerleştikleri yerlerinde bulunan buluntular, bu coğrafya da Aryan kavimlerinden daha önce yaşamış medeniyetlerin varlıklarını gösteriyor. Recep Albayrak'ın aktarttığına göre Türklerin İranı adlı kitabı Zehtabi'nin şu hükmüne yer vererek bu görüşü desteklemiştir (Albayrak, 2013, s. 178).

2.2. Türkler ile Sasaniler Arasındaki İlişkiler

Pers İmparatorluğu, Roma İmparatorluğun saldırılarıyla ciddi şekilde zayıfladı. Bu sırada M.S 215 tarihinde bu bölgede kurulan daha sonra büyüyen Sasani ailesinden olan Anahita tapınağının başrahibi I. Ardashir, ölümünden sonra ağabeyi Shapur ile birlikte amansız bir taht mücadelesine girdi. Shapur'un 222'de ölümünden sonra başkenti Ctesiphon'u fethetti ve resmi olarak Sasani devletini kurdu. Kısa sürede tüm İran'a hakim oldu. Mani, Ardeşir'in oğlu I. Shapur'un saltanatı sırasında peygamber olarak ortaya çıkmıştır (Albayrak, 2013, s. 65).

I. Shapur, Zerdüşt doktrininin iyi – kötü yönünün bir sonucu olarak gelişen ve zamanla Maniheizm'e dönüşen ve bölgedeki diğer dinlerden etkilenen “Maniheizm”i destekledi. I. Shapur'un ölümünden sonra kutluğuna geçmiştir . Ancak Mani, daha sonra Sasaniler'in başına gecen olan I. Behram döneminde uzun süren işkencelerden sonra öldürüldü. Bu hareketin verebilmesi gereken cevabı bulamayışı sonucunda Mani taraftarı Oğuzlara sığınmış başlangıçla Oğuzların 600 yıl boyunca ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. IV. Yüzyılın sonlarına yaklaşırken Sasani İmparatorluğu'nun batısında gelişen bazı olaylar Sasani İmparatorluğu'na da yansdı. Bu olaylardan biri de Bizans İmparatoru Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesidir. Neticede Sasani uygarlığı bu

inancı benimseyen bölgedeki birçok Hristiyanı, Bizans İmparatorluğu'na yakın ve Sasani Devleti'ne düşmanı gibi görülmüştür. Bu dönemde devletin geleceği için Zerdüştlük Sasani devletinin inancı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte hem Hristiyan hem de Yahudi dinlerine inanan azınlıklar, vergi ödemeleri koşuluyla bu dönemde serbestçe dolaşabiliyorlardı. Anadolu ve İran coğrafyasında Bizans ve Sasani devletlerinin üç asırlık etkileşimi sonucunda ortaya çıkan kültürel ve siyasi birikim, ileriki dönemlerde İslam dünyasını siyasi ve kültürel olarak çok etkili bir şekilde şekillendirecektir (Bahadır, 2011, s. 170).

Hunların İç Asya'dan göç eden güney kolu, V. yüzyılın ortalarında Akhunları kurdu. Özellikle Akhunlar zamanında (yaklaşık 358) Sasaniler ile mücadele yoğunlaştı. Yüzyıla yakın bir mücadelenin sonunda İranlılar Türk üstünlüğünü kabul etmek ve vergi ödemek zorunda kaldılar. Dönemin Sasani Şahı olan Firuz, Akhunların eline geçmiştir. Akhunlar iki yıl boyunca doğu İran'ı yağmaladılar. Şah Firuz, Akhunlardan yararlanmaya çalışsa da ordusu yenildi ve onu da öldürdüler. Akhun İmparatorluğu'nda Toraman iktidardayken, Sasaniler'de I. Kavad (Kubat) iktidara geldi.

I. Kavad'ın devrelerinde çok alanda olduğu gibi dini alanda da reformlar ve buna bağlı politik çalışmalar ve geliştirmişler, ülke sınıfları arası düzey farkını önemli ölçüde artırmıştır (Saray, 1990, s. 150).

Sasaniler bölgesel olarak önemli stratejik bir bölgede konuşlanmış önemli stratejik öneli ticaret yolları kontrol ediyorlardı. Çin İmparatorluğuna ve Roma İmparatorluğu'na çok kaliteli ipek satmıştır. Çin usulü pekmez yapımı Sasaniler tarafından öğrenilmiş, İran usulü pekmez yapılmaya ve Roma İmparatorluğu'na satılmaya başlanmıştır. İpekten sağlanan gelirle İran ekonomisine bir katkısı ve önemi çok olmuştur.. Ancak Sasaniler Göktürklerle giden birçok yolun kontrolünü kaybettiği için bu iki devlet bu güzergahın önemini bilen ve yolların kontrolünü sağlamak için uzun süre çabalar göstermiştir. II. Hüsrev döneminde İmparatorluğun sınırları Türkiye, Afganistan, Pakistan, Orta Asya, Kafkasya, Irak, , Arap yarım adasına kadar kapsayacak şekilde genişledi (Yıldırım, 2015, s. 145).

Tarihte kaynaklarda, Sasani döneminde İran uygarlığı ile bir yanda Bizans, diğer bir yanda Hint kültürü ile iletişim ve etkileşimden önemli ölçüde etkilendiğini değerlendirilmiş. İran'ın güçlü merkezi yönetim anlayışı ve katı kast sisteminin İslam'dan koruduğu Sasani döneminde İran uygarlığı önemli bir ilerleme göstermiş, edebî şahsiyetleri korurken Platon ve Aristoteles'in eserlerini Pehlevi diline çeviren filozoflar

tercüme edilerek okutulmuştur. Gandiapur şehri bu dönemin önemli kültürel ve bilim merkezi olmuş, gerek sanatsal gelişmeler gerek edebiyat alanında önemli eserler verilmiş ve Şahnamene'nin temelleri bu dönemde atılmıştır. Yine bazı kaynaklara göre Sasani döneminde kadın ve erkek Sasaniler'in birlikte savaştıkları oklanabilmektedir. (Kambin, 2011, s. 140).

İpek Yolları'nın denetimini sağlama amacıyla gösterilen caba ve mücadelede, İstemi Yabgu'nun kararlı tutumuyla, olan ve Hüsrev'in dönemin güçlü devletlerinde Bizans İmparatoru ,uyumlu bir siyaset izlemesi kısa sürede sonuç verdi ve 571 yılında Sasani-Bizans Savaşı patlak verdi. Sasaniler ile Bizans arasında çeyrek asır süren savaşlardan sonra iki devlette onlarca insan kaybı veren mücadeleler yaşanmıştır. (s 603-628), Göktürkler hemen Hazar kıyılarını ve Azerbaycan'ı fethettiler ve Bizanslılar ile Sasaniler arasında dengeli ve eşit derecede başarılı oldular. Ayrıca diplomatik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sasaniler, merkezi gücün dağılmasına karşı mücadele etmelerine rağmen, Araplar tarafından kolayca yok edildiler ve Hüsrev'in ölümünden sonra başlayan ve birçok hanedan üyesinin tahta geçme için yaşanan taht mücadeleleri sonucunda birçok alanda politik, ekonomi ve askeri yönden zayıfladılar. Sasaniler'in tarih sahnesinden geri çekilmeleri İslam'ın Asya'ya taşınmasının yolunu açmış, Hindistan ve Uzak Asya'daki birçok ülke halkının Türkleri İslam ile tanıştırmasının ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Yüzyıllar boyunca Toros Dağları, Kafkaslar ve Pireneler'deki coğrafi sınır, İslam fetihlerini sınırlamış ve Avrupa kıtasında İslam'ın yayılmasını engellemiştir. Sasani başkenti Medain, Konstantinopolis şehri gibi aşılmaz bir konumsa, o zaman Asya kıtasındaki İslam dininin kaderinin ve buna bağlı olarak tarihin akışının farklı bir yön alacağı kesindir (Sivrioğlu, 2015, s. 389-428).

2.3.İran'ın İslâmiyet ile Tanışması

İslami devletin bölgeye yaptığı fetihlerle , İran'da mevcut olan bir çok şeyin değişmedinse neden olmuştur. İran var olan mevcut inancın dayandığı o dönemde bölgedeki baskın din olan Zerdüştlük'tür. Emevîler o sırada İran'ı yönettiler ve İran kültüründen etkilendiler. Sonuç olarak, Arap kültürü ve İran kültürü kültürel, idari ve mali işlerde birleşerek yeni bir kültür yaratmıştır. Emevîlerin bir özelliği olan Arap milliyetçiliğinin İranlılar arasında da hoşnutsuzluğa yol açtığı bilinen bir gerçektir. İranlılar arasındaki bu memnuniyetsizliğin nedeni, Arap değil Müslüman olmaları nedeniyle “Mevâlî” olarak isimlendirilen ve onları kendilerinde daha düşük statülü olarak

görmüşler ve öyle muamele görmeleridir. Bir mezhep lideri ve eski bir İran kölesi olan Ebu Müslim, Emevilerin tebaasına eşitsiz muamelesine karşı Haziran 747'de Horasan'da bir direniş başlattı. Horasan'ı fethettin ardında İran içinden Irak'a gitmiştir. Nihayet 749'da Ebul Abbas'ın halife ilan edilmesi Emevilerin sonunu getirdi (Lewis, 2014, s. 142).

Bu dönemde, yani Abbasiler ile başlayan yeni süreç, İslami hayat tarzının İran kültürüne ve yaşam tarzıyla benzerliğin doruğa ulaştığı bir dönemdi. Sermayenin değişmesi bu sebepler arasında sayılmakla birlikte, Arap soyluların güç kaybetmesine ve bunun yerine İran işlerin daha resmiyet kazanması da bu sebepler arasında gösterilmiştir. Abbasilerin iktidara yükselişini Arapların devrilmesi, Emevî iktidarının devrilmesi ve Mevali denilen İranlılar tarafından İslam'ın kademeli olarak İranlaştırılması olarak yorumlamışlardır. Bu sefer Araplara karşı Horasan ve Sistan yakınlarında başlayan isyanlar, daha evvel ki isyanlarda ön safta olan ve isyanında lideri Ebu Müslim daha sonra yerine geçmek isteyen Halife Mansur tarafından öldürülmesini liderlerin sindiremediğinde bu mücadele yıllarca sürmüştür. Peygamber döneminde dinle gelen hoşgörü ortamı zamanla değiştiğini ve İran'ın fethedilmesinden yaklaşık 150 sene sonra giderk artan baskılar sonucunda Zerdüştlere ilkin Hürmüz adasına sığındıklarını, ardından Hindistan'a gittiklerini belirtmektedir (Sivrioğlu, 2015, s. 389-428).

Abbasi IX. Yüzyılın ikinci yarısından giderek zayıflamaya başlayınca bu bölgede yaşayan Maverâünnehir ve Horasan'da Tahirler, Saffariler, Samaniler ve Büveyhiler ve daha birçok İran kökenli sülale boy göstermeye başladı. Bu devletler siyasi olarak Abbasi halifelerini tanımış olsalar da fiilen hâkimiyetlerini artırmaya ve alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Horasan ve çevresinde hüküm süren Tahiriler (821-873) yaklaşık elli yıldan hakimiyet sürdürmüşler. Saffariler ise daha sonra bölgede bir çok yeri fethederek Horasan çevresine geniş bir bölgede hâkimiyet sağlamışlardır. Saffariler'i Horasan'dan İran'ın bazı kesimlerinden onları çıkarmayı başardılar ve geniş bir alan sahip oldular. Taberistan'a genişlettiler. X. yüzyılda Şii Büveyhiler ve İsmaili-Şii Fatımilerin askeri ve politik başarılarından sonra halifelerinin yetkilerini zorla ele geçirerek başta olmak üzere doğudaki İslam topraklarının önemli bir kısmına hakim olmayı başardıklarını görmekteyiz. Hatta Büveyhiler inançları gereği geleceklerini ve güçlerini güvence altına almak için Abbasi halifesine tabi olmak zorunda kalmışlar.

1909 yılında Kayravan'da gelişen siyasi olaylar sonucunda ortaya çıkan Fatımiler Hz. Fatıma ve Hz. Ali vesilesiyle İslam lideri olan Hz. Muhammed'le temasa geçerek Ehl-i Beyt ile bir yakınlık ilişkilerden bulunmuş ve bu sayede meşru bir halife olma

düşüncesiyle güçlü bir devlet kurmuşlar.

Hicaz gibi önemli dini,ticari konumlara sahip yerleşim yerlerini fethederek hem dini, askeri ve siyasi yönden önemli bir güç haline geldiler. Bir başka İran hanedanı Samanilerdir. Samaniler, İslam olmadan önce İran tarihi ve edebiyatı alanındaki çalışmaları desteklediler. Bu çalışmalar sayesinde birçok Pehlevi dili eseri Farsçaya çevrilmiştir (Sivrioğlu, 2015, s. 389-428).

Mısırlılar ve Suriyeliler İslam'a farklı yaklaştıkları gibi, İranlılar da İslam'a farklı yaklaştılar. Bu, İranlıların İslam kültürünün her yönüne nüfuz eden Arap yönetimine karşı daha dirençli olduğu anlamına geliyor. İranlıların Araplardan nefret etmelerinin temel nedeni, asıl düşmanlarının İslam ordusu değil, Arap milliyetçiliği peşinde koşan Arap ulusu olmasıdır. Özellikle Emevîlerin Arap olmayanlara Mevali dedikleri yaklaşımı bu düşünceyi pekiştirmiştir. Bundan dolayı İranlı olan ve İslam dinine sempati duyanlar bile, İslam'ın Arapçılık anlayışının hakim olduğu bir süreçte, İran'a benzemeyen ve kendi rızasında çok askeri ve politik baskılardan dolayı bunların hakimiyetini kabul etmekte zorlanmışlardır. Diğer bir deyişle İslam dini , İran'da mevcut olan farklı bir ideoloji ile karşılaşmıştır.

XII. Yüzyılın hemen başlarından itibaren başlayan Moğolların işgaline maruz kalan İran, yaklaşık bir asır Moğol hakimiyetinde kaldı. Moğol baskısı ve istilas, yaklaşık altı asır boyunca genel olarak İslam'a, özel olarak da İran medeniyetine önemli zararlar vermiş ve altın çağını yaşayan İslam ve İran medeniyetine ait çok az eser ayakta kalmayı başarmıştır. İranlı devlet adamları ise Araplar ve Türklerden sonra başlayan ve üç kez kısa sürede de olsa da Moğol İmp. meziyetlerini göstermişler ve Tebriz'i başkent olmasından sonra kurulan İlhanlılar devletinin idaresinde birçok idari ve askeri görevlere getirilmişlerdir. İlhanlı hükümdarı ile Kazan Han'ın veziri İranlı Raşidüddin tarafından İran kültürü yeniden canlandırılmış ve bu ilişkilerinden sonra Kazan Han 1295'te İslam'ı devletin resmi dini ilan etmiştir. Özetle M.S. 1200-1500 yıllarında başlayan gelişmeler İran'ın yeni bir dini kimlik oluşması açısından da büyük önem taşımaktadır. Moğolların baskıları dine geçişlerini sıklıkla yaşandığı bir dönemi beraberinde başlamıştır. . Şiiler ve Sünniler iki farklı mezhep arasındaki ihtilaflar ve mezhepler arasındaki farklılıklar açısından daha az önemliydi.

2.4. Şiiğin İran'da Resmi Devlet Dini Haline Gelmesi

Şiilik kelimesi gibi "Hz. Ali'nin taraftarı" anlamına gelen ve Şia kelimesinden türetilmiştir. Şia kelimesi aslen "destekçi", "yardımcı" anlamına gelir. İslam lideri ve Peygamber efendimizin Hz. Muhammed'in ölümünden sonra hilafet makamı Hz. Ali'i halife ilan edilmesi gerektiğine inananlara "Şiat-ı Ali" yani Hz. Ali'ye inanlar veya taraftarları için anılmış ve zaman için de bu kelime Şii kelimesine indirgenmiştir (Çitlioğlu, 2015, s. 142).

Şiiliğin ortaya çıkışı her şeyden önce peygamberimiz Hz. Muhammed'in vefatından sonra kimin halife olacağı tartışmalarıyla başlar. İbn Mace'nin Mukaddime'sinde anlatıldığı gibi Hz. Ali'nin halife olması gerektiğine inananlar: "Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır." Halifenin ehl-i beyt mensubu olması gerektiği konusunda ısrar etmişler, hadisleri ve daha birçok delili zikretmişlerdir. Bu nedende dolayı hilafetinin Hz. Ali'nin haklı olduğuna inanlarda birçok inanan da önce Hz. Ebû Bekir'in ilk halife olması konusunda ısrar etmişler.

İslam'da mezhepçilik yolunda Hz. Osman ve Çevresi düşmanca bir düşmanlığa zemin hazırlamış ve sonunda Hz. Osman döneminde gelişen fitneler ve bu olayların sonunda halifenin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olaydan sonra İslam siyasi tarihinde gruplaşmanın başlamanın bir dönem noktası sayılmıştır. . Sonuç olarak Muaviye ve Hz. Ali taraftarı arasında meydana gelen Sıffin Savaşı'nda (657) her iki tarafın kayıpları olmasına rağmen kimse tam olarak üstünlük birbirine sağlayamadı. Muaviye, savaşın sonucuna karar vermek kimin kazandığını öğrenmek için hakeme gitmeyi teklif etti, Hz. Ali' de bu teklifi kabul etmiş ve savaşın sonucunu öğrenmek için de, karşılıklı olarak tanınan bir hakem olan Hz. Ali'nin hilafeti alındı ve Halifelik Sonunda Muaviye'ye verildi. Hz. Ali'nin İslam karşı gelmiş bir kâfir olduğunu iddia edenler ile Hz. Ali taraftarlarıyla, yani her iki grup arasında da ittifak sağlayamayınca, bu karar sonucunda "Hariciler" yeni fitneler ve kargaşalar ortaya çıktı. Hz. Ali'nin karşıtlarınca şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın hilafet davasını terk edip o sırada Suriye'de bulunan Muaviye'nin tebaası haline gelmesi ve tüm imparatorluğun halife olarak tanınmasıyla daha da keskinleşen ayrım daha da keskinleşti. Hz. Hüseyin ile Yezid taraftarları arasında meydana gelen Kerbela Savaşı'ndan başlayan daha sonra da daha da derinleşerek devam eden İslam 'inancındaki mezhepsel ayrışmanın dönün noktalarından en önemlisi olmuştur (Keskin, 2012, s. 178).

Tüm Müslümanları etkisi altına alan bu ciddi meseleden Şiilik giderek siyasi karakter kazanan bir mezhep haline geldi ve İranlılar en çok bu mezhebi benimsediler.

İran toplumunda Şiiliğin yayılmasını sağlayan kişi önemli sahabeden bir olan Selman-ı Farsî olduğu konusunda büyük ölçüde ittifak vardır. Selman Farsî den önce Zerdüşttü, ancak daha sonra Hristiyanlığa geçti. Selman-ı Farsî de Müslüman olmuş, Cemaat'ın onayı ile Peygamberimiz tarafından Ebu'd- Derda'nın kardeşi kabul edilmiştir. Genelde de, Selman Farsî için hakkında söylendiğine inanılan ve Peygamberimizin dediğini inanlar tarafından "Selman bizime ev halkında anlamına gelen Ehl-i Beytimizdendir" sözü nedeniyle onu Peygamber Efendimiz'in aile fertlerden biriymiş gibi saygı ve hürmet görmüştür. Bu sebeple İran toplumu tarafından Peygamber ve ümmetin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edildi. Selman'ın sahabe ileri Müslümanlara göre Hz. Ali'ye ilk inanlar biri olmasından dolayı ve onun tarafından Şiiliği İranların yaşadığı yerlerde yayılmasında önemli bir rol oynadığı anlayışının yayılmasına neden olmuştur. Ancak İranlı alimler tarafından yapılan araştırmalar, "İran'da kabul edilmiş bir millî şuur"un ifadesi olarak görülen Şiiliğin köklerinin aslında Araplara dayandığını göstermiştir. Irak coğrafyası Hicri I. yüzyıldan itibaren Şii mezhebinden doğan birçok mezhebin vatanı olmuştur. Irak'ta olgunlaşan Şiilik buradan İran coğrafyasına yayılmıştır. Geçiş dönemi öncesinde Irak'ta yaşayan İranlılar arasında Şiiliğin çok yaygın olduğu bilinmektedir (Topaloğlu, 2013, s. 140).

Adını Safevi hanedanından alan ve bu nedenle Şiiliğin İran ile özdeşleştiği Safevi sözcüğü , o dönemde Hazar Denizi bölgesinde fazla gelişmemiş ve büyük olmayan Erdebil'de bir tarikat lideri olduğuna inanılan ve aynı zamanda korucusu kabul edilen Şeyh Safiyeddin İshak'tan gelmektedir. Safeviler; "Safi'nin inanları, destekçileri" demektir. Şeyh Safi'nin ailesi hali durumu çok iyi olmasına rağmen o bunu tercih etmemi ve tasavvufî bir yaşam tarzı ve inancı benimsemiştir. Şeyh Safi'ye göre şeyhlik takva ile değil de babadan oğula gecen bir durum olarak görmüştür. Şeyh Sadrettin zamanında Safvetü's-Safa adlı kitabına ufak tefek eklemeler yapılmış ve Şeyh Safi'nin nesebini yedi imamdan biri olarak kabul edilen İmam Musa Kazım'a, Hz. Ali tarafından Peygamber'e dayanıyordu (Karadeniz Y. , 2012, s. 140)

Tebriz'de Safevi devletinin kurulmasından hemen sonra Şah İsmail, 1504'te II. Bayezid'e bir mektup göndererek Osmanlı Devleti üzerindeki hükümdarlığını ilan etti. Şah İsmail devletin başına gelmesiyle İran'da Safevi Devleti'nin dini olarak On iki Şii Doktrinini benimsemiş ve İran'da Şiiliği kurumsallaştırmıştır. Safevi devletinin ortaya

çıkışı, İran'daki siyasi birliğin temeli olarak kabul edilir. Bu olay tüm Ortadoğu bölgesinin jeopolitik yapısını kökten değiştirecek ve İran ile Sünni komşuları arasında büyük bir uçurum yaratacaktır.

2.5. Osmanlı-İran İlişkileri

2.5.1.Osmanlı-Safevi ilişkileri

Osmanlı Devleti kurulduğunda Anadolu'ya yerleşen Türk boylarının çoğu göçebeliği terk edip yerleşmiştir. Bu süreç Anadolu Selçuklu ve beyliklerinin ve bu anlamda Osmanlıların işlerini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlı padişahları, Türkmen Oğuz geleneklerini güçlü bir şekilde koruyan "beyler" idi. Aslında, "eşit beyler arasında birinci" olan diğer deneyimli beylerin yoldaşlarıydılar. Osmanlı idari sistemi kurumsallaştığında ve padişahlar bundan böyle artık "kardeşler eşit değil hatta kardeşler arasında birinci" değil, kardeşin öldürülmesine bile yetkili tek kişi "padişaktır" olduğunda, bütün Türkmen geleneklerinin aksine hareket etmiştir.. Diğer bir deyişle, "kenarlarda" diğer ve Türkmen örf ve adetlerine bağlı göçebe boylar ve köylü kitleleri ile "çoğunluğu" temsil gücüne sahip olan bürokrasi ve şehirler giderek birbirinden uzaklaşmıştır.

İran'ın Türkmen – Safevi hükümdarı Şah İsmail, Osmanlı'daki bu yabancılaşmayı çok iyi görmüştür. Anadolu'nun büyük bölümünde yaşayan yarı göçebe Türkmenler sistemden dışlanma ve yabancılaşıma duygusunu derinleştirirken, kuruluş gururu yerine Şah İsmail'in kurulu düzene isyanı son dönemde olduğu gibi Türkmen geleneklerine dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Mehdi'ye umutlarını hep tazeleyen geçmiş işlendi ve bir "Kızılbaş" hareketi başlatıldı. Bundan dolayı Şah İsmail onlara değer vermiş, hürmet etmiş ve önemli makam ve makamlara atamıştır. Safevilerin, politik amaçları bir taraftan Anadolu da yaşayan Türkmenlerle olan aşiret bağlarını, öte taraftan Mehdi-Sufi tarikatının propagandasıyla bu aşiretleri kendi yanlarına çekerek ve onları örgütlenmeyerek önemli bir taraftar edinmiş oldular. Bundan sonraki adımları bu taraftarları harekette geçmek olmuştur.

Şah İsmail giderek güçlenmesi ve 1510 senesinde Şeybaniler ile yapacağı savaşta galip gelmesi Şah için büyük bir moral ve prestij olmuştur.

Bu da Şahın Osmanlı Devleti'ne karşı uzun süre elde edemediği tutum ve davranış değişikliğinde dönüm noktasıdır. Ne de olsa bu zaferden sonra kazandığı

Horasan bölgesi ile kendi topraklarının sınırını Fırat'tan başlayarak da Ceyhun'a kadar genişletmiştir. Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki çekişme ise toprak meselesini aşan bir mesele haline gelmiştir. Şah İsmail, İran'ın tamamına hakim olmak istemesi bir yana, dini-siyasi propagandasını kullanarak. Anadolu'da yaşayan ve kendilerini yalnız hisseden Türkmen kitlelerini etkilemek istiyordu. Bu hamlesi, Şah İsmail'in aslında Batı Anadolu'dan Orta Asya'ya uzanan bu muhteşem coğrafyada Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'ya doğru itmek ve büyük bir Türk-İran imparatorluğu kurmak için çabaladığı anlamına geliyordu (Küpeli, 2009, s. 170).

II. Bayezid, bir yandan Mora ve Karamanoğlu isyanlarıyla uğraşırken, diğer yandan doğu sınırındaki tüm Safevi hareketini takip etti. Anadolu'dan Şah İsmail'e sadık kalmaya kararlı 30.000 aşırı Şii tebaasını alıp Mora'ya yerleştirmeye karar verdi ve bu iki hareket arasındaki bağı koparmaya çalıştı, Ancak bu göç hareketinin siyasi ve dini boyutları henüz anlaşılamamıştır. Osmanlı Devleti için sorunun ekonomik boyutu büyümekteydi. Bu yüzden aralıksız devam eden Türkmen göçleri asker olan kitlelere büyük zarar vermektedir.

Şah İsmail'in bu tür faaliyetlerinin arkasında aslında din kisvesi altında siyasi bir amacın olduğu öngörülmüştür. Bayezid'in Safevilere yönelik kemer sıkma politikası, İran'da güçlerini tesis etme ve Şiiliği yayma konusunda Safevilerin elini güçlendirdi. 1511 yılında Osmanlı Devleti'nde patlak veren Şahkulu Ayaklanması Sivas'ta bastırılmıştır. Sadece Anadolu'daki Safevi temsilcisi Ali Halife Tokat'ı fethetti ve Şah İsmail adına Cuma hutbesi verdi. Bu gelişmeler Osmanlı şehzadeleri ile Sultan II. Selim arasındaki uçurumu derinleştirdi. Ayrıca 1512'de Bayezid'e meydan okumaya ve zorla tahttan çekilmeye sevk etti (Emecen, 2009, s. 407-414).

Şah İsmail Çaldıran Savaşı'nda mağlup olunca Şiiliği İran'ın her yerine yayma düşüncesinden vazgeçmiş ve ülkedeki diğer mezhep unsurlarını da hesaba katmak zorunda kalmıştır. Böylece o ve oğlu Tahmasb (1524-1576) güçlerini koruyabildiler. Aslında Safeviler, Şah Abbas iktidara gelene kadar dengeleri kendi lehlerine çeviremeyecek gibi görünüyor. Bu dönemden sonra Anadolu'daki Safevi faaliyetleri önemli ölçüde azaldı. Bayburt, Kemah, Erzincan, Diyarbakır, Erzurum, Mardin ve Bitlis bölgeleri kısa sürede Osmanlılar tarafından fethedildi. Diyarbakır'ın alınması çok önemlidir çünkü Diyarbakır, İran'ı Anadolu ve Halep'e bağlayan ana yolların geçtiği güzergâh üzerindedir. Diyarbakır, ileride İran ve Suriye'ye yapılacak seferler için bir üs olsa da, Osmanlılara Safeviler ve Memlûklerin hareketlerini yakından takip etme ve

işbirliği yapmalarını engelleme fırsatı da vermektedir (Küpeli, 2009, s. 180).

Çaldıran'daki bu yenilgi, Şah İsmail'in yenilmezlik ve dokunulmazlık konusundaki manevi inançlarını alt üst etti. Bu yenilgi nedeniyle Şah'ın yenilebileceğini anlayamayan müritlerinin Şah İsmail'in üzerindeki hakimiyeti yıkıldı. Babur Şah bu yenilgiden yararlanarak Kandahar ve Belh gibi büyük merkezleri fethetti. Ubeydullah Han, Horasan çevresine hücum etti. Ülkenin birçok yerinde küçük çaplı huzursuzluklar çıktı. Şahlarının yenilmezliğine olan inançları zayıflayınca, Kızılbaşlar daha önce olduğu gibi kabile bağlılıklarına geri döndüler. Bu boşlukta birçok kabile kendi aralarında savaştı. Ayrıca bu yenilgi, hem Osmanlı hem de İran'ın yerleşik olmayan aşiretlerinin tavır alamamasından kaynaklanan sürtüşmeler nedeniyle uzun yıllar çözilemeyen sınır sorunlarının ortaya çıkmasına ortam hazırladı (Efdal, 2010, s. 219-253).

Osmanlı Devleti'nin tarihi seyrinde İran'a yapılan en önemli seferlerden biri IV. Murad dönemindeki Osmanlı-İran Savaşlarıdır. Bu seferler sonucunda iki devlet arasında 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı. Osmanlı-İran sınırının geniş bir şekilde oluşturulması ve uzun bir barış dönemi bu antlaşmanın imzalanmasının sonucudur (Uluerler, 2012, s. 125-140).

2.5.2.Osmanlı-Afşar ilişkileri

Safevi hanedanından kimseyi desteklemeyeceğine ve kendi oğlunu varis olarak kabul edeceğine ve ayrıca İslam'ın ilk üç halifesine lanet etme geleneğinden vazgeçeceğine dair bir söze vermiştir. Nadir Şah, kendi dini inançlarında reform yapmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Güneybatı Kafkasya'da Osmanlılara karşı kazandığı zaferin ardından ağırlıklı olarak Sünni olan Osmanlılarla barış yaparak Hindistan'a saldırmayı hedefledi. Nadir Şah'ın asıl amacı, İran halkına İmam Cafer Sadık'a bağlı daha ılımlı bir mezhep kabul ettirerek Sünni ve Şii Müslümanlar arasındaki düşmanlığı sona erdirmek ve onları yakınlaştıırıp birleştirmektir. Yani İran'ı yalnızlıktan kurtarıp dünyada söz sahibi devletler sınıfına sokması gerektiği açıktır (Saray, 1995, s. 170).

Nadir Şah, hem çevresi hem de Maverâünnehir'de (Güneybatı Kafkasya) kazandığı zaferler sonucunda Osmanlı'nın nakit teklifini kabul etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'na bir heyet gönderdi. Osmanlı hükümeti, heyetin Caferi mezhebini beşinci mezhep olarak tanıma ve Kabe'de rükün dağıtma önerilerini reddetti. Osmanlı Padişahı I. Mahmud'un o dönemde Caferilik konusunda taviz vermemesinin

sebeplerinden biri de Osmanlı başkenti İstanbul'da etkileri devam eden Patrona Halil İsyanı'dır. Ayrıca Caferi mezhebinin beşinci sağ mezhep olarak kabul edilmemesi keyfi olmayıp, dini sakıncalardan kaynaklandığı ve başlangıcından itibaren Osmanlı'ya göre teşkilatlanmış olduğu gerekçesiyle reddedilmektedir. Bu tarihe kadar imparatorluk yönetilmiştir (Çolakoğlu, 2017, s. 19-34).

Nadir Şah, 1735 yılında Rusya ile imzaladığı antlaşma ile Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşları başlarken, ülkesinin kuzeybatısından gelecek tehditler nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephesinde işgal edileceğini tahmin etmişti. Bu yüzden Kandehar'da doğuya yürümeye karar verdi. Mart 1738'de Kandehar'ı işgal etti ve eski şehrin çevresine Nadirâbâd adında yeni bir şehir kurdu. Hemen ardından Kabil, Celâlâbad'ı fethetti. Şubat 1739'da Lahor'u ve yaklaşık bir ay sonra Delhi'yi ele geçirerek Hindistan'a devam etti. Babür hazinesine el koydu ve Aralık 1739'da hazineyle birlikte Kabil'e döndü. Böylece İran, sınırlarını Ceyhun Nehri'ne kadar genişletti. Bu nokta İran tarihinin doğuda ulaştığı en uç sınırdı. Bu şekilde teslim olan Özbekler, İran tarihinden sonsuza kadar çekilmişlerdir (Ateş, 2001,s.140).

Seferden büyük bir ganimetle Hindistan'a dönen Nadir Şah, 1743'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki mücadelesinin yükünü hafifletmek için yaptığı vergi artışları nedeniyle ülkesinin birçok yerinde isyanlara uğramak zorunda kaldı. Bu isyanlardan birini bastırmak isterken, bir gece Horasan'da Fethabad denilen yerde emirleri tarafından suikaste kurban gitti (Sümer, 1998, s. 455-456).

Afşar Hanedanı'nın kurucusu Nadir Şah'ın 1747'de ölümü ile hanedan üyeleri arasında kanlı bir üstünlük mücadelesi başladı. Bu mücadelede Afşar sülalesinin hiçbir mensubu İran'da hakimiyet sağlayamadı. Sadece iki yeğeni ve kör torunu Şahruh, Horasan'daki Afşar yönetimini ancak 1748'den 1796'ya kadar sürdürdü. Şahruh'tan sonra İran'da bir Tavaif-i-Mülk dönemi yaşandı ve bu dönemde yönetimi Kerim Han devraldı (Sümer, 2001, s. 51-53).

2.5.3.Osmanlı-Kaçar ilişkileri

Kaçar hanedanının kurulmasına kadar giden bu dönemde; Bahtiyarlar, Zendler ve Afşarlar gibi farklı aşiretler arasında çıkan çatışmalardan sonra galip gelen Kaçarlar, Ağa Muhammed Han'ın (1796-1797) önderliğinde yeniden tek vücut haline geldiler. Kaçarlar, Safevi devletinin kuruluşunda rol oynayan ve İran'ın kuzeydoğusunda yaşayan Türkmen

boylarıdır. Timurlular döneminde Türkistan bölgesinden gelip kuzey Azerbaycan, Kafkaslar ve İran'a yerleşmişlerdir (Turan & Tüylü, 2011, s. 48).

Afşar hükümdarlarından Ali Şah (Adil Şah), aralarındaki husumetten dolayı çok kızdığı Muhammed Hasan Han'ı yakalayamayınca, oğlu Ağa Muhammed henüz 6 yaşındayken hadım ettirdi (1748). Ağa Muhammed, Şiraz'da Kerim Han Zend tarafından rehin tutularak on beş yıl geçirmiştir. Kerim Han'ın ölümünden sonra Ağa Muhammed, Kerim Han'ın eşlerinden halası Hatice Begüm'ün desteğiyle Şiraz'dan kaçmış ve yıllarca süren çetin bir iktidar mücadelesine girmiştir. 1780-1790'da Kaçar ayrılıkçılarını yeniden bir araya getirerek ülkeyi yavaş yavaş fethederek Tahran'ın başkenti yaptı ve büyük bir kalabalık önünde kendisine "Şahlık" tacını taktı. 1796'da onun adına bir vaaz verdi ve ardından parayı keserek resmen Kaçar devletini kurdu (Abrahamian, 2014, s. 70).

II. Katerina'nın ölümünden sonra Rus ordusu geri çekildi. Ağa Muhammed Han daha sonra Gürcistan'a karşı harekete geçmeye karar verdiğinde, 1797'de kendi hizmetkarlarından Sadık Gürci, Hedad İsfahani ve Abbas Mazenderani tarafından idama mahkum edildi. Tahtın yerine yeğeni Feth Ali Şah (1797–1834) geçti. Miras aldığı devlet, yaklaşık altı milyonluk bir nüfusa ve üçte bir ila yarısı kontrol edilmesi zor göçebe çobanlardan oluşan bir sermayeye sahip son derece fakir; Büyük bir şehir gibi görünen Tahran'dı. Tahran, Kaçarların anavatanına yakınlığı nedeniyle İran'ın başkenti seçildi. 23 Ekim 1807 tarihli Time Magazine dergisinin "Fransız Birliklerinin İran Üzerinden Hindistan'a Geçmesi Fransız Projesinin Devasa Tutkuları Arasındadır" başlıklı yanıltıcı makalesinde belirtildiği gibi, Napolyon 1798'de İran'ın dünyanın merkezi haline gelmesindeki önemini fark etti. Bu bölgeyi kontrol altında tutarken, Fransızların burayı Britanya Hindistanı'na ulaşmak için bir kanal bölgesi olarak kullanmalarının hayati önem taşıdığını fark etti (Hamzavi, 2014,s.85).

Nihayet, Napolyon 1806'da Ruslara yenilen kuzeydeki İran topraklarını ele geçirmek ve Hindistan'da İngilizlere saldırmak için Tahran'a bir heyet gönderdiğinde İranlılar kısa süreliğine de olsa Avrupa mücadelesinin içine çekildiler. Ancak Fransa'nın İran'a olan bu ilgisi, 1807'de Tilsit'te imzalanan Fransız-Rus barışından sonra kısa sürede azaldı. Kaçar Hanlarından ikincisi olan Feth Ali Şah'ın dönemi, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki İran rekabetinde taraf tutmakla geçti. dünyanın farklı yerlerini sömürgeleştiren ve dünyadaki otorite boşluklarını kullanarak ve her şeyden önce Rusya'nın sürekli desteğiyle İran'ı baştan aşağı "şımartan" Çar I. Nicholas'ın Rusya'da ölümünün yol açtığı kargaşaya güvenen İran, 1826'da Rusya'ya kaybettiği toprakları geri almaya çalıştı ancak

başarılı olamadı (Erkan, 2010, s. 91-116).

XIX. Yüzyılın sonunda İran, Osmanlı İmparatorluğu gibi bir saltanat tarafından yönetiliyordu ve rejimin gidişatından memnun olmayan kitleler, anayasal hükümeti iktidara getirmek için çalıştı. Bu dönemde Rusya, İngiltere, Avusturya ve Fransa arasındaki rekabetin malzemesi Osmanlı ülkesi iken, İran ise Rus-İngiliz rekabetinin etkisinde kalmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler İranlı aydınlar tarafından yakından takip edilmiştir. Çeşitli derneklerin çabaları, sosyal ve yasal reformlar, anayasayı ve parlamenter sistemi savunmaya yönelik hareketlerle ulusal bir yanıt verildi (Yıldırım, 2015, s. 170).

Ahmed Şah, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran'ın tarafsızlığını ilan etti. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran, Osmanlı Devleti'nin dış politikası ve genelkurmay Başkanlığı için önemli bir bölge haline geldi. Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı savaş planlarında, müttefikleri olan Almanya ile bir takım uyumlar görülürken, rekabetten kaynaklanan bazı çatışmalar da gözlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik amaçları şu şekilde sıralanabilir (Karacagil, 2014, s. 95-116).

1. İran'ı kendi tarafınıza alarak ittifak kurun,
2. İran'ın tamamen Ruslar ve İngilizler tarafından kontrol edilmesini önlemek,
3. İran'ın kuzeyindeki ana rakibi olan Rusya'nın saldırılarını engelleyerek bir bariyer oluşturmak ve Rusya'nın İran'ın kuzeyine yerleşmesini engellemek,
4. İran'ın Kafkaslar ve Afganistan'a yönelik bazı askeri ve siyasi operasyonlarını yürütmesi,
5. Özellikle Azerbaycan ve Kürt bölgelerinde uzun vadeli etki oluşturmak.

3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ-İRAN İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından imparatorlukların yıkıldığı ve yeni devletlerin kurulduğu yeni dünya düzeninde hem Türkiye hem de İran yerlerini aldı. Özellikle bu dönemde iki ülkede yeni rejimlerin kurulmasıyla birlikte Türkiye ile İran arasında yeni bir dönem başlamıştır. Savaşın sona Türkiye, Mustafa Kemal önderliğinde milli mücadeleyi başlattı. Tüm bu mücadeleler sonunda Türkiye 29 Ekim 1923'te cumhuriyetini ilan etmiş ve bağımsızlığını tüm dünyaya ilan etmiştir. Türkiye bu yeni dönemde, Mustafa Kemal'in "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözünden hareketle komşularıyla iyi ilişkiler kurarak hem bölgesel hem de küresel düzende aktif rol almaya gayret göstermiştir.

1907'de İngiltere ve Rusya'nın nüfuz alanı olarak paylaştığı İran, I. Dünya Savaşı'nda büyük güçlerin savaş alanı haline geldi. Ülkesi iki ülke tarafından işgal edilen İran, 1 Kasım 1914'te tarafsızlığını ilan etse de, bu İngiltere ve Rusya için geçerli değildi (Kara, 2010, s.120). Savaşın sona uzun yıllar İngiltere ve Rusya'nın savaş alanı olan İran'da da tüm dünyada olduğu gibi ağırlıklar değişti. 1917'deki Bolşevik devriminden sonra Rusya, İran'daki etkisini gönüllü olarak azalttı ve Rus topraklarını korumaya öncelik verdi. Sonuç olarak, 1921'de iki ülke arasında yapılan bir anlaşma ile Rusya, İran'daki eski imtiyazlarından vazgeçti (Bozgeyik, 1981, s. 140).

Merkezi yönetimin zayıf olduğu İran'da etnik grup ve aşiret ayaklanmalarının başladığı bir dönemde Kazak Tugayı'nın kilit komutanlarından Ahmed Rıza Han, gazeteci Seyyid Ziyaeddin Tabatabay ile birlikte 2 bin 500 kişilik orduya destek verdi. Komando komutasındaki Kazak Tugayı, Şubat 1921'de Kaçar hükümetine karşı bir darbe düzenledi. Hükûmetin devrilmesiyle birlikte, daha önce son Kaçar hükümdarı Ahmed Şah tarafından "yüce komutan" anlamına gelen "serdâr-ı sipah" ünvanıyla Genelkurmay Başkanlığı'na atanan Tabatabai Rıza Han'ın yeni kurulan hükümetinde, önce ordu komutanı ve Savunma Bakanı, ardından Başbakan oldu. Kapsamlı bir tutuklama politikası izleyen Başbakan Tabatabay, Rıza Han tarafından tutuklandı ve Rıza Han'la anlaşamayınca sürgüne gönderildi. Tabatabay hükümetinin düşmesinin ardından yeni bir hükümet kuruldu ve Rıza Han hizmetine devam etti. Ancak bu kez 1923'te Başbakan Kavamussaltana'yı tutuklatan Rıza Han, Ahmet Şah'a kendisini başbakan yapması için baskı yaptı. Sonuç olarak, Rıza Han'a başbakanlık görevini veren Ahmed Şah, bir ay sonra Avrupa gezisine çıktı ve bir daha geri dönmedi (Cleveland, 2008, s. 147).

3.1. Millî Mücadele Dönemi Türk-İran İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti'nin işgali sonucunda Mustafa Kemal önderliğinde Milli Mücadele başlatılmıştır. Bu mücadelenin asıl amacı işgalleri durdurmaktır. Milli Mücadele döneminde İran'da da önemli gelişmeler yaşandı. 1917 Ekim Devrimi ve Rusya'nın İran'dan çekilmesinden sonra İran'daki İngiliz etkisi arttı. İngiltere'nin etkin bir güç haline gelmesiyle İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un girişimleri sonucunda 9 Ağustos 1919'da İngiltere ile İran arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşma ile İran İngiltere'den borç alabilecek ve İngiliz mali danışmanları ve askeri uzmanlar ekonomik, mali ve askeri düzenlemeleri müzakere etmek için İran'a gelecektir. Antlaşmadan kısa bir süre sonra, 12 Ağustos 1919'da İran'da İngiliz yanlısı Vusuqu'd-Devla kabinesi iktidara gelmiştir.¹⁹ Bu gelişmeler, İran'ın İngiltere'den kendisini kontrol etmesini istediğini gösteriyor. Özellikle İngilizlerin ekonomiyi ve orduyu yönetme arzusu İran'ı İngiltere'ye bağımlı hale getirmektedir (Erim, 1953, s. 150).

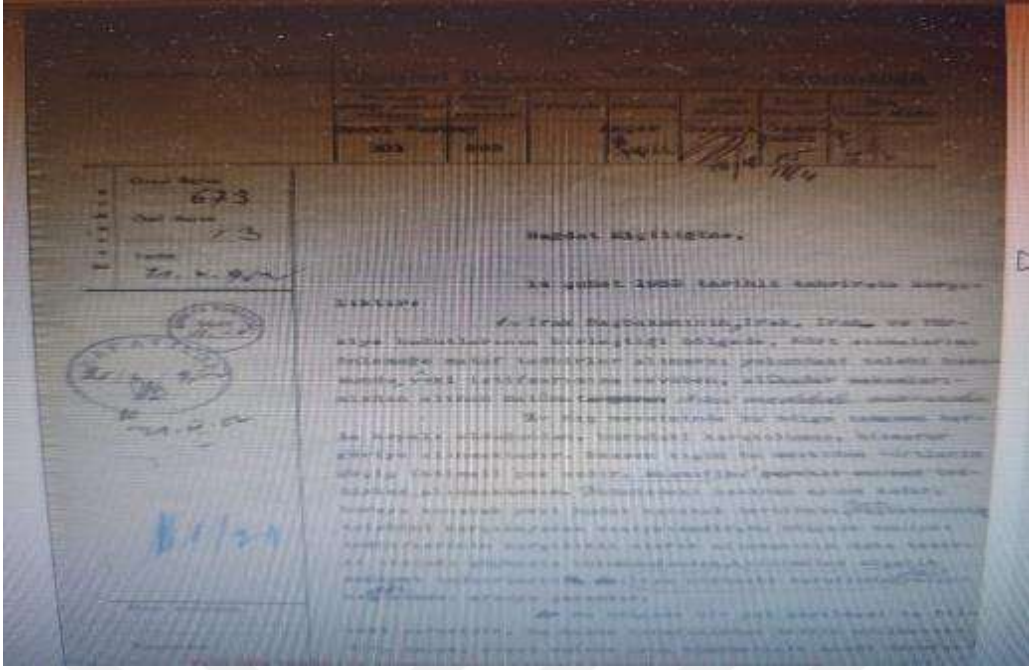
İngiltere'nin İran'daki nüfuzunu genişletirken, Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya'nın ülkeden çekilmesiyle birlikte İran'da Ermeni ve Nasturi tehlikesi daha da arttı. Özellikle Rusların çekilmesi sırasında Güney Azerbaycan bölgesindeki orduda bulunan Ermeni ve Nasturilerin baskısı arttı. Bölgede Türklere karşı silahlı baskı başladı. Bu dönemde İngiltere, Hindistan yolunda Bakü petrolünü ele geçirmek ve hâkimiyetini kurmak için Rusya'nın boşalttığı bölgelere asker göndermeye başladı. İngiltere bu şekilde İran'ın tamamını kontrol altına almak istedi. Osmanlı III. ve IV. Ordu birliklerini Urmiye'ye gönderdi. Ermeniler ve Nasturiler kısa sürede yenildiler. Osmanlı birlikleri Hoy şehri üzerinden Tebriz'e ulaştı ve Tebriz ele geçirildi. (Erim, 1953, s. 165).

Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun işgali ile mücadele edilirken, sınır bölgelerindeki bazı aşiretler bu süreçten istifade ederek özellikle Türkiye – İran sınırında bir takım karışıklıklar yaşamışlardır. Sınır bölgelerindeki bu gelişmeler hem Türkiye'yi hem de İran'ı olumsuz yönde etkiledi ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkilerin de bozulmasına neden olmuştur. Özellikle Şikak aşiret reisi Simko Ağa'nın isyanı Türkiye ve İran'ı uzun süre meşgul etmiştir. 1915-1918 döneminde bölgenin en güçlü aşiretlerinden biri haline gelen Şikak aşireti, bölgedeki diğer aşiretleri de kontrol altına alarak hâkimiyetini artırmak istemiştir (Uluerler, 2012, s. 125-140).

Rumiye'de Müslüman ahalinin katledilmesi ve 1918'de Nasturilerin Rumiye'yi fethinden sonra İran hükümeti, Tebriz valisi aracılığıyla Simko Ağa'dan gayrimüslimlere karşı harekete geçmesini ve onları savaşa zorlamasını istemiştir. Simko Ağa, Nasturilere savaş ilan ederek harekete geçti ve Nasturi Patriği Benjamin Marsemum, 25 Şubat 1918'de Simko Ağa'nın adamları tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Ağa Petros ve Sırma Hanım komutasındaki 30.000 kişilik bir Nasturi kuvveti Simko Ağa üzerine yürümeye başladı. Bu durum üzerine Simko Ağa, Osmanlılardan yardım ummaya başlamıştır. Simko Ağa, Musul Valisi Haydar Bey aracılığıyla Osmanlılar tarafından affedildi. Hoy kasabasına gelen Ali İhsan Paşa'nın kuvvetlerine Simko Ağa ve adamları da katıldı. Simko aşireti başta olmak üzere bölgedeki aşiretler, Türkler ile İran arasındaki sorunların çıkış noktasında önemli bir etken olmuştur. Bir dönem Osmanlı Devleti için tehdit olarak görülen aşiretler, bir dönem İran için tehdit olarak görülmüştür. Aşiretler, her iki ülkenin de aşiretlere yaklaşımı açısından bir taraf seçmiştir (Ünal, 2008, s. 152).

3.1.1.Simko isyanı

Millî mücadele sürecinde Türkiye'yi en çok meşgul eden Kürt isyanları olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesiyle birlikte Türkiye – İran sınırındaki Kürt aşiretleri kendilerini bağımsız hissetmeye ve sınırın her iki yakasındaki barış ve güvenliği bozmaya başladılar ve ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak istemişlerdir. Türkiye'de olay çıkartınca İran'a kaçtılar, İran'da olay çıkartınca peşlerindeki güvenlik güçlerinden kurtulmak için tekrar Türkiye'ye kaçtılar. Kürt aşiretlerinin bu tavrı iki ülke güvenlik güçleri arasında gerginliğe neden olmuştur. İran'daki Simko isyanıyla bu durum daha da netleşti.

Şekil 3.1. Dış İşleri Bakanlığı

Simko Ağa liderliğindeki Şikaklar, Kelhur aşiretinden sonra ikinci büyük Kürt aşiretiydi. Salmas ve batı Urmiye'nin dağlık bölgelerinin yanı sıra İran'daki Somay ve Bradost'a yerleşen Şikaklar, Simko'nun kabilenin reisi olmasından sonra Batı İran'da büyük bir güç haline geldi. Simko İsmail Ağa, ne zaman ne yapacağını bilen kurnaz ve fırsatçı bir Kürt aşiret lideriydi. Simko'nun ana hedefi, İran'ın batısında kendi başkanlığı altında bağımsız bir Kürt devleti kurmak ve siyasi olarak parçalanmış Kürt halkını bu devlet içinde birleştirmektir. Simko, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslarla birlikte Kürt müfrezelerine komuta etti ve Türklere karşı savaştı. Rus askerleriyle Türkiye'ye saldıran Simko, 1915 – 1918 yılları arasında savaşan ülkeler arasında zekice siyaset yürüterek İran'ın kuzeybatısındaki Kürt bölgelerinde hakimiyet kurmuştu (Albayrak, 2013, s. 49).

Osmanlı ordusundan kaçan Kürt asıllı askerler silah ve cephane temin ederek bölgede önemli bir güç oluşturmuşlardır. Şemdinan bölgesinde yaşayan etkili bir Kürt şeyhi olan Şeyh Taha ile ittifak kurdu. Böylece sınırları aşan bir güç yarattılar. Kısa vadeli hedefi Ermenilerin ve Nasturilerin geri dönüşünü engellemektir ve uzun vadede Simko, Seyit Taha'nın etkisi altında bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurmak istiyordu. Ancak Simko, Kürtlerin geri dönebileceğini çok iyi biliyordu. Bu amaçla Mayıs 1919'da Seyit Taha'yı İngiltere temsilcisiyle görüşmek üzere Bağdat'a göndererek İngiltere ile ilişkiler kurdu ve onun yakın desteğini aldı. Seyit Taha, İngiliz temsilcisiyle yaptığı görüşmede Kürt devletinin kurulması için yardım istedi ancak bu istek İngilizler tarafından kabul

edilmedi. İngilizlerden istediği desteği alamayan Simko, Anadolu'da Milli Mücadele'yi başlatan Türk milliyetçilerinden yardım istedi. Mütarekeden önce de Nasturilere karşı Osmanlı ordusuyla birlikte çalışmıştı. Her iki tarafın çıkarları uzlaştırıldı. Simko, bölgedeki İngiliz tehdidine ve Ermeni – Nasturi saldırılarına karşı Türk milliyetçilerine yardım etti. Böylece Simko, sınırın Türk tarafından silah ve mühimmat almaya başladı. 1919 sonbaharında Simko, İran'da kontrolü altındaki bölgeyi tamamen genişletti (Kara, 2010, s. 130).

Simko'nun bölgede etkili olması İran hükümetini endişelendirmiş ve 1920'de Simko'ya karşı bir operasyon başlatmıştır. İran kuvvetleri bu operasyonda başarılı olarak Simko ve birlikleri dağılmasını sağladı. Ancak İran hükümeti, Simko'nun anlaşma teklifini kabul ederek ve belirli koşullar altında onu affetti. Simko, Türk tarafıyla ilişkilerini genişleterek Nisan 1920'den itibaren Van üzerinden ağır silahlar almayı başardı. Simko kısa sürede yeniden iktidara geldi ve Ağustos 1920'de yeni bir isyan girişiminde bulundu. Salmas ve Rumiye ovalarını işgal ederek İran içlerine doğru ilerledi. Simko, İran Kazak birliğini Mart 1921'de Kızılca'da bozguna uğrattı ve İran hükümetine bırakmak zorunda kaldığı Urmiye topraklarını geri aldı. Simko'nun başarıları arttıkça ona katılan taraftar sayısı da önemli ölçüde artmıştır. İran hükümeti bu durumu Türkiye'nin İran'ı işgali olarak yorumlamış ve Türk hükümetine protesto telgrafları göndermiştir (Bulut, 2008, s. 35-61).

Haziran 1921'de Simko, Türklerle işbirliği yaparak bölgedeki gücünü genişletirken, İngilizlerle yeni işbirliği arayışlarına girdi. 1921'in sonunda Simko, işgal ettiği toprakları genişletti ve kuvvetlerinin sayısını artırdı. Simko'nun İngilizlerle ilişkisini öğrenen Türkiye, Simko'ya karşı tavrını değiştirdi. Türk tarafının Elcezire cephe hattı komutanlığından Revandiz Kaymakamı Özdemir Bey'e gönderdiği telgrafta, Türkiye, İran ve Irak'ta serbestçe hareket eden ve asıl amacı bölgede bir Kürt devleti kurmak olan Simko'dan: İngiliz siyasetine hizmet eden ve etkisinin büyümesini engelleyen bir sahtekâr olarak bahsetmektedir (Bayat, 2008, s. 28-35).

Kürtlerin I. Dünya Savaşı'nın sonlarından 1930'lara kadar bölgede izledikleri temel strateji, iki ülkenin güvenlik güçlerini karşı karşıya getirerek çatışmaları, Türkiye – İran sınırına yönelik eylem ve isyanları istismar etmek ve bunun sonucunda sınır oluşturmaktır. Batı İran'da bağımsız bir Kürt devleti kurmak isteyen ancak belirli bir politikası olmayan Kürt liderlerini amaçlarına ulaşmaya teşvik eden olay, Türklerin Batı İran'dan çekilmesidir. İngilizler, Kürtleri Türk – İran ittifakına kışkırtırken, Türkiye

sınırı, İran'ın bu aşiretlerin kontrolüne girmesini engellemiştir. İngiltere, Simko'nun İran'da güçlenerek başlattığı Kürt isyanlarını hiçbir zaman desteklemedi. Çünkü İran'ın toprak bütünlüğünün korunması, İran'daki İngiliz egemenliğinin ve çıkarlarının devamı için büyük bir önem taşımaktadır. İran, Türkiye'nin Simko'ya desteğini engellemek ve ortadan kaldırmak için Ankara'ya Han-ı Şevket adında bir temsilci gönderdi. İran, Ankara ile Tahran arasında bir anlaşmaya varmak için 24 Haziran 1921'de Ankara'ya yeni bir heyet gönderdi. İki taraf arasındaki görüşmeler iyi gitmesine rağmen istenilen anlaşma imzalanamadı. Ağustos 1921'de İran hükümeti ikinci bir girişimde bulunarak İran, Mümtazuddevle İsmail Han'ı Ankara'ya Olağanüstü Büyükelçi olarak gönderdi. 30 Haziran 1922'de Simko'nun Türkiye – İran sınırındaki faaliyetlerine son vermek ve Batı Azerbaycan'daki Türk faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin meseleleri halletmek için yapılan toplantı gerçekleştirilmiştir (Saray, 1990, s. 51).

Simko, Türkiye'den aldığı destek sayesinde geniş bir coğrafyada nüfuz ve hakimiyetini kurmuştu. Ancak Türkiye, Simko'nun ana hedeflerini ve İngilizlerle işbirliğini öğrenince onlara desteğini kesmiştir. Bu sırada Rıza Han, Şubat 1921'de gerçekleştirdiği darbe ile İran'da iktidarı ele geçirmiş, disiplini ve güçlü orduları ilk kuran kişi olmuştur. Ağustos 1922'de bu ordu birimleri Simko'ya karşı ilerledi ve kısa süre sonra Simko'nun birliklerini yendi. Simko, 21 Ağustos'ta Başkale'nin doğusundan sekiz yüz atlı, iki top ve yaklaşık bin silahlı göçmenle Türkiye'ye kaçtı. İran bölge komutanı Emanullah Han, Eylül 1922'de Ravendiz'de Özdemir Bey'e bir mektup gönderdi. Mektupta Türkiye topraklarına giren Simko'nun her iki ülke aleyhine faaliyetlerde bulunduğu ve yakalanıp İran'a iade edilmesini istediği için yakalanmasını istedi (Abrahamian, 2014, s. 110).

3.1.2. Ankara – Tahran hattında ilk diplomatik temaslar

Yüzyıllardır yan yana yaşayan Türk ve İran milletlerinin çıkarları ile devlet yönetiminde söz sahibi hanedanların çıkarları ve mezhep farklılıkları nedeniyle bölgesel rekabetin çatışma ve düşmanlığa dönüştüğü bir ilişki görmekteyiz. Ankara hükümeti milli mücadele yıllarında İran hükümeti ile dostane ilişkiler kurmak istese de bu yakınlaşma istenilen düzeye ulaşamadı. Çünkü iki devletin birbirlerine diplomatik kanallardan yaklaşma çabalarının yanı sıra birbirlerinden çekindikleri konular da vardı.

Mayıs 1921'de İran dışişleri bakanı İngilizlere, Sovyet elçisinin Türkiye,

Afganistan ve İran arasında bir ittifak önerdiğini bildirdi. İran bu teklifi kabul etse de başlangıçta bu teklifi pekiyi karşılamamıştır. İran'ın bundan hoşlanmamasının nedeni, dış politikada dengeli bir politika izlemesiydi. Aynı zamanda Ankara'daki hükümete Türkiye'nin Simko ile olan ilişkilerinden dolayı güvensizlik duymasıydı. Nisan ayı başlarında İran dışişleri bakanı, İngiliz büyükelçisine, iki bin Kürt milis gücünün Türkiye'den İran topraklarını işgal ettiğinden şikâyet etmesine rağmen, Türklerin İran'da bir Kürt devleti kurma planları olduğunu söyledi. Nisan ayının sonunda İran başbakanı, İngiliz büyükelçisine, Ankara hükümetinin tüm Türk kuvvetlerini Batı Azerbaycan'dan geri çekmeye ve Türklerin Kürt unsurlara herhangi bir şekilde yardım etmesini engellemeye çalıştığını bildirdi.

İran hükümeti, Ankara hükümetinin Simko'ya verdiği desteği engellemek ve İran Azerbaycan'ına herhangi bir müdahalede bulunmamak için Ankara'ya Han-ı Şevket adında resmi olmayan bir temsilci gönderdi. Daha sonra Ankara ile Tahran arasında siyasi bir anlaşmaya varmak için Ankara'ya bir İran diplomatik heyeti gönderdi. 24 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen İran heyeti ile Ankara hükümeti, Afganistan'la yaptığına benzer bir antlaşma imzalamayı düşündü. İki taraf arasındaki görüşmeler iyi gitmişti. Ancak İran tarafı, tüm çabalara rağmen Türkiye'nin Ankara'da hükümetin Simko'ya desteğini belli bir süre engelleyemedi (Çetinsaya, 2006, s. 152).

Ağustos 1921'de İran, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek ve mevcut sorunları çözmek için önlemler aldı. İran, Milli Eğitim Bakanı Mümtazuddevle İsmail Han'ı Olağanüstü Büyükelçi unvanıyla Ankara'ya gönderdi. Mümtazuddevle, İran'ın Ankara Büyükelçisi oldu. İran hükümetinin Ankara'ya elçilik heyeti göndermesinin ardından Türkiye de İran'a büyükelçi veya temsilci göndererek konsolosluk açma kararı aldı. Bu olumlu tepkilere değinen Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında şunları söyledi: "İran İslam hükümeti ile de mühim olan münasebetleri kuvvetlendirmek bizim Nuhbe-i Amaliyah'ımızdır. İran Devleti fahim'in Ankara'ya büyükelçi gönderdiğini duyduk ve büyükelçi nezdinde tahkim için tarafımızın da gerekli tedbirleri alacağından şüphemiz yoktur."

Mümtazuddevle'nin Ankara'ya ulaşması sekiz ay sürdü. 14 Mart 1922'de Tiflis'te Mustafa Kemal Paşa'ya yeniden Meclis Başkanlığı'na seçilmesini kutlayan bir telgraf çekti. Ankara hükümeti, Ankara'ya gelen İran büyükelçiliği heyetine Ankara'nın Mukaddem semtinde bir bina tahsis etti. İran Büyükelçisi Mümtazüddevle, Türk – İran hükümetlerinin birlik beraberlik için çalıştığını ve iki ülke arasındaki mevcut sorunların

kendi beyanları olduğunu ifade etti. Ankara'ya gelişi ve gelişinden sonra çeşitli gazetelere verdi. Barışçıl yollarla çözmeyi planladıklarını belirtti (Akşin, 1991, s. 112).

Mümtazüddeve'nin büyükelçi olarak Ankara'ya gelişi hükümet tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Mümtazuddevle, 30 Haziran 1922'de itimatnamelerini Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti. Güven mektubunu sunan Mustafa Kemal Paşa, İran elçisine: "Aziz İran milletinin Türkiye halkına karşı gösterdiği duyguların aynısını, İran'daki iman kardeşlerimize de milletimizin şükranlarının iletilmesini özellikle arz ederim." Ülkemize geldiğiniz günden beri halkımızın çok sevdiği İran milletine karşı dostluk ve kardeşlik gösterisinin devam edeceğine ve iki Müslüman devletin dostluğu büyütme ve artırmaya çalışacağına kesinlikle inanıyorum. TBMM Hükümeti, elçilikler vasıtasıyla görevlerinin birlik içinde ifasında her türlü yardım ve kolaylığı sağlamaya çalışacaklardır (Akşin, 1991, s. 125).

Ankara ve Tahran hükümetleri arasındaki ilişkilerin dostane gelişimi, iki ülke arasında sık temaslar ve karşılıklı büyükelçiliklerin açılması Sovyet Rusya tarafından memnuniyetle karşılandı. Çünkü Sovyet Rusya, bölgedeki İngiliz yayılmasını önlemek için bölge ülkelerine kendi aralarında ittifak antlaşması imzalamalarını önerdi. Sovyet Rusya, Türkiye ve İran'ın yakınlaşmasından hoşnut olmuştur. İran Büyükelçisi Mümtazuddevle onuruna 7 Temmuz 1922'de Sovyet temsilcisi Aralov'un Ankara'da verdiği ziyafet bunu gösteriyor.

Mustafa Kemal, 14 Temmuz 1922'de Azerbaycan Büyükelçisi Abilov'un İran Büyükelçisi Mümtazüddeve İsmail Han onuruna verdiği ziyafette yaptığı konuşmada şunları söyledi: Bizim için İran hükümetinin elçisi Mümtazuddevle'dir. Bu itibarla, elçinin İstanbul'daki sıfat ve yetkisinin "keskin" olduğundan hiç şüphe duyulmamalıdır. İran'ın muhterem temsilcisinin ağzından, İran'a artık ne kuzeyden ne de güneyden yabancı etki ve nüfuz gelmediğini duymaktan son derece memnun oldum" (Çetinsaya, 2006, s. 136).

Mustafa Kemal Atatürk yaptığı konuşmalarda, Ankara hükümetinin Sovyet Rusya, Afganistan ve İran ile diplomatik temaslar kurmaya ve dostane ilişkiler geliştirmeye büyük önem verdiğini söyledi. 30 Ağustos'ta milli mücadelenin zaferle sonuçlanması tüm İslam ülkelerinde olduğu gibi İran'da da büyük bir sevinçle karşılandı. İran Dışişleri Bakanı Mirza Ahmet han'ın büyük zafer için tebrik mesajı İran'ın Ankara Büyükelçiliği tarafından Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na iletildi. Bu mesajda Milli Mücadele'nin İran'da Büyük Zafer ile sonuçlanmasının yarattığı büyük sevinç ve

mutluluğun haberi verildi. Türk milli mücadelesi İran gazeteleri üzerinde büyük etki yaratsa da İran gazeteleri, hepsinin Türkiye'yi örnek alarak başlayacakları milli mücadelede kendi milletlerinin bağımsızlığını elde edeceklerini yazdı (Çetinsaya, 2006, s. 112).

3.1.3.Tahran'a Büyükelçi atanması

Muhiddin (Akyüz) Paşa, Türk hükümetinin İran'ın iyi niyetli hareketlerini karşılıksız bırakmaması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin daha hızlı ve etkin bir şekilde gelişmesi amacıyla 7 Kasım 1922'de Tahran'a elçi olarak gönderildi. Muhiddin Paşa tayin fermanında şöyle diyor: "Adana ve çevresinin komutanı Mirliya Muhiddin Paşa'nın Tahran Sefareti Küba'da 11/7/338 (7 Kasım 1922) tarihli heyet heyeti toplantısında atanması. Ankara hükümetinin ilk elçisi olan Muhiddin Paşa, 1922 sonbaharında atandığında Şubat 1923'te göreve başladı. 7 Şubat 1923'te Tahran'a gelen Muhiddin Paşa törenle karşılandı Muhiddin Paşa, 22 Şubat 1923'te Ahmet Şah ile yaptığı görüşmede Şah'a itimatnamelerini sunduktan sonra şunları söyledi:

Muhiddin Paşa'nın konuşmasının ardından İran Şahı, Muhiddin Paşa'ya Ankara hükümetinin Tahran'a bir elçi atamasından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Muhiddin Paşa İran'a vardıktan sonra izlenimlerini bir rapor halinde Ankara'ya gönderdi. Muhiddin Paşa'nın İran Sefiri olarak atanması büyük bir sevinçle karşılandı. Bu olumlu gelişmelerin ardından İran hükümeti Ankara'ya yeni bir heyet gönderdi.

3.2.Türkiye – İran Sınır Anlaşmazlığı

İki ülke ilişkilerindeki istikrarsızlığın kaynaklarından biri de Kürt aşiretleridir. Türkiye ile İran arasındaki ortak sınırın her iki tarafında yaşayan Kürt aşiretleri ve onların sınırın her iki tarafını yazlık otlatma ve kışlak olarak kullanmaları, Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana Türkiye ile İran arasında sürekli bir sorun kaynağı olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen birçok Kürt aşiretinin bu tür kaçak davranışları hem Türkiye'nin hem de İran'ın iç güvenliğini tehdit ediyordu. Kürt aşiretlerinin bu tür davranışları Türk-İran ilişkilerinin sağlam temellere oturmasını da engellemiştir (Kurtuluş, 2008, s. 67-68).

1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması

hükümlerine göre kuzeyden ayrılması gereken İran Azerbaycanı olarak bilinen bölge, Hindistan'dan İran'a, Kafkasya'dan Anadolu'ya uzanan yolların kesiştiği noktada bulunuyor. Dolayısıyla bu bölge bugün olduğu gibi tarihte de stratejik öneme sahip bir bölgedir. Akabinde Azerbaycan'ın güneyinde Rus nüfuzunun kurulmasıyla birlikte Rusya, Osmanlı İran'ının sınır meselelerine karışmaya başladı. İran'ın kuzey bölgelerinin dış ticareti geleneksel olarak iki ana yoldan (Türkiye ve SSCB üzerinden) yürütülmektedir. Tebriz – Erzurum – Trabzon yolunun güvenlik nedeniyle kullanılamaz hale gelmesi tüm ticaretin Enzeli – Batum – Bakü karayolu hattına kaymasına neden olacaktır. Bu zorunluluk sadece ekonomik açıdan değil, İran'da nüfuz sahibi olmak isteyenler için de önemliydi. Bunun farkında olan SSCB kendi çıkarları için otorite boşluğu oluşan bölgelerdeki Kürt aşiretlerini bu hattı geçerek Türkiye'ye gelen kervanları yağmalamak için kullandı (Ünal, 2008, s. 114).

Yukarıda da değinildiği gibi bölgedeki Kürt aşiretlerinin kaçış hareketleri de Türk – İran ilişkilerinin seyrini belirlemede dikkate değerdir. Bu kontrolden çıkmış hareketlerin çoğu isyanlardır çünkü Rusya'nın yanı sıra Avrupalı güçler de bir Kürt devleti fikrini destekliyor. Avrupalı güçlerin bu fikri desteklemesinin nedenlerinden biri de kurulacak Kürt devleti ile Türkiye ve İran'daki Azerbaycan halkı arasında Sünni Kürt devleti ile İran'ı birbirinden ayıracak bir tampon oluşturarak Türkiye ve İran'ın potansiyel gücünü azaltmaktır (Olson, 2010, s. 112).

Benzer nedenlerle Türkler, İranlıların Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak ve hükümeti iç sorunlarla meşgul etmek için “Kürt kartını” taktiksel olarak kullanmaya çalıştıklarına inanıyorlardı. Dış destekli ayaklanmalardan biri olan ve Türk topraklarında başlayan Şeyh Said İsyanı'nda Türkiye, İran'a 100 km uzaklıktaydı. Senenin sonunda ülkeye girdi ama bu arada Türk askerleri Kürtler tarafından esir alındı. İran yönetiminin emriyle yakalanan Türk askerlerinin Tahran'a gönderildiğine inanan Ankara, büyükelçisini geri çekerek protesto etmiştir. Büyükelçilerin ilk kayda değer geri çekilmesi, Kürt sorunu sonucunda gerçekleşti. Bu arada bölgedeki Şikak aşiretinin lideri Simko'nun sınırda çıkardığı sorunlar iki ülke arasındaki ilişkileri gerdi (Özdemir & Çakırbaş, 2013, s. 311-329).

XX. yüzyılın başlarında İran Azerbaycan'ının en kalabalık topluluğu olan Şikak aşiretinin Emir Timur'un fetihleriyle birlikte bu bölgeye getirildiği rivayet edilir. Bu aşiretin mensupları, uzun süre Urmiye ve Salmas bölgesini yöneten Simko'nun egemenliği altında yaşadıkları için zengin olmuşlardır. Mondros Mütarekesi'nden sonra ordunun dağılmasından sonra Doğu Anadolu bölgesinde düzenli birlik olarak sadece

15'inci Kolordu birlikleri kalmıştır. Simko ise İran'daki yönetime isyan edebilen Kürt aşiret reislerinden biridir ve kolordu komutanı Kazım Karabekir tarafından desteklenmektedir. Bunun sebebi ise Simko'nun İran'a isyan etmesi yanında Ermenilere karşı da savaşmasıdır. Kazım Karabekir'in Ermenilerle olan eşi Simko Ağa'yı desteklemesi İran'da da Türkiye'ye güvensizlik yaratmıştır. Türkiye, 1922'de Gümrü Antlaşmaları'nı imzaladıktan sonra Simko Ağa'ya verdiği desteği geri çekip orduyu batı cephesine kaydırduğında, İran, Simko İsmail Ağa'nın uzun süredir devam eden isyanını kolayca bastırmayı başardı (Bozgeyik, 1981, s. 121).

Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından Türkiye'nin doğu sınırında İran ile bazı sınır anlaşmazlıkları ortaya çıktı. Bu görüş ayrılıkları, özellikle Musul ihtilafının (1924) devam ettiği ve 1925 "Şeyh Said İsyanı"ndan sonra da devam ettiği yıllara denk gelmektedir. Türkiye'nin süregelen çatışmaları çözmek için İran'dan transit geçen mallara vergi koyması gibi ekonomik baskılar sonuç verdi ve 22 Nisan 1926'da Türk – İran Dostluk, Güvenlik ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Asıl amaç aşiretlerin neden olduğu sınır sorununu çözmek olsa da bu anlaşma Ankara ile Tahran arasında imzalanan bir belge olması nedeniyle önemliydi. Daha sonra imzalanan diğer belgeler de bu sözleşmeye dayanmaktadır. Daha sonra sınır sorunları devam edince 15 Haziran 1928'de Tahran'da söz konusu antlaşmaya ek bir protokol imzalandı. Ancak bu anlaşmalar iki ülke arasındaki güvensizliği gidermeye yetmedi (Turan & Tüylü , 2011, s. 147).

"İran Şahı tarafından kabul edildim" ifadesi, özellikle 1950'lerin ortalarında İran'da yaşanan siyasi olaylar bağlamında önemli bir anlama sahiptir. Bu ifade, genellikle Musaddık'ın devrilmesinden sonra, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidarını pekiştirdiği dönemde kullanılan bir ifadedir.

Musaddık'ın 1953'teki darbe ile devrilmesinin ardından, Şah, Batılı güçlerle olan ilişkilerini güçlendirmiş ve yönetimini sağlamlaştırma çabalarına yönelmiştir. Bu bağlamda, "kabul edilmek" ifadesi, Şah'ın iktidarını uluslararası alanda meşrulaştırma çabalarını ve kendisine olan desteği simgeler. Aynı zamanda, bu durumun, İran'daki siyasi muhalefetle ilgili olarak da bir anlam taşıdığı düşünülebilir; zira Musaddık'ın idealleri ve reform çabaları, o dönemde ve sonrasında halk arasında hala tartışılmaktadır.

3.2.1.Ağrı isyanları

Kürt aşiret isyanları gibi Türkiye – İran ilişkilerinde sorunlara yol açan bir isyanlar

silsilesiydi. Aynı şekilde Ağrı İsyanları da, dışarıdan desteklenen Hoybun çetesinin önderlik ettiği cumhuriyet tarihinin en önemli isyanlarından biridir. Bu isyanların çıkmasında İngiliz ve Kürt siyasi hareketlerinin provokasyonunun etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak İngilizlerin Ağrı isyancılarını gözlemlerken sakladıkları istihbarat raporları ve yazışmalar incelendiğinde, Ağrı isyanının oluşumunda İngilizlerin etkin rol oynadığı görülmektedir. Mayıs 1926'da Yusuf ve çetesinin İran sınırını geçerken Beyazıt köylerinden hayvan çalarak Ağrı Yaylası'na kaçması, Cumhuriyet tarihinde "Ağrı Ayaklanmaları" olarak anılan bir dizi olaya neden oldu. İlk iki harekâtın ardından İran'ın izniyle sınır ötesi ilerleyişle gerçekleştirilen üçüncü Ağrı harekâtında küçük Ağrı dağı kuşatılarak İran yönü isyancılara kapatıldı. 1930 Eylül ayı başlarında başlayan genel taarruz 25 Eylül'de sona erdi ve Ağrı ayaklanmaları bastırıldı. Bu isyan sürerken Türkiye, İran'ı isyancıları desteklemekle suçladı. Türk basınında İran'a karşı bir kampanya başlatıldı ve sınırda yaşanan bu tür olaylardan İran sorumlu tutuldu (Çetinsaya, 2006, s. 116).

Ağrı isyanları nedeniyle Türkiye ile İran arasında gerilen ilişkileri çözmek için 1930'da "sağır" olarak anılan Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey ile "sağır" olarak anılan Hüsrev Bey (Gerede) harekete geçer, "şahin" olarak geri çağırıldı, Tahra'nın büyükelçiliğine atandı. Hüsrev Gerede, Türkiye'nin Kürt aşiretlerinin yol açtığı sınır sorunlarının çözümündeki sert ve sert duruşunu yansıtan yüzü olmuştur. Ayrıca elinde tuttuğunu kıran, savaşmaktan çekinmeyen, kolay kolay eğilmeyen, taviz vermeyen, ihtilallerde, belalarda Gazi'nin birinci dostu bir tabiattadır. Nitekim yaklaşık iki yıl süren çok sıkı diplomasi sonucunda Türkiye'nin talebi karşılanmış ve İran isyanı kolayca bastırmak için Türkiye'nin talep ettiği sınır değişikliklerini kabul edebildi. 23 Ocak

1932'de Türkiye ile İran arasında imzalanan sınır anlaşmasının detayında, İran'ın Ağrı Dağı'nın Kotur ve Bezirgan yakınlarındaki doğu yamaçlarının bazı küçük kısımlarını aldığı yazmaktadır. 1937'de Maz Bicho yakınlarındaki ve Urmiye'nin batısındaki yerleşim yerleri İran'a bırakılarak bazı tatmin edici düzenlemeler yapıldı (Olson, 2010, s. 121).

Şekil 3.2. Ağrı İsyanı Haberi Akşam Gazetesi

İki savaş arası dönemde Türkiye ve İran'daki Kürt ayaklanmalarının bastırılması, Türkiye ve İran'da Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi açısından benzer sonuçlara yol açtı: Kürt kimliğinin bastırılması, hem Türk hem de İran milliyetçiliğinin kendini yeniden tanımlamasının temel nedeniydi. Ortaya çıkan Türk ve İran milliyetçiliği, her iki ülkedeki yetkilileri Türk ve İran etnosentrik milliyetçi hegemonik söyleme yöneltti (Olson, 2010, s. 128).

3.2.2.15 Haziran 1928 protokolü

1927'de Türkiye ile İran arasındaki müzakereler, ve huzursuzluk nedeniyle tıkanıp ve bir sonuca varılamadı. İki ülke arasındaki ilişkileri olumlu yönde geliştirmek ve sorunları çözmek için 1926 yılında imzalanan Türk – İran Dostluk Antlaşması'na ek olarak bir protokol imzalanmasına karar verildi. İki ülke arasında Katma Protokol 15 Haziran 1928'de imzalandı. Protokol imza törenine Türkiye adına Tahran Büyükelçisi

Memduh Şevket Bey ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Mehmet Tevfik Bey katıldı. İran'ın dışişleri bakanı vekili Fethullah Han da katıldı (Soysal, 2000,s.183).

İmzalanan protokol iki maddeden oluşuyor. Maddelerden biri, güvenlik alanında iki ülke arasındaki işbirliği ve ortak hareket ile ilgilidir. Taraflardan biri saldırıya uğradığı takdirde, diğer taraf bu madde uyarınca bu saldırıyı önlemek için önlem alacaktır. Saldırıyı önleyemezse, her iki tarafın da çıkarları doğrultusunda hareket eder. Bu madde, iki ülke arasında aktif tarafsızlık hükmünün kabul edildiğini göstermektedir. Türkiye bu maddenin 1926 Dostluk Antlaşması'na dahil edilmesini istedi. Protokolün ikinci maddesi ekonomik alanda işbirliğinin geliştirilmesiydi. Amaç, iki taraf arasındaki işbirliğini geliştiren işbirliği projeleri oluşturmaktır.

İran, olumlu gelişmeler nedeniyle Ekim 1928'de Mirza Mehmet Furuği Ha'ı Ankara'ya yeni büyükelçi olarak atadı. Furuği Han, 21 Ekim'de itimatnamelerini Mustafa Kemal'e teslim ederek hizmetine başladı (Yıldırım, 2015, s. 117).

İki devlet arasında imzalanan protokole göre 9 Nisan 1929'da iki ülke arasındaki temel sorunlardan biri olan sınır sorunuyla ilgili müzakerelere ilişkin ilk somut adım atıldı. 15 Haziran 1928'de imzalanan Protokol Anlaşması, 6 Aralık 1928'de İran'ın ilgili komisyonu'na sunulmasına rağmen uzun süre ertelendi. Nisan 1929 müzakerelerinde İran'ın 1913 Protokolü'nü Türkiye'ye kabul ettirme çabalarına rağmen Türkiye tarafından kabul edilmedi ve İran istediği sonuca ulaşamadı. 1913 protokolünün Türkiye tarafından kabul edilemeyeceğini anlayan Furuği Khan, 9 Nisan 1929'da sınır meselesi üzerinde çalışmak üzere bir "sınır komisyonu" kurulmasına karar veren anlaşmayı imzaladı. Türk hükümeti, 19 Kasım 1929'da İran hükümeti ile prensipte mutabakata vardığı Uzlaşma ve Tahkim Anlaşması'nı imzalaması için Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmesini teklif etti. Teklif, Bakanlar Kurulu tarafından değerlendirilerek 20 Kasım 1929'da kabul edildi (Saray, 1990, s. 142).

Hakem Heyeti, iki ülke arasındaki sorunlu bölgeleri ve sınır sorununu çözmek üzere yetkilendirildikten sonra, 1929 yazında bir karma sınır komisyonu kurulmasına karar verildi. Bu komisyon, özellikle Bulakbaşı, Kotur, Siro ve Sartex bölgelerinde sınırın tam olarak nerelerden geçtiğini belirleyecek ve gerekli işaretlemeleri yapacak. Ayrıca komisyon, iki ülke arasında kurulan sınırdaki hasar gören veya kaybolan sınır levhalarının yenilenmesi için çalışacaktı. 1 Temmuz 1929'da hudut levhaları ile ilgili çalışmalara başlanması kararlaştırıldı. 1929 yılı boyunca faaliyet gösteren komisyonun faaliyeti uzun sürmedi. 1930'da başlayan 3. Ağrı İsyanı nedeniyle komisyonun dağılmasıyla sınır

sorununu çözme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

3.2.3. Ağrı isyanı

Cumhuriyetin ilk yıllarında başta Ağrı olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da güvenlik olayları ve isyan hareketleri meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından 1930 yılına kadar çeşitli isyanlar patlak verdi. Özellikle Türkiye – İran sınırında ve Ağrı Dağı çevresinde çıkan isyanlar başarıyla bastırıldı. Bu isyanlar sırasında başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin isyanı bastırmak için bölgedeki aşiretlere yardım ettiğine inanılıyordu. 1926 – 1930 yılları arasında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de benzer isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar, Ağrı Dağı çevresindeki bölgede başarıya ulaşan isyanlardandır. Bu nedenle Türk devletinin isyana etkin bir şekilde müdahale etmesini engellemek için Türk hükümetinin dikkatini çeşitli bölgelere çekmek ve Ağrı bölgesine yeterli askeri güç konuşlandırılmasını engellemekten ibaretti.

III. Ağrı İsyanı'na katılanların sayısı kesin olmamakla birlikte farklı kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Genelkurmay dosyalarına göre isyancıların sayısı bazen 250, bazen 3 bin olarak verildi. 1929 sonunda alınan bilgilere göre isyancıların sayısı 350 atlı ve 120 yaya idi. Sayının, isyancıları destekleyenler de dahil olmak üzere ortalama 2.000 silahlı kişi olduğu tahmin ediliyor. 11 Ağustos 1930 tarihli İngiliz gizli bilgileri, isyancıların sayısını 3000 silahlı adam olarak veriyor. Komşu aşiretlerin desteğiyle asi sayısının 5000'e çıkarılabileceği, asilerin ayrıca 14 makineli tüfek ve topa sahip olduğu belirtildi (Karadeniz Y. , 2012, s. 52).

İhsan Nuri, Bitlis'te doğmuştur ve Cıbranlı aşiretindendir. Mesleğe 1910 yılında Osmanlı ordusunda teğmen olarak başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Türkiye – İran sınırındaki Beyazıt vilayetindeki sınır birlikleri komutanlığına atandı. 12 – 28 Eylül 1924'te çıkan Nasturi ayaklanmasını bastırmakla görevli 18. Alay'ın

1. Tümen komutanı İhsan Nuri, 275 (bazı kaynaklarda 351) askerle isyancılara katıldı. İsyan başarısız olduktan sonra Irak üzerinden İran' kaçı. Başta Şeyh Said İsyanı olmak üzere birçok isyanda yer alan İhsan Nuri, Ağrı İsyanı'nın bastırılmasıyla 1930'da tekrar İran'a kaçtı (Özdemir & Çakırbaş, 2013, s. 311-329).

Ağrı ayaklanması Ermeni ve Nasturi çeteleri tarafından da desteklenmiştir.

İsyancıların silah ve lojistik ihtiyaçları Rusya ve İran tarafından karşılandı. Cepheyi inşaa etmede ve silahları tamir etmede isyancılara İngiliz desteği de bulunmaktadır. Ayaklanma başlamadan önce önlemek için Türk hükümeti, milletvekilleri, askerler ve sivil yetkililerden oluşan bir heyete, ayaklanmanın lideri ve komutanı olduğuna inanılan İhsan Nuri ile görüşme emri verdi. Mayıs 1928’de İhsan Nuri ile yapılan görüşmeye Karakilise Valisi, Karakilise Jandarma Komutanı, Diyadin Kaymakamları ve Beyazıt’tan oluşan 12 kişilik bir heyet katılmıştır. Şeyh Köprüsü bölgesinde düzenlenen mitinge İhsan Nuri ve altmış atlı katıldı (Afary, 1996, s. 75).

Müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Türk hükümeti isyancı bölgede askeri operasyon başlatma kararı aldı. 28 Aralık 1929’da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal başkanlığında Bakanlar Kurulu toplandı. Toplantıya Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) ve I. Müfettiş İbrahim Tali Bey katıldı. Görüşmede Ağrı bölgesine yönelik baskıcı bir operasyon yapılmasına karar verildi. Alınan kararlar neticesinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından tatbikatlar başlatıldı. Aynı zamanda 9. Kolordu, Genelkurmay Başkanlığı tarafından ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi (Koçer, 1941, s. 467- 488).

Türk hükümeti İran’ı daha önceki isyanlarda olduğu gibi bu isyanda da gerekli önlemleri almamakla suçladı. Bu isyan iki ülke ilişkilerine ağır bir darbe vurdu ve ilişkiler kırılma noktasına geldi. 9 Nisan 1929’da imzalanan protokole dayanılarak kurulan “Sınır Tespit Komisyonu”, iki ülke ilişkilerinin bozulması nedeniyle feshedildi. 3 Mayıs 1930’da bölgedeki 9. Kolordu komutanlığı, bölgedeki isyanı bastırma operasyonuna ilişkin Genelkurmay’a rapor gönderdi. Raporda, operasyonun Eylül ayında yapılmasının daha uygun olduğu belirtildi. Genelkurmay Başkanlığı bu rapora kendi görüşlerini de ekleyerek Bakanlar Kurulu’na sunmuştur. Bakanlar Kurulu sonucunda hareketin Eylül ayında yapılmasına karar verildi.

İsyana katılan aşiretler, isyanın başladığı yerin Ağrı Dağı bölgesi olması nedeniyle Türkiye sınırları içinde yaşıyordu. Ancak bölgenin İran sınırına yakın olması nedeniyle İran tarafındaki Kürt aşiretleri de isyana askeri ve lojistik destek sağladı. İran hükümetinin isyana karşı pasif tavrı ve İran’ın isyancılara verdiği destek Türk yetkilileri tedirgin etmiştir. Türk hükümeti, gelişmeler ve İran’ın pozisyonuna dayanarak İran’a nota gönderme kararı aldı. İran’a hitaben yazdığı notada, İran’ı Ağrı Dağı’nın doğu yamaçlarında gerekli tedbirleri almaya ve isyancıları takip ederek İran’a kaçmalarını engellemeye çağırdı. Ağrı Dağı’nın doğu etekleri İran sınırında kalırken, Türk ordusu

isyancıları etkili bir şekilde kuşatamadı ve ayaklanmayı bastıramadı. Bu nedenle Türk hükümeti, İran'a hitaben yazdığı bir noktada Türk ordusunun İran sınırını geçmesine ve sınır ötesi harekât yapmasına izin verilmesini talep etti (Yıldırım, 2015, s. 78).

Ağrı Dağı bölgesindeki isyancılara yönelik askeri hazırlıklardan biri de bölgeye Hava Kuvvetleri konuşlandırılması oldu. Ayaklanmayı daha etkin ve hızlı bir şekilde bastırmak için Diyarbakır ve Eskişehir'den gelen uçak taburları Karaköse'ye (Ağrı) nakledildi. Ayrıca önemli su kaynakları nedeniyle isyancıların kontrolünde olan Kapaktepe'nin alınmasına öncelik verildi. Bu sayede işletme sırasındaki su ihtiyacı bu bölgeden karşılanmaktadır (Köçer, 2004, s. 379-388).

1930 yazında Türkiye, Ağrı Dağı çevresindeki bölgede askeri harekate hazırlanırken, isyancıların güçlenmesini engellemek için zaman zaman isyancılarla çatışmalar çıktı. Hareket, 4 Eylül 1930'da orduya verilen emirlerle başlatıldı. Salih [Ömurtak] Paşa komutasındaki birlikler 7 Eylül'de taarruza başladı. Salih Paşa komutasındaki birlikler hareketin başlarında pek etkili olamadı. Bunun nedeni ise bölgenin dağlık olması ve isyancıların bölgeyi iyi tanıması ve bölgenin coğrafi yapısından faydalanmasıydı. Aynı zamanda Ağrı Dağı'nın doğu yakasının isyancıların kontrolünde olması ve İran sınırına rahatlıkla girip çıkabilmeleri, Türk askeri birliklerinin etkin bir operasyon yürütmesini engelledi. Ancak Türkiye'nin İran ile yaptığı anlaşmanın ardından İran sınırından geçilerek Ağrı Dağı'nın doğu etekleri kuşatıldı. İran'dan alınan bu izinle isyanın sonu görünmeye başladı. İsyancılar İran sınırından kesilip dört bir yandan kuşatıldıktan sonra ayaklanma tamamen bastırıldı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra isyancı lider İhsan Nuri İran'a kaçtı. İran, Türkiye'den İran'a kaçan isyancıları cezalandırması çağrısında bulunan bir nota yayınlamasına rağmen gerekli adımları atmadı. Ayrıca isyanın lideri İhsan Nuri bundan böyle İran ordusuna alındı (Kara, 2010, s. 80).

Ağrı bölgesinde meydana gelen ve en etkili olan 3. kara isyanı kısa sürede bastırılmadığı için Türkiye dış politikasını değiştirmiştir. Türkiye'nin Tahran'daki İran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in hoşgörülü olması ve bazı konularda etkin hareket edememesi nedeniyle Türkiye'den Memduh Şevket Bey'in yerine Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede atanmıştır. Yazar ve öğretmen Hüsrev Gerede, Türkiye sınırında çıkan ayaklanmaların daha hızlı bastırılması ve İran ile sınır sorununun bir an önce çözülmesi için Tahran'a büyükelçi olarak gönderildi. 25 Temmuz 1930 basınında yer alan haberin ardından Hüsrev Bey'in Tahran Büyükelçiliği'ne atandığı açıklandı. Hüsrev Bey'in yeni

fermanı 17 Ağustos 1930'da yayınlandı. Hüsrev Bey, Rıza Şah Pehlevi'ye güvenerek 15 Eylül 1930'da yeni bakanlığına başladı. Ağrı ayaklanmasının bastırılmasının ardından Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler olumlu yönde gelişmeye başlamıştır (Abrahamian, 2014, s. 117).

3.4. Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti

İki ülke arasında karşılıklı güven ortamı ancak 1932 yılında sınır sorunlarının çözülmesinden sonra tesis edilebilmiştir. Bildiğiniz gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Rıza Han, Mustafa Kemal Paşa'ya bir Kur'an ve mücevherli bir kılıç göndererek zaferini kutladı. Bu, iki lider arasındaki dostluğun başlangıcıydı ve her ikisi de ülkeleri arasında dostane ilişkiler kurulması gerektiğini ve geçmişte yaşanan tüm savaşların ve dökülen kanların unutulması gerektiğini ifade ettiler. Rıza Han'ı geleneklere karşı ilk davet eden kişi Atatürk olmuştur. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Ankara'dayken Gerede ile görüşen Mustafa Kemal, Rıza Han ile yüz yüze görüşmek istediğini ancak İran'a gidemeyeceğini ve Rıza Han için zor olacağını düşündüğünü söyledi. gelmek ve sınır bölgesinde buluşmak uygun olacaktır.” diye düşündüğünü söyledi (Çetinsaya, 2006, s. 112).

Rıza Han, Gazi ile Ankara'da bizzat görüşmek ve yurt dışında okuyan oğlunu mutlaka görmek istediğini ancak bunun yaklaşık üç yıl sonra gerçekleşebileceğini söyledi. 24 Ekim 1933'te resmi davet bekleyen Rıza Han'a, Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Mustafa Kemal'in ağzından telgrafla resmi davet gönderildi. Şah daveti kabul eder ve Türk elçisi tarafından kendisine yol verilir. Böylece Haziran 1934'te Şah, Atatürk'le ilişkilerini pekiştirmek için uzun bir ziyarette bulundu (Akgül, 2005, s. 17-42).

Şah, 3 Haziran 1934'te büyük bir heyetle Tahran'dan ayrıldı. Türk Büyükelçisi Gerede, Şah'ın Maktu'daki konvoyuna katıldı. 10 Haziran 1934'te Şah ve beraberindekiler Gürcübulak sınır kapısından Türkiye sınırlarına girdiler. Oyun sırasında 21 top atarken, hazır bulunan onurlu bir ekip tarafından karşılanır. İhtiram kumpanyasına eşlik eden bando her iki ülkenin milli marşlarını çalar. Türk Kabul Heyeti Nazırı Ali Said Paşa, yerel sivil ve askeri yetkililerden oluşan heyet üyelerini Şah'la tanıştırır. Kısa bir dinlenmenin ardından Doğu Beyazıt'ı geçtikten sonra aynı yoldan devam ederseniz Iğdır'a ulaşıyorsunuz. Geceyi Iğdır'da geçirdikten kısa bir süre sonra Kağızman'a varıp

ve ardından Kars'a varıyoruz. Valikonağı'nda kalan Şah ve beraberindekiler burada biraz dinlendikten sonra , sabahın erken saatlerinde Erzurum'a doğru yola çıktı.

Erzurum'a vardığında da kısa bir süre dinlendikten sonra oradan da Trabzon'a geçer. Buradan da devletin en üst bürokratları ve askeri adamları tarafından görkemli bir törenle karşılandı. Top atışların eşliğinde ileselam veren Yavuz kruvazörü limandaydı. Törenlerin detayları yazılı basın tarafından duyurulurken, Rıza Şah'ın geçtiği yerlerde sevgi dolu gösteriler yapıldı. Rıza Şah ve beraberindekiler, Yavuz kruvazörünü Trabzon'dan alıp Samsun'a, oradan da trenle Ankara'ya gittiler (Ghani, 2000, s. 142).

16 Haziran 1934'te ilk kez yabancı bir ülkeyi ziyaret eden İran Şahı ve heyetini Türkiye'ye taşıyan tren Ankara'ya vardığında Türkler Şah'ı samimi ve dostça bir şekilde karşılaşma tertip edilmiştir. Ankara da istasyon ve çevresi ve dört tarafı Türk ve İran bayraklarıyla süslendi. Çevresine toplanan büyük bir topluluk Şah'ı büyük bir sevinçle karşılanmış ve sevinçlerini saatlerce gösteren topluluğu gören , Rıza Şah bu sıcak karşılama töreninden çok memnun kaldı. Kralı selamlarken en küçük ayrıntıyı bile gözden kaçırmamışlar. Mustafa Kemal bizzat Şah'ı selamladı. Şah'ın Türkiye ziyareti şüphesiz her iki devletin de birbirini tanınması açısından önemliydi. Yeni kurulan devletlerin de Avrupalı devletler tarafından tanınması ve sistemin bir parçası olduğunu göstermesi acıdan da önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Böylelikle devletlerde semboller büyük önem kazanmaya başlamıştır. Ortadoğu'da bu kadar çok yeni kurulan devlet olduğu için İran'ın yeni sistemdeki varlığını kabul etmesi ve diğer devletlerle eşit olduğunu göstermesi zorunluydu (Akgül, 2005, s. 17-42).

Rıza Şah, Ankara'da onuruna verilen yemeklere ve davetlere katıldı. Hipodromda geçit töreni izledi, binicilik kulübüne katıldı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki soyadı yasası tartışmalarına katıldı. Münir Hayri Bey'in tarafında yazdığı Özsoy operasını izledi. Bu oyun, Ferdowsi'nin Tur ve İran adlı tasavvufi eseri Şehname'den iki erkek kardeşin hikayesi hakkındaydı. Rıza Şah'ın 20 Haziran'da görmek istediği Ankara'nın bir çok yerlerini gezerek örneğin ziraat enstitüsü ve çubuk barajı gibi yerleri daha sonra akşam doğru da Gazi Paşa ile Eskişehir'e giden trene bindiler. Başlangıçta Rıza Şah'ın Türkiye'de kalma süresi normalde daha önce planlanmıştı ve bu süre yaklaşık 15-17 gün gibi kısa süreli olarak planlanmış ancak Mustafa Kemal'in daveti ve isteği ,üzerine bu süre uzatılmıştır. Amaçlanan rota Eskişehir, İzmir, ardından Balıkesir, Çanakkale ve oradan da deniz yolculuğu ile İstanbul'a ulaşmaktı (Duman & Birsnel, 2012,

s. 273-292).

Yolculuk sırasında tren Afyon'a ve kısa bir süre sonra Manisa'ya geldi. Manisa heyetinde dönemin İzmir Valisi Kazım Paşa da bulunuyordu. Manisa'dan karayolu ile İzmir'e doğru yola çıktık. İzmir, Atatürk'ü ve Rıza Şah Pehlevi'yi karşılamaya hazırды. İzmir'in dört bir yanı Türk ve İran bayrakları ve her iki bayrağın renkleriyle süslendi.

Şah Rıza Pehlevi resmi üniformasını giymişti. Gazi ise açık renkli ve şık bir elbise tercih etmiş. Bornova'da gelir gelmez ilkin gezilecek yerlerin başında Ziraat Enstitüsü olarak kararlaştırılmıştır ve İkinci istasyon olarak Halkapınar Şehitliği tercih edilmiştir. Enstitüde dinlenen misafirlere meyve ve çay ikramı yapıldı. O yıllarda İzmir Belediye Başkanı olan Behçet Salih Bey, Şah ve Gazi'yi şehadet mertebesine uğurladı. Öğleden sonra, Atatürk'ü ve Şah'ı karşılamak için büyük bir kalabalık halinde toplanan İzmirliilerin coşkulu tezahüratları, fabrikaların ve vapurların sirenleri arasında İzmir'e girdiler. İzmir'in Kordon bölgesindeki Gazi Köşkü'ne gelen iki ülkenin liderleri, coşkulu İzmirliilerle sohbet edip selamlaştı. Heyetler daha sonra Kök'ün İzmir Körfezi'ne bakan taraftan balkonuna çıkarak hem manzarayı izlemişler hem de oradan toplana ve sevgi gösterilerini gösteren topluluğa tekrar selamladı. Şah'ı geceyi kendi heyeti ile beraber Gazi köyünde geçirirken , Gazi de heyetti ile beraber Vali konağında geceyi geçirdi. Rıza Şah, bir kaç gün İzmir'i de kaldığı süre de fırsat buldukça da bazı yerleri gezmiştir. Atatürk Şah'a İzmir de kalığı süre boyunca onu yalnız bırakmamıştır ve ona eşlik etmiştir (Akşin, 1991, s. 136).Ankara'dan İstanbul'a kadar bir hafta dan fazla süren geziden sonra iki liderler bir çok konuyu gerek milliyetçilik olsun gerek çağdaşlaşma ve teknik konularını konuşmak için daha sık bir araya gelmelerini kararlaştırdılar. Şahın İstanbul'dan ayrıldığı zaman çok görkemli bir veda programı düzenlendi. Özellikle Mustafa Kemal, İstanbul'da bulunduğu sırada karşılıklı teveccüh yanında önemli bir jestin gösterdiği Şah'a Kayseri Uçak Fabrikasında imal edilen bir uçağı hediye etti. Halk, "Ege" adlı vapurla ülkemizden ayrılan Rıza Şah'ı uğurlarken, Boğaz'daki bütün vapurlar sirenlerini çaldı. Tevfik Rüştü Bey, Rıza Şah'a Trabzon'a kadar eşlik etti (Duman & Birsell, 2012, s. 273-292).

Rıza Şah, daha sonra Trabzon'a kadar gelip bir iki gün katlıktan sonra İran'a geçmek için oradan hareket etti. Oradan da Gürbulak'tan sınır kapısını geçince Tahran'a gitmek için hareket etmiştir. Rıza Şah bu ziyareti sonucunda 28 gün Türkiye'de kalmıştır. Bir devlet başkanının başka bir ülke de yaklaşık bir ay boyunca ziyaretlerde bulunması da ve orda kalması da şimdiye kadar alışılmış bir durum ve görülmemiş bir durum

olduğunu söylenebiliyordu. Bu ziyaret hemen sonra da görülmemiş bir olay da yaşanmıştır. Türkiye'nin Tahran büyükelçisinin istifası ve hemen başka bir büyükelçinin atanması olmuştur. Hüsrev Bey'in Tahran Elçiliği'nden ayrılışı ve Enis Bey'in (Akaygen) Tahran Elçiliği'ne atanması, klasik protokol kurallarına uymayan ilginç olaylardır.

Rıza Şah, döndüğünde hemen sonra bazı değişiklikler yapmıştır. Özellikle etkilendiği ve beğendiği gelişmelerinden kendi ülkesinde çeşitli değişiklikler yaşatmıştır. İran'ı olabildiğince Türkiye'ye gibi çağdaşlaş ve teknik gelişmelere öncelik vermiştir. Rıza Han'ın Atatürk ile görüşmesinden kısa bir süre sonra ülkeler arasındaki birçok sorun daha kolaylıkla ve karşılıklı bir güvenle nerdeyse problemlerin tümü sınır sorunları dahi çözüldüğü gibi bir çok alanda işbirliği çerçevesinde ortak anlaşmaların altyapısı hazırlanmıştır. Reza Şah Pehlevi, Türkiye'ye her konuda büyük bir güven duyuyordu ve Türkiye'yi İran için bir model olarak görüyordu. Şah Pehlevi, Türkiye'ye olan güvenini göstermek için İran'ın Afganistan ile olan sınır meselelerinin çözümünün bir Türk mahkemesine devredilmesini istedi. Bu talep sonucunda gerek İran olsun gerek v Afganlar Türkiye'nin tahkim usulünü onay vermişler. Bu kurulan tahkim kurulan başına da devlet tarafından asker kökenli biri atanmıştır. Fahrettin Paşa'nın bakanlığının İran parlamentosu tarafından 1935'te onaylanması ve yürürlüğe girmesiyle sınır antlaşması imzalanmıştır (Selçuk, 2015, s. 77).

Ancak Metin Ören, Rıza Şah'ın Atatürk'ü ziyaret edip Türkiye'ye dönmesinin ardından devletin resmi dilinin Farsça olduğunu ilan ederek, Türkçe dilekçe yazmak ve resmi görevlerde Türkçe konuşulmasını yasakladı, kaldırılan okullarda Türkçe dersleri yasaklandı. Rıza Şah, Atatürk'ün dilinin milliyetçiliğinden korktuğunu ve İran'daki Türklüğün de bundan etkilenmesinden korktuğunu söyledi. Azerbaycan'da şehirlerin, kasabaların, mahallelerin, köylerin, derelerin, tepelerin, dağların, aşiretlerin, aşiretlerin ve camilerin isimleri değiştirilmeye başlandı ve bunları Türkçe yerine Farsça isimlere bıraktılar. Tebriz'de üç erkek lisesi varken bire indirildi ve adı "Debristanı Firdevsi" oldu, Orda okulla giden Türk çocuklarına buradan gönderilmiş harçlıkların verilmesine daha izin verilmediği gibi bu paraların gönderilmesine de izin verilmediğini söylenmiştir. Sonuçlara baktığımızdan tam olarak Türkler ve İranlılar arasında yeniden bir güvensizliğin belirtilerini görülmeye başladığını ve bazı olumsuz gelişmelerin yaşandığı ve saf milliyetçilik politikalarının yıllardır birlikte var olan Müslüman iki toplumun birbirlerine karşı kışkırttığını, aksini savunuyor (Ören & Alkın, 2008, s. 175).

Balkan İtilafı ile batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, doğu sınırlarının güvenliği için de işbirliği arayışına girmiştir. Bu bağlamda özellikle 1932'den sonra İran'la yaşanan gelişmeler iki ülkeyi yakınlaştırmış ve İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934'te Türkiye'yi ziyareti iki ülke ilişkilerini en üst düzeye çıkarmıştır. Reza Şah Pehlevi, gelişen bu ilişkilerde Türkiye'ye büyük güven duyuyor ve Türkiye'yi kendi ülkesi için model olarak görüyordu. Afgan ve İran hükümetleri Türkiye'nin tahkim sürecini kabul ettiler ve 1937'de Türk hükümeti tarafından göreve Fahrettin Paşa atandı.

Şekil 3.3. Sadabat Paketi ve Yürürlüğü Meselesi Vatan Gazetesi

Şekil 3.4. Sadabat Paktı Haberi Akşam Gazetesi

İngiltere bir antlaşmaya katılmamaya karar verdiğinde Sovyetler Birliği, İngiltere antlaşmaya katılmayacağı için antlaşmaya müdahale etmeyeceğine dair bir garanti verdi. Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı harekete geçtiği sıralarda, 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında Üçlü İttifak Anlaşması paraflandı (Soysal, 2000, s. 92).

Türkiye, İran ve Irak arasında Cenevre'de paraflanan anlaşma, bölge ülkeleri arasındaki işbirliğinin temelini oluşturuyor. Bundan sonra Türkiye, İran – Afganistan ve İran – Irak sınır çözümünde aktif rol oynamış ve üç ülke arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabulucu olarak atanmıştır. Türkiye ile İran arasında gelişen ilişkiler, Ocak – Nisan 1937 arasında Tahran'da pek çok noktayı kapsayan birçok anlaşmanın imzalanmasına yol açmıştır (Yıldırım, 2015,s.110). Türkiye bu antlaşmayı desteklemesine ve çok çabalamasına rağmen, hemen bir sonuç alınamadı. Zira İran ile Irak arasında Şattularab suyuolu konusunda yaşanan anlaşmazlık sözleşmenin önünü tıkamıştı. Sözleşme tarafları arasındaki uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması ile

sözleşmenin önünde hiçbir engel kalmamıştır.

Sadakat akdinin ana hükümleri şunlardır;

Madde 1: Akit taraflar, diğerinin içişlerine karışamazlar.

Madde 2: Akit Taraflar, ortak çıkarları söz konusu olduğunda uluslararası anlaşmazlıklarda dayanışma göstereceklerdir.

Madde 3: Taraf Devletler birbirlerine tek başlarına veya diğer devletlerle birlikte saldıramazlar.

Madde 4: Saldırıya uğrayan devletin bir saldırı durumunda meşru müdafaa edilecek. Böylece antlaşmayı imzalayan her devlet, her durumda Milletler Cemiyeti ile ilişkilerini sürdürdüğünü göstermektedir.

Madde 5: Akit Devletlerden biri, Akit Taraf olmayan üçüncü bir Devlete saldırırsa, Akit Taraflardan biri, saldıran Devlete bildirimde bulunmaksızın Sözleşmeyi feshedebilir.

Madde 6: Müttefik Taraflar, diğer Tarafın kurumlarını yok etmeye, düzenini ve güvenliğini bozmaya veya hükümet rejimini bozmaya yönelik herhangi bir silahlı çete, grup veya örgütün kurulmasını ve bunların faaliyetlerini önlemelidir.

Madde 7: 1928 Briand – Kellogg Antlaşması'na göre tarafların aralarında doğabilecek her türlü anlaşmazlığı savaşa başvurmadan barışçıl yollarla çözme yükümlülüğü üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Madde 8: Taraflar, Milletler Cemiyeti Kanunu kapsamındaki yükümlülüklerinin, bu Antlaşma kapsamındaki yükümlülüklerinin yerine geçtiğini kabul ettiler (Soysal, 2000, s. 113).”

Antlaşmanın son maddesi, antlaşmanın süresini, onaylanmasını, yürürlüğe girmesini ve Milletler Cemiyeti Sekreteryası ile tescilini belirledi. Bu maddeye göre sözleşmenin süresi beş yıl olup, bu sürenin bitiminden altı ay önce akit taraflardan biri sözleşmenin feshedildiğini bildirmediği takdirde sözleşmenin beş yıl süreyle yürürlükte kalacağı ve bu sonraki dönemler için de geçerli olacaktır (Soysal, 2000, s. 122).

4. BASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ – İRAN İLİŞKİLERİ (1950-1960) ÖNCESİ DÖNEM

4.1. Türkiye-İran İlişkileri: 1950-1960 Yıllarında Türk Basını Perspektifi

1950-1960 yılları, Türkiye-İran ilişkilerinin uluslararası ve bölgesel dinamiklerle şekillendiği önemli bir dönemdir. Bu yıllarda Soğuk Savaş'ın etkileri, bölgesel güvenlik arayışları ve ekonomik iş birliği, iki ülke arasındaki ilişkilerin temel belirleyicileri olmuştur. Dönemin Türk basını, bu süreçleri yakından takip ederek kamuoyuna geniş bir perspektif sunmuş, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Vatan, Akşam, Yeni Asır, Türk Sözü, Yurt ve Zafer gibi gazeteler, diplomatik, ekonomik ve kültürel boyutları detaylı şekilde işlemiştir.

1950-1960 yılları arasındaki Türkiye-İran ilişkileri, Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği uluslararası dengeler içinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye, NATO'nun kuruluşundan bu ittifaka katılmak için başvuruda bulunmuştur (Balci, 2013, s. 84). Bu dönemde Türkiye, NATO üyesi olarak Batı Bloku'nun bir parçası olmuş; İran ise Sovyetler Birliği'nin bölgesel nüfuzuna karşı ABD ve İngiltere destekli bir politika izlemiştir. Her iki ülke de Batı'nın desteğiyle kendi güvenliklerini ve ekonomik kalkınmalarını sağlamayı amaçlamışlardır. Türk basını, bu ilişkilerin kamuoyuna aktarılmasında ve ideolojik çerçevenin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmada, dönemin Türk basınında Türkiye-İran ilişkilerinin nasıl ele alındığı, ekonomik ve askeri işbirliği ile kültürel etkileşim ekseninde değerlendirilmektedir.

Demokrat Parti, 1946 yılında kurulmuş ve özellikle ilk hükümet döneminde demokrasi, liberalizm ile ekonomik gelişme alanında önemli adımlar atmıştır (Ahmad, 1994, s. 28-29). 1950'lerde Türkiye, Demokrat Parti iktidarı altında Batı'ya daha fazla entegre olmayı hedeflerken; İran da Şah Muhammed Rıza Pehlevi liderliğinde benzer bir doğrultuda ilerlemiştir. Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler, ekonomik kalkınma, askeri iş birliği ve bölgesel istikrar gibi temel konular etrafında yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Türk basını, hükümetin dış politika stratejilerini destekleyici bir çizgide hareket etmiş ve ilişkilerin gelişimine dair olumlu bir kamuoyu oluşturmayı amaçlamıştır. Basında yer

alan haberlerde özellikle iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği geniş şekilde ele alınmıştır. Ticaretin artırılması, sınır bölgelerinde yeni yolların inşası ve enerji alanındaki ortak projeler, dönemin gazetelerinde sıkça yer bulmuştur. Örneğin, “Cumhuriyet” gazetesi sınır ticaretinin geliştirilmesi konusundaki çabalara vurgu yaparak, bu girişimlerin hem ekonomik kalkınmaya hem de ikili ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayacağı yönünde yorumlar yapmıştır.

Askeri işbirliği, Türkiye-İran ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Sovyetler Birliği’nin bölgedeki etkisine karşı Türkiye ve İran, ortak savunma politikaları geliştirmiştir. Bu durum Türk basınında olumlu şekilde yansıtılmıştır. Özellikle “Hürriyet” gazetesi, iki ülkenin CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) kapsamında gerçekleştirdiği işbirliklerini manşetlere taşımış ve bu örgütün bölgesel güvenlik açısından önemini sıkça vurgulamıştır. Türkiye, Avrupa Birliği’ne doğru ilerleyen, modern ve laik bir ülke olarak NATO üyesidir ve Batı topluluğundaki konumunu sürdürmektedir (Bal, 2008, s. 26-27). Basında, Türkiye’nin NATO üyeliğinin İran’ın güvenliğine dolaylı katkı sağladığı ve İran’ın Batı Bloku’na yakınlaşmasının bölgesel dengeler açısından olumlu olduğu yönünde yorumlar yer almıştır.

Türk basını, aynı zamanda Türkiye ve İran arasındaki kültürel ve tarihsel bağlara da önem vermiştir. İki ülke arasındaki komşuluk ilişkilerinin uzun bir geçmişe dayanması, basında ilişkilerin olumlu bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. “Milliyet” gazetesi, iki ülke arasında düzenlenen kültürel etkinliklere geniş yer vermiş; karşılıklı ziyaretlerin, sanat ve edebiyat alanındaki işbirliklerinin halklar arasındaki yakınlaşmayı artırdığı yönünde yorumlar yapmıştır. Bu tür haberler, kamuoyunda olumlu bir atmosfer yaratmak ve ilişkilerin güçlenmesine yönelik destek sağlamak amacı taşımıştır.

Türk basını, Türkiye-İran ilişkilerini genellikle olumlu bir dille ele alsa da, bazı sorunları da gündeme getirmiştir. Özellikle sınır güvenliği ve kaçakçılık konuları, ilişkilerdeki gerginlik unsurları olarak öne çıkmıştır. “Ulus” gazetesi, iki ülke arasındaki sınır bölgelerinde yaşanan kaçakçılık olaylarının ilişkilere zarar verebileceğini belirtmiş, bu tür sorunların çözülmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, iki ülke arasındaki ekonomik ve askeri işbirliğinin daha fazla geliştirilmesi için hükümetlere çağrılarda bulunulmuştur.

1950-1960 yılları arasındaki Türkiye-İran ilişkileri, Türk basını tarafından Soğuk Savaş bağlamında değerlendirilmiştir. Basın, dönemin hükümet politikalarını destekleyen bir perspektifle, iki ülkenin işbirliği çabalarını öne çıkarmış ve bu işbirliğinin hem

bölgesel istikrar hem de ekonomik kalkınma açısından önemine vurgu yapmıştır. Ancak, sınır güvenliği gibi sorunlar da basında ele alınarak ilişkilerin derinleşmesi için çözüm önerileri sunulmuştur. Türk basınında yer alan bu haber ve yorumlar, dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerini anlamak açısından önemli bir kaynak sunmaktadır.

Metnin devamında kaynakça eklenerek APA formatına tam uyum sağlanabilir. Eğer belirli kaynakları iletirseniz, bunları ekleyerek metni tamamlayabilirim

4.2. Soğuk Savaş ve Türkiye-İran İttifakı

Soğuk Savaş dönemi, Türkiye ile İran'ı Batı Bloku içinde yakın iş birliği yapmaya zorlamıştır. Bu iş birliğinin mihenk taşlarından biri, özellikle 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı olmuştur. Bağdat Paktı'nın temel amacı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu üzerindeki etkisini sınırlamak ve bölgesel güvenliği sağlamaktır. Türkiye ile İran, bu anlaşmayla hem kendi topraklarını hem de bölgeyi korumak amacıyla ortak bir cephe oluşturmuşlardır. Böylece, Soğuk Savaş döneminde iki ülkenin birlikte hareket ettiği ortaya konmuştur. Bağdat Paktı, Pakistan, Türkiye, Irak ve İran arasında dostluk ve iş birliği anlaşmaları sonucunda kurulmuştur. Ancak, 1958'de Irak'ta gerçekleşen devrim sonrası bu ülke paktı terk etmiş; Türkiye ile İran ise, 21 Ağustos 1959'da Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) adı altında ittifaklarını sürdürmüştür (Yeşilbursa, 2010, s. 91-93; Yeşilbursa, 2011, s. 89).

Türk basını da bu ittifakı destekleyici bir tutum sergilemiştir. Örneğin, Milliyet gazetesi 12 Şubat 1955 tarihli bir makalesinde, Bağdat Paktı'nın Orta Doğu'nun güvenlik mimarisinde bir dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır. Gazete, "Pakt, sadece askeri bir ittifak değil, aynı zamanda bölgesel iş birliğini artıracak bir platformdur" ifadelerine yer vermiştir. Bu değerlendirmeler, Türk medyasının genel olarak Bağdat Paktı'nı olumlu karşıladığını göstermektedir.

4.3.Kültürel Diplomasi: İran Şahı'nın Türkiye Ziyaretleri

Kültürel diplomasi, Türkiye-İran ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu diplomatik çabaların en dikkat çekici örneklerinden biri, 1956 yılında İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ve İmparatoriçe Süreyya'nın Türkiye'ye yaptıkları ziyaretidir.

Şah'ın ziyaretinin yarattığı olumlu ortam sayesinde, resmi belgelerde ve antlaşmalarda “Pers” ya da “Persian” terimlerinin yerine “İran” veya “Iranian” ifadelerinin kullanılması kararlaştırılmıştır (BCA: 30.18.1.2/46.45.13; Erdal, 2012, s. 82).

Hürriyet gazetesi, 18 Mayıs 1956 tarihli sayısında bu ziyareti “Türk-İran dostluğunun en somut göstergesi” olarak nitelendirmiştir. Ziyaret süresince düzenlenen törenler ve kültürel etkinlikler basında geniş yer bulmuş ve iki ülke arasındaki bağların güçlendiği vurgulanmıştır. Ankara’da gerçekleştirilen törenlerde Şah’a “Fahri Hemşehrilik” unvanı verilmesi, Türk basınında dostane bir jest olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet gazetesi ise bu gelişmeyi “İki komşu milletin ortak tarihine saygı” şeklinde yorumlayarak, sembolik jestlerin uluslararası ilişkilerdeki önemine dikkat çekmiştir.

4.4.Ekonomik İş Birliği ve Ticaret

1950’li yıllar, Türkiye ve İran arasında ekonomik iş birliğinin derinleştiği önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde İran’ın petrol gelirine rağmen, ekonomik zenginliğin halkın refahına tam anlamıyla yansımadağı görölmüştür. Bunun temel nedenleri arasında silahlara yapılan büyük harcamalar, gelir dağılımındaki adaletsizlik, yolsuzluk söylentileri, aşırı lüks ve israf ile halkın yaşadığı işsizlik ve maddi sıkıntıların yeterince dile getirilememesi yer almaktadır (Algar, 1988, s. 107). Buna karşın, 1958 yılında Türkiye ve İran arasında imzalanan ticaret anlaşması, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri yeni bir seviyeye taşımıştır. Bu anlaşma özellikle petrol, tekstil ve tarım ürünleri ticaretinin artmasını sağlamış ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesine katkıda bulunmuştur. Böylece, ekonomik iş birliği iki ülkenin kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak güçlenmiştir.

Şekil 4.1. Akşam Gazetesi Sadabat Paktı Haberi

Akşam gazetesi, 15 Kasım 1958 tarihli haberinde, bu anlaşmayı “Türkiye ve İran’ın ekonomik kader ortaklığı” olarak nitelendirmiştir. Haberde, petrol ithalatının Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşıladığı, buna karşılık İran’ın Türk tekstil ürünlerinden büyük ölçüde faydalandığı belirtilmiştir. Ancak, ticaret ilişkilerindeki dengesizlikler, zaman zaman basında eleştirilere de neden olmuştur.

Yeni Asır gazetesi, 1960 yılına doğru ekonomik ilişkilerdeki bazı sorunları gündeme getirerek, “İki tarafın ticaret hacmindeki dengesizliklerin giderilmesi gereklidir” ifadesini kullanmıştır. Bu tür eleştiriler, iki ülke arasındaki ekonomik

ilişkilerin sadece dostane bir zeminde değil, aynı zamanda rekabetçi bir anlayışla da şekillendiğini göstermektedir.

4.5. Bölgesel Gerginlikler ve Basında Eleştiriler

1950’li yılların sonlarına doğru, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde bazı gerilimler ortaya çıkmıştır. İran’ın dış politika stratejisi kapsamında, Türkiye’nin önemli sorunlarından biri olan Kürt meselesinin İran tarafından kötüye kullanıldığı iddiaları gündeme gelmiştir. Bu durum, belirli gruplar aracılığıyla Türkiye’deki çözülmemiş cinayetlerle ilgili gerginliği artırmıştır (Sümer, 1999, s. 38). Özellikle İran’ın Kuzey Irak’taki Kürt gruplara destek verdiğine dair haberler, Türk basınında geniş yankı bulmuştur. Vatan gazetesi, bu gelişmeyi “Türkiye’nin güvenliğini tehdit eden bir durum” olarak nitelendirerek, İran’ın bu tür faaliyetlerinin bölgesel istikrarı olumsuz etkileyebileceğini vurgulamıştır.

Türk basınında yer alan bir diğer eleştiri konusu, Bağdat Paktı’nın etkinliğiyle ilgilidir. Zafer gazetesi, 1959 tarihli bir makalesinde, “Bağdat Paktı, beklenen faydayı sağlayamamış ve üye ülkeler arasındaki ilişkilerde bazı sorunlara yol açmıştır” ifadelerini kullanmıştır. Bu tür eleştiriler, basının sadece olumlu yönleri değil, aynı zamanda sorunlara da dikkat çektiğini göstermektedir.

Şekil 4.2. Celal Bayar Bağdat Paktı ile ilgili Ürdün ziyareti

1950-1960 yılları arasında Türkiye-İran ilişkileri, dönemin uluslararası ve bölgesel dinamikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte, Türk basını, ilişkilerin her yönünü detaylı şekilde ele almış ve kamuoyuna kapsamlı bir bilgi sunmuştur. Bağdat Paketi, ekonomik iş birliği ve kültürel diplomasi, bu dönemin öne çıkan başlıkları olmuştur.

Türk basını, genel olarak iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu bir çerçevede ele almış, ancak zaman zaman ortaya çıkan gerilimlere de eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Bu durum, basının objektif bir rol oynadığını ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine katkı sağladığını göstermektedir.

1950-1960 yılları arasında Türkiye ve İran, Soğuk Savaş bağlamında şekillenen uluslararası politikanın önemli aktörleri olarak bölgesel ve küresel güç dengelerinde yer almıştır. Türkiye, jeopolitik önemi nedeniyle 1952 yılında NATO'ya kabul edilmiştir ve bu üyelikle birlikte ABD, Türkiye'nin yeni politik ortağı olmuştur (İlhan, 2015, s. 87). Türkiye'nin NATO'ya katılması ve İran'ın Batı yanlısı bir dış politika benimsemesi, iki ülkenin ortak çıkarlar temelinde işbirliğini geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Türk basını, hükümetin dış politika stratejilerini desteklemiş ve Türkiye-İran ilişkilerini olumlu bir perspektifle yansıtan önemli bir araç olmuştur. Basında yer alan haber ve analizler, ilişkilerin çeşitli boyutlarını aktarmakla kalmamış, aynı zamanda kamuoyunun şekillenmesinde etkili olmuştur.

Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler, ticaret, savunma işbirliği ve kültürel bağlar ekseninde yoğunlaşmıştır. Türk basını, bu ilişkileri genellikle olumlu bir şekilde ele almış, iki ülke arasında gelişen işbirliğini destekleyen bir söylem benimsemiştir. Özellikle Soğuk Savaş koşulları altında, Türkiye'nin NATO'daki rolü ve İran'ın Batı ile ilişkilerindeki stratejik konumu, ilişkilerin basın üzerinden yorumlanmasında belirleyici olmuştur. Dönemin gazetelerinde sıklıkla karşılaşılan temas noktaları ekonomik işbirliği, güvenlik konuları ve kültürel bağlar olmuştur.

1950'li yıllarda Türkiye ve İran arasında artan ekonomik işbirliği, Türk basınında geniş bir şekilde yer almıştır. İki ülke arasında sınır ticaretinin geliştirilmesi, ortak projelerin hayata geçirilmesi ve enerji işbirliği, basında övgüyle ele alınmıştır. "Cumhuriyet" gazetesi, Türkiye'nin İran ile olan ekonomik ilişkilerinin önemine vurgu yaparak, sınır bölgelerinde yeni yollar ve ticaret merkezleri inşa edilmesi gerektiğini sık sık dile getirmiştir (Cumhuriyet, 1954). Bu dönemde Türk hükümeti, sınır ticaretinin artırılmasını iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir araç olarak

görmüştür. Özellikle petrol ticareti ve demiryolu projeleri, iki ülkenin ekonomik bağlarını güçlendirmiştir. Bu durum, basında sıklıkla pozitif bir şekilde yansıtılmıştır.

Askeri işbirliği ve güvenlik konuları, Türkiye-İran ilişkilerinin bir diğer önemli boyutunu oluşturmuştur. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı oluşturulan Batı ittifakının bir parçası olarak Türkiye ve İran, CENTO (Merkezî Antlaşma Teşkilatı) çatısı altında işbirliği yapmıştır. Bu durum, Türk basınında geniş yer bulmuş, özellikle “Hürriyet” gazetesi CENTO’yu iki ülke arasında güvenlik ve istikrarın teminatı olarak nitelendirmiştir (Hürriyet, 1958, s.89-105). Basında, CENTO’nun kurulması, Sovyet tehdidine karşı bölgesel bir savunma mekanizması olarak görülmüş ve bu ittifakın bölge barışına katkı sağlayacağı sıkça ifade edilmiştir.

Türk basını, aynı zamanda Türkiye ve İran arasındaki kültürel bağlara dikkat çekerek, bu ilişkileri tarihsel ve sosyal bir zeminde değerlendirmiştir. Dönemin basınında, iki ülke arasındaki kültürel etkinliklere ve diplomatik ziyaretlere geniş yer verilmiştir. “Milliyet” gazetesi, Türkiye ile İran arasında düzenlenen kültürel etkinliklerin halklar arasındaki dostluğu pekiştirdiğini vurgulamış; bu tür etkinliklerin ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi için bir fırsat sunduğunu belirtmiştir (Milliyet, 1956, s.60). Ayrıca, İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi’nin Türkiye’ye yaptığı ziyaretler ve Türk liderlerin İran’a yönelik gezileri, basında genellikle olumlu bir şekilde aktarılmıştır.

Türk basını, Türkiye-İran ilişkilerinin gelişimine dair olumlu bir çerçeve sunsa da, bazı sorunları da gündeme getirmiştir. Özellikle sınır bölgelerinde yaşanan kaçakçılık olayları, basında sıkça ele alınmıştır. “Ulus” gazetesi, sınır güvenliğinin artırılmasının iki ülke arasındaki ilişkileri daha sağlam bir zemine oturtacağını belirtmiş ve bu konuda hükümetlerin daha fazla çaba göstermesi gerektiğini ifade etmiştir (Ulus, 1957, s. 77). Kaçakçılık sorunu, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele alınmış; bu sorunun çözülmesinin hem ekonomik işbirliğini güçlendireceği hem de sınır bölgelerinde yaşayan halkların refahını artıracığı yönünde yorumlar yapılmıştır.

1950-1960 yılları arasında Türkiye-İran ilişkilerinde basının rolü, yalnızca bir haber aktarıcısı olmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kamuoyu oluşturan bir araç olarak öne çıkmıştır. Türk basını, dönemin hükümet politikalarını destekleyen bir çerçevede, Türkiye-İran ilişkilerini genellikle olumlu bir şekilde yorumlamış ve iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bununla birlikte, bağımsız gazeteler zaman zaman ilişkilerdeki eksikliklere dikkat çekmiş ve ilişkilerin derinleştirilmesi için önerilerde bulunmuştur.

Türk basınında Türkiye-İran ilişkilerinin ele alınışı, dönemin uluslararası ve bölgesel dinamiklerini anlamak açısından önemli bir kaynak sunmaktadır. Ekonomik ve askeri iş birliğinin yanı sıra kültürel bağlara yapılan vurgular, iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece diplomatik düzeyde değil, halklar arasında da güçlü bir bağ oluşturmayı hedeflediğini göstermektedir. Ancak, sınır güvenliği ve kaçakçılık gibi sorunlar, ilişkilerin derinleşmesi önünde bir engel olarak değerlendirilmiş ve çözüm bekleyen meseleler arasında yer almıştır. Bu durum, Türk basınının dönemselsel olarak eleştirel bir tutum sergileyebildiğini de göstermektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinin 1950-1960 yıllarındaki gelişimi, Türk basını üzerinden incelendiğinde, Soğuk Savaş'ın bölgesel yansımalarını ve iki ülkenin ortak tehdit algılarını anlamak mümkün olmaktadır. Basında yer alan haber ve yorumlar, sadece iki ülke arasındaki ilişkilerin değil, aynı zamanda dönemin küresel ve bölgesel politikalarının da bir yansımasıdır. Türk basını, bu dönemde hükümet politikalarını destekleyen bir rol oynasa da, aynı zamanda ilişkilerdeki eksikliklere dikkat çekerek kamuoyunda daha dengeli bir algı oluşturmayı da başarmıştır.

1950-1960 yılları arasında Türk basını, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilere önemli bir yer ayırmıştır. Bu dönemdeki yazılar, genellikle iki ülkenin bölgesel güvenlik arayışlarını ve ekonomik iş birliği çabalarını ön plana çıkarmıştır. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi, Türkiye ile İran'ın Bağdat Paktı çatısı altında iş birliği yapmasını, bölgesel barış için atılan önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra, Hürriyet gazetesi, bu ittifakın Türkiye ve İran'ın Batı dünyası ile entegrasyonunu pekiştirdiğini vurgulamıştır. Milliyet, Bağdat Paktı'nın sadece askeri değil, ekonomik ve kültürel bir iş birliği platformu sunduğunu belirtmiş, bu kapsamda yapılan toplantılara geniş yer ayırmıştır. Vatan gazetesi ise İran ile ticari ilişkilerin güçlenmesi sayesinde bölge ekonomisinin canlanacağına dair yorumlarda bulunmuştur.

Şekil 4.3. Irak Bağdat Paktından Çekildi Cumhuriyet

İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Avrupa gezisinden dönerken İstanbul'a uğramasıyla Türkiye-İran ilişkilerinde yumuşama süreci başlamıştır. Şah, burada Milli Birlik Komitesi üyeleriyle yaptığı toplantıda, ülkelerin yönetimlerine yönelik herhangi bir müdahaleye karşı olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, Pehlevi'nin Milli Birlik Komitesi'nin müdahalesini meşru bulduğunu ifade etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin eski düzene dönmesini sağlamıştır (Ahmed, 1976, s. 216). Bu yıllarda İran Şahı'nın Türkiye'ye yaptığı ziyaretler, Türk basını tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. Akşam gazetesi, Şah'ın ziyaretini "iki ülke arasında tarihi bir dönüm noktası" olarak nitelendirirken, Yeni Asır gazetesi bu ziyaretin kültürel bağları güçlendirdiğini ve halklar arasında karşılıklı anlayışı artırdığını vurgulamıştır. Ziyaret sırasında düzenlenen törenler basında geniş yer bulmuş ve dostane ilişkilerin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Türk Sözü gazetesi ise Şah'ın Türkiye'deki temaslarını heyecanla haberleştirerek, iki ülkenin karşılıklı anlayış ve saygıya dayalı ilişkiler geliştirdiğini belirtmiştir.

1950'lerin sonlarında, Türkiye ile İran arasındaki ticaret anlaşmaları Türk basınında geniş yankı bulmuştur. İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla kurulan dernekler, ağırlıklı olarak eğitim ve kültür alanında faaliyet gösterse de, ticaretle ilgili sorunların çözümüne de katkı sağlamayı hedeflemiştir. Bu dernekler, her iki ülkede faaliyet gösteren iş insanlarının karşılaştığı ticari engelleri aşmak, aksaklıkları gidermek ve ticaret hacmini artırmak amacıyla kurulmuştur (BCA:30.18.1.2./191.75.17).

Cumhuriyet gazetesi, imzalanan ticaret anlaşmalarının bölgesel iş birliğini ekonomik açıdan desteklediğini vurgulamış, İran'dan petrol ithalatı ve Türkiye'den tekstil ürünleri ihracatının bu dönemde ekonomik ilişkilerin temel taşları olduğunu belirtmiştir. Hürriyet gazetesi ise, bu ticari hareketliliğin iki ülkenin ekonomisini olumlu yönde etkilediğini ve bu iş birliğinin bölgedeki diğer ülkeler için örnek teşkil edebileceğini savunmuştur. Ancak, ticaret ilişkilerindeki bazı dengesizlikler de basında eleştirilmiştir. Özellikle Zafer gazetesi, İran'dan gelen petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların Türkiye ekonomisine olumsuz etkilerine dikkat çekerek, bu tür sorunların ticari ilişkileri zedeleyebileceğini ifade etmiştir.

Bu dönemde yaşanan bazı siyasi gerilimler de Türk basını tarafından yakından izlenmiştir. Vatan gazetesi, İran'ın Kuzey Irak'taki Kürt gruplara destek verdiği iddialarını dile getirmiş ve bu durumun Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiğini belirtmiştir. Bu tür haberler, iki ülke arasındaki ilişkilerin her zaman sorunsuz olmadığını göstermektedir. Ancak, Türk basını genel olarak, bu sorunların ilişkilerin dostane doğasını uzun vadede etkilemeyeceği yönünde bir tutum sergilemiştir.

Türk basını, bu dönemde, kültürel iş birliğini de sıkça ele almıştır. Akşam gazetesi, Türkiye ve İran arasındaki kültürel değişim projelerinin, halklar arasında dostluk bağlarını güçlendirdiğini ifade etmiştir. Türk-İran Dostluk Cemiyeti'nin yayınladığı broşürler ve basılan özel pullar, bu ilişkilerin kültürel boyutuna dikkat çeken örnekler olmuştur. Cumhuriyet gazetesi, bu tür etkinliklerin uluslararası ilişkilerde kültürün rolüne dair önemli mesajlar taşıdığını vurgulamıştır.

Şekil 4.4. Menderes bugün de İran a Gidiyor Yeni Asır

Şekil 4.5. Bayar , Şah ve Menderes dün 2 saat görüştüler Yeni Asır

Türk basını, Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri, hem olumlu hem de eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Özellikle Zafer gazetesi, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde yaşanan sorunlara dikkat çekmiş ve bu sorunların çözümü için daha fazla diplomatik çaba gerektiğini ifade etmiştir. Yurt gazetesi ise, ekonomik iş birliğinin, bölgedeki diğer ülkelerle kurulan ilişkileri de olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Buna karşılık, Yeni Asır gazetesi, bazı konularda yaşanan gerginliklerin, daha büyük çaplı iş birliği projelerini zora sokabileceğini savunmuştur.

Türk basını, iki ülke arasındaki ilişkilerin, sadece bölgesel değil, küresel dinamikler açısından da önem taşıdığını sık sık vurgulamıştır. Bu bağlamda, Milliyet gazetesi, Bağdat Paktı'nın bölgesel barışa yaptığı katkıları ele alırken, bu ittifakın aynı zamanda Batı bloku ile entegrasyonun bir aracı olduğunu belirtmiştir. Basında, Türkiye ve İran'ın, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyasında, ABD liderliğindeki Batı ittifakına katılmasının, sadece bölgesel güvenlik için değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma için de bir fırsat sunduğu ifade edilmiştir.

Şekil 4.6.Bağdat Paktı, Karasî'de Bu Sabah Toplanıyor Yeni Asır

İran'ın işgalinden zaten tedirgin olan Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Berlin'de iş yaptığı öğrenilince, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile uzlaştığı ve boğazlara söz verdiği iddiaları Türk kamuoyunda duyulmaya başlandı. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi.

10 Ağustos 1941'de Sovyetler Birliği ve İngiltere, Türkiye'nin çekincelerini ve şüphelerini gidermek için Türkiye'ye birbirinin aynı notaları sundu. Aynı zamanda Sovyetlerin boğazlardaki talepleri Türkiye için endişe vericiydi ve aynı zamanda İran'ın işgali ile savaş sınırlarına ulaşacaktı. (Özkan, 2014, s. 175).

1941'de Müttefiklerin İran'ı işgalinden 1947'nin son aylarına kadar Türkiye'nin İran'la ilişkileri durgunlaştı. Bu süreçte İngiltere'nin Kaşkay Türkleri üzerindeki baskısı arttı. İngiltere, Kaşkay Türklerini Alman yanlısı olarak görüyor ve yarı özerk yaşama alışmış aşiretler konfederasyonunu kontrol etmek istiyordu. Türkiye, İngilizlerin Kaşkay Türklerine yönelik zulmüne son verilmesini talep etti. Rıza Şah 1930'lu yıllarda Kaşkay Türklerine yönelik benzer bir politika izlemişse de bu konu Türk – İran ilişkilerine yansımamıştır (Ertem, 2010, s.252-273).

Türk Dışişleri Bakanlığı'nın "Kaşkay'ı almaya hazırız" açıklaması, Türkiye'nin Kaşkay meselesine ilgisini gösteriyor. Türkiye'nin Kaşkay'ı Türkiye'den satın alma talebi İngiltere ve İran tarafından kabul edilmedi (Akdevelioğlu, 2014, s. 142).

Türkiye için ne kadar önemliyse, Almanya için Sudeten bölgesi o kadar önemlidir. Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Türkiye'deki Panturan hareketleri zayıfladı. Tahran yönetiminin Sovyet kontrolüne girmemesini talep etti. Türkiye'nin İran'ın toprak bütünlüğüne verdiği destek, İran Azerbaycan'ın özerkliğinin 1946'da Rıza Şah güçleri tarafından askıya alınması sırasında da devam etti. Ancak savaş sırasında Türkiye Kaşkay'a büyük ilgi gösterdi ve Azerbaycan Türkleri ve yabancı Türkler Türkiye için büyük bir endişe haline geldi. (Ertem, 2010, s 252-273).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İran üzerindeki dış baskılar artmış ve merkezi otorite gücünü kaybetmiştir. Rıza Şah üzerinde artan baskılar sonucunda Şah tahttan indirildi ve Güney Afrika'da Johannesburg'a sürgüne gönderildi. Rıza Şah'ın Ülkenin işgali ve Şah Muhammed'in idari etkisizliği nedeniyle yabancı güçler 1949'a kadar İran'da faaliyet gösterdi. 1921 Sovyet – İran anlaşmasının altıncı maddesine ve İran'daki Alman uzmanlara ve ajanlara. 1921 anlaşmasından sonra Sovyetler Birliği'nin İran'a asker gönderme seçeneği vardı. Bu anlaşmaya dayanarak Sovyetler Birliği kuzey İran'a asker göndererek işgal sürecini başlattı. Sovyetler Birliği İran'ı kuzeyden işgal

ettikten sonra, İngiltere ülkeyi güneyden işgal etmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, İran'ın kuzey bölgeleri Rus (Sovyet) kontrolü altındayken, güney bölgeleri İngiliz kontrolü altındaydı. İngiltere ayrıca güneydeki önemli petrol sahalarının kontrolünü de ele geçirdi. Bunu yaparken Mohammad Reza, merkezde kontrolü sağlamak için başta İngiltere olmak üzere Müttefik güçlerden destek aldı. (Akdevelioğlu, 2014, s. 142).

29 Ocak 1942'de İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgaline ilişkin tabloyu değiştirmek için İran ile müttefikleri arasında bir ittifak anlaşması imzalandı. İttifak anlaşmasının beşinci maddesi, işgalcilerin İran'dan çekilmesiyle ilgiliydi. Buna göre İran'daki işgalci güçler, savaşın bittiği andan itibaren altı ay içinde ülkeyi terk etmelidir. Savaşın sonunda Birleşik Krallık ve ABD anlaşmayı yerine getirirken, Sovyetler Birliği ülkeyi terk etmeyi reddetti. Sovyetler Birliği İran topraklarını terk etmedi ve İran'da iki sosyalist özerk cumhuriyetin kurulmasına aracı oldu. Aralık 1945'te Seyit Cafer Pişaveri'nin önderliğinde "Azerbaycan Cumhuriyeti" kuruldu. Ocak 1946'da Qazi Muhammed liderliğinde "Mahabad Cumhuriyeti" kuruldu. Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulduğunu duyurdu. Sovyetler Birliği, yeni kurulan cumhuriyetin ihtiyaçlarını karşılamak için yardım sağladı ve Sovyet propagandası öncelikle matbaa ve kağıt kullanılarak yürütüldü. Açılış toplantısına Sovyet yetkililerinin katılımı ve desteği nedeniyle İran'da Sovyet nüfuzunun artırılması için çaba sarf edildiği görülmektedir (Afary, 1996, s. 80).

Sovyetler Birliği'ne baskı yapmaya ve Şah Muhammed Rıza'nın ordusunu desteklemeye başladı. Sonuç olarak 24 Mart 1946'da İran ile Sovyetler Birliği arasında bir anlaşma imzalandı. Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmesini amaçlıyordu. Kuzey İran Petrolleri'nin İran – Rus şirketleri ile işbirliği yapmasına da karar verildi. Buna cevaben Sovyetler Birliği altı hafta içinde tüm kuvvetlerini İran topraklarından çekecek. İran, anlaşmanın yürürlüğe girmesi için bir şart olarak tahliyeyi istemiştir (Çetinsaya, 2003, s 116-132).

Savaş sırasında Türk – İran ilişkileri sekteye uğradı ve savaşın 1945'te sona ermesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerde bir canlanma yaşandı. Savaş sırasında her iki ülke için de tehdit oluşturan Sovyetler Birliği, her iki ülkeyi de etkilemek istiyordu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 25. kuruluş yıldönümü münasebetiyle Ekim ayında İran gazetelerinde dostane yazılar yayınlandı. İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için bazı adımlar atıldı. Türkiye, İran ile ilişkilerini geliştirmek için bazı girişimlerde

bulundu. Azerbaycan milliyetçilerinin Türkiye'deki faaliyetlerine ilişkin hükümetin tavrı sertleşti. Azerbaycan yayınları da iki ülke ilişkilerine zarar vereceği gerekçesiyle yasaklandı.

Ekim 1949'da Tahran'a büyükelçi olarak atanan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şah Muhammed'e itimatnamelerini sunmak üzere Şah'ın bulunduğu saraya gittiğinde, Şah Türkiye ile dostane ilişkilerin geliştirilmesine verdiği önemi bu sözlerle göstermiştir. "Biz iki kardeş ülkeyiz ve kaderlerimiz birbirine bağlı." 1949'da ABD yönetiminin Ortadoğu'daki etkisinin artmasıyla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerin neden ABD'deki Türkiye ve İran temsilcileri tarafından beslenmediği sorusuna cevap arandı. Şah, ABD'nin de ittifaka katılması gerektiğine dikkat çekti, böylece Amerika ile dost olan iki komşu devlet, İran ve Türkiye bir anlaşmaya varabilecekti. İran, ABD'nin kurulacak bir ittifaka katılmasını gerekli ve hayati görüyordu (Çetinsaya, 2003, s. 116-132).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, İran'ın toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir Mahabad Kürt devletinin ve İran'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kurulması Türkiye'den tepkiler aldı.İngiliz işgali altındaki bölgede yaşayan Kaşkaylar meselesi de bu süreçte gündeme gelen önemli bir konu olmuştur. (Akdevelioğlu, 2014, s. 90).

Almanya'nın 7 Mayıs'ta ve Japonya'nın 14 Ağustos'ta teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı gerçekten sona erdiğinde, Türkiye savaşın dışında kalmayı başardı. Ancak bundan sonra Almanya'nın yenilgisi nedeniyle Doğu Avrupa'da dengelerin SSCB lehine bozulmasının yarattığı tehlikeli ortamda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu yalnızlık korkusu, İnönü'yü demokratik dünyanın yanında konumlandırmak için çok partili hayata geçiş gibi iç ve dış politikalar geliştirmeye zorlamıştır (Göktepe, 2015, s. 197-222).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra dünya siyasetinin yapısı kökten değişti. Yeni sistemin en belirleyici özelliği, savaş sonrası iki süper gücün liderliğindeki iki rakip bloğun varlığı ve aralarındaki Soğuk Savaş ilişkisiydi. 1945 yılında Avrupalı büyük devletler arasında imzalanan Yalta Konferansı ile beraber başlayan yeni bir süreç başlamıştır. Dünyada sürmekte olan Soğuk Savaş'ın dünya da bir dönem noktası olarak kabul edilen bu dönem Türkiye'nin çok fazla seçeneğinin olmadığı da bir gerçektir. Bir yanda komünizmin kaynağı olan Sovyetler Birliği tehdidi, diğer yanda ABD liderliğindeki Batı yönelimli güçlü ülkeler. Diğer bir seçenek de tarafsızlık veya yalnızlık politikalarıdır. Sovyetler Birliği'nin izlediği politikalar,Türkiye Cumhuriyeti topraklarının Türkiye'ye doğru ilerlemesi, Sovyetlerin emperyal amaçlar güttüğünü

açıkça göstermektedir. Bu baskı, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeninde nerede olacağını belirleyen temel etkenlerden biri olmuştur (Albayrak, 2013, s. 92).

1939 yılında İngiltere ve Fransa ile bir deklarasyon imzalamasına rağmen Türkiye'nin II. Nazi işgalinin belası ve onlardan kurtuluşun yükünü azaltmıştır. Savaşın sona ermesinden sonra Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu tutumundan “intikam” alırcasına, Dostluk Anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin önemi açısından değerlendirilmiştir. Ancak anlaşmanın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen koşulları yansıtmayacak şekilde yeni şartlara uyarlanması gerektiği belirtildi.” Türkiye, savaşın müttefiki olan İngiltere'nin desteğini almak için önlemler almaya başlasa da bu durumda savaştan sonra ekonomisi çöken İngiltere'den gerekli desteği alamadı. Gereken desteği sağlayamayan ve uluslararası arenada tek başına kalan Türkiye, bu notu aldıktan sonra Sovyetler Birliği ile doğru anlayışı aramak zorunda kaldı. Ankara'nın güçler dengesini sağlamaya çalışan devletler tarafından ele alınacak bir mesele haline getirme eğilimi üzerine bir toplantı hazırlamıştır. Ancak bu sırada Türkiye, uzun vadeli düşünmeyen ABD'den de beklediği desteği alamamaktadır (Yıldırım, 2015, s. 95).

Türkiye, ile Sovyetler Birliği'ne 4 Nisan 1945 tarihli notasında, süresi dolan antlaşmayı revize ederek tarafların menfaatları doğrultusunda daha uygun olacak şekilde değişiklikler içerecek yeni bir antlaşma için Sovyetlerin önerilerini değerlendirmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Ancak Sovyetler bu açıklamaya uzun zaman tepki göstermedi. Türkiye ile Sovyetler arasında geçmişte imzalanmış olan ve süresi dolan anlaşmanın uzatılmasına ilişkin müzakereler sırasında ABD'de hayatını kaybeden Türk Büyükelçi cenazesini, Donanmanın en büyük savaş gemisi olan Missouri, Washington ile Türkiye'ye nakledildi (Ertem, 2010, s.152).

Roosevelt'in 12 Nisan 1945'teki ani ölümünün ardından Harry Truman, 33. ABD Dışişleri Bakanı oldu. Truman, ABD'nin iç ve dış politikasında herhangi bir değişiklik yapmayacağını söyledi. Açıklamaya tepki göstermeyen Sovyetlerin uzun süren sessizliğinin ardından Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, 7 Haziran 1945'te Molotof'la görüştü. Bu görüşme sırasında Sarper'a ikinci bir sözlü nota daha geldi. Bu notada listelenen talepler şunlardır:

Türkiye ve Sovyetler Birliği, boğazları tek başlarına savunamayacaklarını kanıtladıktan sonra, boğazlarda ortak üsler kuracaklardı.

Devletler kendi çıkarlarlasın korumak için yaptıkları görüşme sonucunda izlenecek yol

ve yöntemler konusunda yeni bir stratejiyi belirlemeye karar verdiler. Müzakereler sonucunda ortaya çıkan yeni durum Montrö gibi uluslararası bir anlaşma iki devlet tarafından bir daha kabul edilmemelidir” (Deringil, 2008, s. 65).

1945 tarihli Resmi Gazete’de, “İlkeler Sözleşmesinin Onaylanmasına Dair Yardım Yasası” yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu anlaşmanın önsözünde şöyle deniyor: “Her iki ülke de o sırada alınan yardım kararlarının devamına ilişkin bu anlaşma, TSK’nın elindeki teknolojik olarak eskimiş silahlarla Türkiye’nin savunulamayacağını genel kanaat bu yöndeydi.” Heyetler arasında şubat ayında yapılan görüşmelerde, II. Dünya Savaşı’nın sonunda kurulacak yeni dünya düzeninde Türkiye’nin yeri hakkında görüş alışverişinde bulunulduğu ve aynı zamanda bazı ittifak ilişkilerinin gündeme geldiği sanılıyor. (Deringil, 2008, s. 77).

Türkiye bu kritik günleri yaşarken, 8 Temmuz 1945’te İstanbul Hadımköy’de üst düzey komutanlar toplantısında, Cumhurbaşkanı’nda “Türk – Sovyet ilişkileri, çok partili sistemin gerekliliği ve piyasanın maliyeti” tartışıldı. İnönü’nün bakanlığı için de yine benzer bir toplantı ertesi gün Dolmabahçe Sarayı’nda yapıldı. Her iki görüşmeye de medyada yer verilmedi. Bu gizli görüşmelerde İnönü, Türkiye ile Rusya arasındaki 1925 imzalan antlaşmanın Rusya tarafından tek taraflı ve kendi çıkarları doğrultusunda feshedilmesinden sonra gelişen olaylar ardında ardından Türkiye’de hem boğazlar hem doğu ki sınırları ile ilgili taleplerinde neden olayı fazla talepkâr olamayacağını açıkladı. Ülkenin bu aşamadan sonra eksiği olan siyasi parti kurması gerektiğine ve geçim maliyetine de değinilmiştir (Turan & Tüylü, 2011). Bu arada İngiltere’de yapılan genel seçimler ve en fazla beş yılda bir tekrarlanan genel seçimi mevcut yönetim kaybetti ve seçimi Clement Attlee liderliğindeki İşçi Partisi kazandı ve Karadeniz Boğazlarının uluslararası statüsü için mücadele ederek ve Sovyetler Birliği’nin taleplerinin makul olduğuna inanarak iktidarı aldı. Ancak çok geçmeden Sovyet taleplerini, onları benimseyen muhafazakârlar olarak görmeye başladılar. (Turan & Tüylü , 2011, s. 88).

7 Ağustos 1946’da, dört dışişleri bakanının II. ABD Donanma Bakanı Forrestal’ın kendi hatıralarında belirtildiği gibi, bir not Amerikan yöneticilerin önünde yeni bir politika belirlemek zorunda kalmışlar. Türkiye, Rusya karşı daha sert bir kınama yapacak ya da Sovyetlerle ile kendi sorunlarını kendi kendirline çözecekler veya sonuçları ne olursa olsun Türkiye sağlam bir duruş sergileyerek desteklenecektir. Amerikalı yetkililerin izlediği diğer bir yolda seçmeleri halinde Türkiye’nin içinde bulunduğu durumu anladıkları anlaşılıyor. Türkiye’nin Sovyetlere yakınlaşmasını

önlemek, Rusya'nın güneye ve nihayetinde Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun Sovyet hakimiyetin altına girme korkusu ve ihtimali olması anlamına gelir. Bu gelişmeler sonra çatışma riski olmasına pahasına da olsa Sovyetler ile Türkiye'ye yakınlaşmasını önlemek ve onların Türkiye üzerindeki etkilerini önlemek ve kendi çıkarlarını korumak istemişler. Bu değerlendirmeler temelinde Sovyetlere, Türkiye'nin Boğazların savunmasından birincil derecede sorumlu olmaya devam etmesinin uygun olduğu söylenmiştir (Seydi, 2006, s. 113-141).

23 Ağustos'ta Vakit gazetesinde Notanın bir nüshasının diğer devletlere geçtiği anlaşılmaktadır. Alttaki balıkta: “Bakan Truman'ın sözleri: Boğazlar sorunu dünya çapında barışın güvenliği için hayati önem taşımaktadır.” Böyle bir açıklama Amerika'nın Türkiye'ye verdiği desteğin görüldüğünü gösteriyor. Sovyet hükümeti, Türkiye'ye bir nota daha yayınlarak, benzer görüşleri yineledi. ABD hükümeti ise Sovyetlere, 9 Ekim 1946'da kendilerine teslim edilmemesine rağmen, başvurularının reddedildiğine dair bir nota verdi.

Türk cephesinde bunlar olurken İran'da 12 Aralık 1945'te eski Komünist ajan Cafer Pieveri'nin önderliğinde Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti hükümeti kuruldu. Seyyid Cafer Pieveri Hoylu bir Türk'tür. 7 yaşındayken Kuzey Azerbaycan'a getirilip orada eğitimini çoğunluğunu burada bitirmiştir. Erken yaşlarda Azerbaycan'daki tüm politik hayatta ilgi duymuş ve genelde ve yaşam tarzı olarak sol düşüncenin etkisinde kaldığını görülmüştür. İran'da erken yaşta general olan ve otoriter bir yönetimden sergileyen Reza Han'ın baskıcı yönetim anlayışına karşı mücadele etmesi girişimleri dikkat çekmiştir ve Rıza Han polisi tarafından takip edilip tutuklandı ve gözaltına alındı. Pieveri 11 yıl hapis yattıktan sonra demokrasi yanlısı bir milliyetçi olarak ortaya çıktı. Eski komünist arkadaşlarını ikna ederek özgürlük mücadelesinde İran Demokrat Partisi saflarına katıldı (Ören & Alkın, 2008, s. 110-145). Bu bağlamda İran hükümeti, Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce başlayan ayaklanmayı bastırmak için Azerbaycan'a asker göndermek istediğinde, Rusya'nın amacının

Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'ni ayırarak İran'dan ayırmak olduğunun göstergeleri olmuştur. Azerbaycan destekli Askerlerinin direnişle karşılaştığını anlayabiliriz. Tarihçi Denna Fleming'e göre bu destek Rusya'ya, yaklaştırdı. Ancak 8 Ocak 1946 tarihli akşam gazetesinin ön sayfasında “İran Sorunu” başlığıyla Azerbaycan'ın hazırlıklar tamam onlarca birlikten oluşan bir ordu topladığı ve bölgeye müdahaleye hazır olduğunu durumun Rusların bölgeyi terk etmesinden hemen sonra

hareketin olacağı bildirilmiş. Burada kurulan özerk cumhuriyetin kuruluşunun kısa bir zaman sonra , Kürtler tarafından çok iyi bilinen hatta bölgede de bilinen bir aşiret mensubu olan Kürdistan'ın tanınmış kadılardan Kadı Muhammet önderliğinde kurulmuş olan Mahabad'da ve çevresinde “Özerk Kürdistan Cumhuriyeti'ni ilan etti. Bölgede bu yeni kurulmuş olan cumhuriyetin Cumhurbaşkanı Kadı Muhammed, Başbakan olarak ta bölgenin büyük ve tanınmış ailelerden ve din alimi olan Hacı Baba Şeyh atandı. Mahabad eyalet kabinesinin çoğu aşiretlerin büyüklerin sözü gecen akli selim insanlardan veya akrabalarından oluşuyordu. Ayrıca, yeni kurulmuş olan bu iki yönetim Rusların desteğiyle derhal bir ittifak girişiminde bulunmuştur ve ikili antlaşmalar imzalanmıştı. Ruslar temel amacı ve isteği o bölgede İran toprakları üzerinde istediği gibi hakimiyet sağlamak ve böylece tarihi emellerini gerçekleştirmek için Basra'ya kadar inmeye orda söz sahibi olmayı başarabilmektir. (Armaoğlu, 2015, s. 56).

Sovyetler, İngiltere ile savaş sırasında İran'ı işgal etti ve geri çekilmeye isteksizdi. ABD'li yetkililer, Sovyet'in İran'a yönelik politikasını görünce, bu bölgede bulunan zengin petrol yatakların üzerinde söz sahibi olmak ve Sovyet kontrolüne geçeceğinden ve böylece İran'a kadar genişleyerek Rusya'nın bu şekilde bölgede etkili olacağı gibi Türkiye ile olan ilişkiler artıracak ve Türkiye üzerindeki etkisinin ve baskısını artıracığından ve bölgede giderek etkili bir güç haline gelerek genişleme politikasını sürecinin başlayacağından korkusu duymaya başladılar. (Armaoğlu, 2015, s. 77).

İran topraklarından çıkmak zorunda kalan Sovyet Rusya'nın İran topraklarından çekilmek istememesinin nedenlerinden biri; Çünkü İran petrolü konusunda İngilizlere benzer tavizler almak istemektedir. İkinci Dünya Savaşı kadar erken bir tarihte, Sovyetlerin tarihi emellerinden biri olan bölgede genişleme ve söz sahibi olma nedenlerinden biri, kuzeyde bulunan İran petrol bölgesine hakim olma arzusuydu. İran hükümeti Sovyetlerin çekilmesi konusunda Birleşmiş Milletler'e şikâyetle bulunmaya karar verdi. Bu karar doğrultusunda İran'ın Birleşmiş Milletler nezdindeki temsilcisi Hüseyin Ala, Rusya – İran anlaşmazlığını Genel Kurul'a taşımak için İngiliz ve Amerikan dışişleri bakanlarıyla bir araya geldi ancak olumsuz yanıt almıştır. Moskova'yı protesto etmelerine rağmen, ABD ve İngiliz hükümetleri yine de İran'ı, Sovyet eylemlerini kınamak için BM Güvenlik Konseyi'nde oylama istemek yerine Moskova ile ikili görüşmeler yapmaya ikna ettiler. Çünkü Washington, 1946 İran krizinin Birleşmiş Milletler'i uluslararası uzlaşma için daha etkili bir kurum olmaktan çıkararak geleceğinden endişelenmekten korkuyordu (Armaoğlu, 2004, s. 88).

1946 yılının Şubat ayına geldiğinde , Başbakan Moskova'ya politik görüşmeler yapmak için gitmiş. Şah, Kavam'ın ülkenin kuzeybatısının tamamını Ruslara hediye etmesini engellemek için bir heyeti Prenses Eşref'i de Stalin'le görüşmesi için Moskova'ya gönderdi. Eşref, Şah'ın duygularını güçlü ve etkili bir şekilde Stalin'e ileterek ülkesine döndü. Ancak kuzeydeki durum kötüleşmeye devam etti. Sovyet birlikleri üç kol halinde Tebriz'den yola çıktı. İlk şube Tahran'a, ikincisi Irak sınırına ve üçüncüsü Türkiye sınırına gitti. Başbakan Kavam'ın tutumu uzlaşmacı bir tavrıydı. "Parlamentoya, kuzey İran'ın petrol kaynaklarını devrederek, TUDEH üyelerine kabinede üç sandalye vererek birleşik bir Rus – İran petrol şirketi kurulmasını (Sovyetler %51 hisseye sahip olacaktı) ve son olarak da İran için Birleşmiş Milletlere tavsiye etmiş ve Birleşmiş Milletler Rusya adına şikâyetini geri çekilmesini talep edilmiştir (Roosevelt, 1989, s.65). Buna rağmen İran temsilcisi Hüseyin Ala, İran'ın şikâyetini Güvenlik Konseyi gündeminden çıkarmayı reddederek konuyu Konseyi'ne havale etti. Sovyet temsilcisi Gromiko, İran ile ülkesi arasında bir anlaşmaya varıldığı için toplantının 10 Nisan 1946'ya ertelenmesini istemiştir. Müzakerelerin ardından Sovyet temsilcisinin önerisi oylamada reddedildi. Güvenlik Konseyi'ndeki durum Sovyetlerin aleyhine dönüp İngilizler ve Amerikalılar İran'ı destekleyince Ruslar teslim olmak zorunda kaldı. İran daha sonra BM'ye şikâyetini geri çekti. Diğer üye Devletlerin itirazlarına rağmen İran'ın talebi kabul edildi. (Roosevelt, 1989, s. 79).

Aralık 1946'da, bağımsızlıklarını ilan etmelerinden bir yıl sonra, İran ordusu Tebriz ve Mahabad'ı yeniden işgal ederek Azerbaycan ve Kürt rejimlerini sona erdirdi. İran ordusu Tebriz'i işgal etmeden önce Moskova, Mir Cafer Bakirov'un isteği üzerine 12-19 Aralık 1946'da Sovyetler Birliği ile İran arasındaki sınırları açık bıraktı. Pieveri ve yandaşları İran'dan bu şekilde kaçmayı başardılar. Azerbaycan. Tahran'daki Sovyet yetkilileri Bir elçilik yetkilisi dışişleri bakanına Pieveri'nin büyük olasılıkla Türkiye'de olduğunu söyledi. Ancak Pieveri'nin Aralık ayında Sovyet sınırını geçtiği bilinmektedir. İran'dan ayrılmayı hiç düşünmedi, sıkıştığında Türkiye'yi seçti. Rus kaynaklarından alınan haberlere göre, Pieveri daha sonra bir araba kazasında öldüğü bilinmektedir (Abrahamian, 2014, s. 98).

4.6.Türk-İran İlişkilerinde Sivil Toplum Örgütlerinin Kurulması

Türk – İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin kurulması, iki ülke arasındaki diplomatik, ekonomik, kültürel ve sosyal bağların güçlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu örgütler, resmi diplomatik kanalların dışında, halklar arasında doğrudan etkileşim ve işbirliği fırsatları yaratmakta, böylece karşılıklı anlayış ve güvenin artmasına yardımcı olmaktadır.

Şekil 4.7.T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi

4.7.Türk-İran İlişkilerinde Sivil Toplum Örgütlerinin Kurulması

Türk – İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin kurulması, iki ülke arasındaki diplomatik, ekonomik, kültürel ve sosyal bağların güçlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu örgütler, resmi diplomatik kanalların dışında, halklar arasında doğrudan etkileşim ve işbirliği fırsatları yaratmakta, böylece karşılıklı anlayış ve güvenin artmasına yardımcı olmaktadır.

4.7.1. Sivil toplum örgütlerinin rolü

Sivil toplum örgütleri, devlet dışı aktörler olarak, toplumun çeşitli kesimlerini temsil eder ve onların çıkarlarını savunur. Türk-İran ilişkilerinde bu örgütler, kültürel değişim programları, eğitim projeleri, insan hakları savunuculuğu ve ekonomik işbirliği gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu örgütlerin en önemli katkılarından biri, iki ülke halkları arasında doğrudan iletişim ve işbirliği kanalları oluşturmalarıdır. Böylece, resmi diplomatik ilişkilerin ötesinde, halklar arasında güçlü bağlar kurulabilmekte ve karşılıklı anlayış artmaktadır (Bakır & Altıngök, 2011, s. 361-422).

4.7.2. Kuruluş süreçleri ve amaçlar

Türk-İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin kurulması, genellikle iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar, ortak çıkarlar ve karşılıklı ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmektedir. Bu örgütlerin kuruluş süreçleri, genellikle yerel toplulukların inisiyatifiyle başlar ve daha sonra ulusal ve uluslararası düzeyde destek bulur. Kuruluş aşamasında, iki ülkenin sivil toplum örgütleri genellikle ortak projeler ve işbirliği anlaşmaları yaparak, faaliyetlerini daha geniş bir tabana yayar (Yıldırım, 2015, s. 119). Bu örgütlerin temel amaçları arasında, kültürel ve sosyal değişimi teşvik etmek, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda farkındalık yaratmak, ekonomik işbirliğini artırmak ve insan hakları savunuculuğu yapmak yer almaktadır. Örneğin, Türk – İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği, iki ülke kadınları arasında kültürel ve sosyal bağları güçlendirmek amacıyla kurulmuştur (Abrahamian, 2008, s. 112).

4.7.3. Faaliyetler

Türk – İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri, oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu faaliyetler arasında en dikkat çekici olanlar, kültürel etkinlikler, eğitim projeleri ve ekonomik işbirliği programlarıdır. Örneğin, Türk-İran Kültür Derneği, her yıl düzenli olarak kültürel festivaller, sanat sergileri ve edebi etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinlikler, iki ülke halklarının birbirlerinin kültürel değerlerini daha yakından tanımasına olanak tanımaktadır (Selçuk, 2015, s. 121).

Eğitim projeleri de sivil toplum örgütlerinin önemli faaliyet alanlarından biridir. Bu projeler kapsamında, öğrenci değişim programları, dil kursları ve akademik işbirlikleri

düzenlenmektedir. Örneğin, Türkiye ve İran üniversiteleri arasında yapılan işbirliği anlaşmaları, öğrenci ve akademisyen değişim programlarına olanak sağlamaktadır (Kaya, 2004, s. 130). Ekonomik işbirliği alanında ise, sivil toplum örgütleri, iki ülke iş insanları ve girişimcileri arasında işbirlikleri kurulmasına yardımcı olmaktadır. Bu amaçla, iş forumları, ticaret fuarları ve seminerler düzenlenmektedir. Bu etkinlikler, iş insanlarının deneyimlerini paylaşmalarını ve yeni iş fırsatları yaratmalarını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Türk – İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin kurulması, iki ülke halkları arasında güçlü bağlar kurulmasına ve karşılıklı anlayışın artmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu örgütlerin faaliyetleri, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda işbirliğini teşvik etmekte ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin gelecekte de bu tür etkinliklere devam etmesi, Türk-İran ilişkilerinin daha da derinleşmesine ve genişlemesine katkı sağlayacaktır.

4.7.4. Sivil toplum örgütlerinin gelecekteki potansiyelleri

Türk – İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin gelecekteki potansiyeli oldukça yüksektir. Özellikle dijitalleşmenin artışı ve sosyal medyanın yaygın kullanımı, bu örgütlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını ve faaliyetlerini daha etkili bir şekilde yürütmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, dijital platformlar üzerinden düzenlenecek online etkinlikler, web seminerleri ve sanal kültürel değişim programları, iki ülke halkları arasındaki etkileşimi artırabilir (Çetinsaya, 2006, s. 142).

Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma gibi küresel konularda da işbirliği fırsatları bulunmaktadır. İki ülkenin sivil toplum örgütleri, bu tür evrensel konularda ortak projeler geliştirerek, hem bölgesel hem de küresel düzeyde farkındalık yaratabilir ve etkili çözümler üretebilir. Örneğin, Türk ve İranlı çevre örgütleri, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ortak projeler geliştirerek, çevresel sürdürülebilirliği teşvik edebilir (Yıldırım, 2015, s. 121).

4.7.5. Zorluklar ve çözüm önerileri

Türk – İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin karşılaştığı bazı zorluklar da

bulunmaktadır. Bu zorluklar arasında, bürokratik engeller, finansal kaynak yetersizliği ve kültürel farklılıklar yer almaktadır. Örneğin, iki ülke arasındaki vize prosedürleri ve yasal düzenlemeler, sivil toplum örgütlerinin etkinliklerini zorlaştırabilir. Bu tür bürokratik engellerin azaltılması, örgütlerin daha etkin ve verimli çalışmasına olanak tanıyacaktır (Kara, 2010, s. 131).

Finansal kaynak yetersizliği de bir başka önemli zorluktur. Sivil toplum örgütlerinin sürdürülebilir projeler geliştirebilmesi için yeterli finansal kaynaklara ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda, ulusal ve uluslararası fonlardan yararlanma, bağış kampanyaları düzenleme ve özel sektör işbirlikleri gibi stratejiler, finansal kaynak yetersizliğini aşmak için etkili olabilir (Altun, 2022, s.19). Kültürel farklılıklar da sivil toplum örgütlerinin karşılaştığı bir diğer zorluktur. Bu farklılıklar, iletişim ve işbirliği süreçlerinde zorluklar yaratabilir. Ancak, kültürel farkındalık eğitimleri ve interkültürel iletişim becerilerinin geliştirilmesi, bu tür zorlukların üstesinden gelinmesine yardımcı olabilir. İki ülke sivil toplum örgütleri, ortak eğitim programları ve atölye çalışmaları düzenleyerek, kültürel farklılıkları bir zenginlik olarak değerlendirebilir (Gürakar, 2012, s. 128).

Sonuç olarak, Türk – İran ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin kurulması ve faaliyetleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine ve genişlemesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu örgütler, halklar arasında doğrudan iletişim ve işbirliği kanalları kurarak, karşılıklı anlayış ve güvenin artmasına yardımcı olmaktadır. Gelecekte, dijitalleşme, sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma gibi alanlarda yeni işbirlikleri ve projeler geliştirerek, bu katkıların daha da artırılması mümkündür. Sivil toplum örgütlerinin karşılaştığı bürokratik engellerin azaltılması, finansal kaynakların artırılması ve kültürel farklılıkların yönetilmesi konularında atılacak adımlar, bu örgütlerin etkinliğini ve verimliliğini artıracaktır. Bu bağlamda, Türk ve İran hükümetlerinin, sivil toplum örgütlerine yönelik destekleyici politikalar geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, uluslararası kuruluşlar ve özel sektörün de sivil toplum örgütlerine destek vermesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

4.7.6. Türk İran Dostluk Cemiyeti

Türk-İran Dostluk Cemiyeti, tarihsel süreçte iki ülke arasındaki diplomatik, kültürel ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunan önemli bir organizasyon olarak dikkat çeker. Bu cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri, Türkiye ve İran arasındaki dostluk

bağlarının güçlenmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu makalede, Türk-İran Dostluk Cemiyeti'nin tarihçesi, amaçları ve faaliyetleri ele alınacaktır.

4.7.6.1. Tarihçe

Türk – İran Dostluk Cemiyeti, XX. yüzyılın başlarında, özellikle iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı, iki ülke halkları arasındaki kültürel ve sosyal bağları güçlendirmek, ekonomik işbirliğini teşvik etmek ve siyasi ilişkileri sağlam temellere oturtmaktır (Yılmaz, 2019, s. 212). Bu dönemde, Türkiye ve İran'ın modernleşme süreçleri de büyük önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması ve İran'da Rıza Şah Pehlevi'nin modernleşme hamleleri, iki ülke arasındaki işbirliği için uygun bir zemin hazırlamıştır.

4.7.6.2.Amaçlar ve hedefler

Cemiyetin temel amaçları arasında, kültürel değişim programları düzenlemek, iki ülke halkları arasında karşılıklı anlayışı ve saygıyı artırmak, bilimsel ve akademik işbirliğini teşvik etmek yer alır. Ayrıca, ticaret ve yatırım alanlarında işbirliğini artırmak amacıyla çeşitli ekonomik etkinlikler düzenlemek de cemiyetin hedeflerindendir. Cemiyet, bu hedefleri gerçekleştirmek için düzenli olarak seminerler, konferanslar ve kültürel etkinlikler düzenlemektedir (Kaya, 2019, s. 77).

4.7.6.3.Faaliyetler

Türk – İran Dostluk Cemiyeti, iki ülke ilişkilerini güçlendirmek amacıyla birçok farklı alanda faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında en dikkat çekenleri kültürel etkinliklerdir. Bu etkinlikler sayesinde, iki ülke halkları birbirlerinin kültürlerini daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Örneğin, Türk sineması ve müziği İran'da tanıtılırken, İran sineması ve müziği de Türkiye'de büyük ilgi görmüştür (Demirci, 2019,s.45). Cemiyet ayrıca, akademik ve bilimsel işbirliğini teşvik etmek amacıyla üniversiteler ve araştırma kurumları arasında ortak projeler geliştirmiştir. Bu projeler, iki ülke akademisyenlerinin birlikte çalışmasını ve bilgi alışverişinde bulunmasını

sağlamıştır. Bu işbirlikleri, özellikle tarih, dil ve edebiyat gibi alanlarda derinlemesine araştırmalar yapılmasına olanak tanımıştır (Arslan, 2021, s. 38). Ekonomik alanda ise, Türk – İran Dostluk Cemiyeti, ticaret hacmini artırmak amacıyla iş forumları ve ticaret fuarları düzenlemiştir.

Bu etkinlikler sayesinde, iki ülke iş insanları bir araya gelmiş ve çeşitli ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır (Özkan, 2014, s. 92).

Sonuç olarak Türk – İran Dostluk Cemiyeti, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine büyük katkılar sağlayan önemli bir organizasyondur. Cemiyetin faaliyetleri, kültürel, akademik ve ekonomik alanlarda derinlemesine işbirliklerinin kurulmasına olanak tanımıştır. Bu sayede, Türkiye ve İran arasındaki dostluk bağları güçlenmiş ve iki ülke halkları arasındaki karşılıklı anlayış ve saygı artmıştır. Türk-İran Dostluk Cemiyeti'nin gelecekte de bu tür etkinliklerine devam etmesi, iki ülke ilişkilerinin daha da ileriye taşınmasına katkı sağlayacaktır.

4.7.7. Türk – İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği

Türk – İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği, iki ülke arasındaki kültürel ve sosyal bağları güçlendirmek, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında işbirliği yapmak amacıyla kurulmuş önemli bir sivil toplum kuruluşudur. Bu derneğin faaliyetleri, kadınların sosyal hayatta daha etkin rol almasına katkıda bulunurken, iki ülkenin kültürel zenginliklerini de paylaşımlarını sağlamaktadır. Burada, Türk-İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği'nin tarihçesi, amaçları ve faaliyetleri ele alınacaktır.

4.7.7.1.Tarihçe

Türk – İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği, XXI. yüzyılın başlarında kurulan ve hızla büyüyen bir sivil toplum kuruluşudur. Dernek, Türkiye ve İran'da kadın hakları konusunda artan farkındalık ve bu konuda yapılan reformlarla birlikte ortaya çıkmıştır. Derneğin kuruluş amacı, kadınların toplumsal hayatta daha aktif yer almasını sağlamak, iki ülke kadınları arasında kültürel ve sosyal bağları güçlendirmek ve ortak projeler geliştirmektir (Yıldırım, 2015, s. 98).

4.7.7.2.Amaçlar ve hedefler

Derneğin temel amaçları arasında, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında farkındalık yaratmak, kadınların ekonomik ve sosyal hayatta daha fazla yer almasını teşvik etmek, kültürel değişim programları düzenlemek ve iki ülke kadınları arasında karşılıklı anlayışı artırmak yer alır. Ayrıca, dernek, kadınların liderlik rollerinde daha fazla yer almasını desteklemek ve bu konuda eğitim programları düzenlemek gibi hedeflere de sahiptir (Aras, 2023, s. 78).

4.7.7.3.Faaliyetler

Türk – İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği, çeşitli alanlarda birçok faaliyet düzenlemektedir. Bu faaliyetler arasında en dikkat çekici olanlar, kültürel etkinlikler ve kadınlara yönelik eğitim programlarıdır. Örneğin, dernek, her yıl düzenli olarak kültürel festivaller ve sanat sergileri düzenlemektedir. Bu etkinlikler sayesinde, Türk ve İran kadınları birbirlerinin kültürel değerlerini daha yakından tanıma fırsatı bulmaktadır (Demir, 2018, s. 127). Dernek ayrıca, kadınlara yönelik liderlik ve girişimcilik eğitimleri düzenlemektedir. Bu eğitimler sayesinde, kadınlar iş dünyasında daha etkin rol alabilmekte ve kendi işlerini kurma konusunda cesaretlendirilmektedir. Bu tür eğitim programları, hem Türkiye’de hem de İran’da büyük ilgi görmüş ve birçok kadının hayatında olumlu değişimlere yol açmıştır (Kaya, 2004, s. 118).

Ekonomik işbirliği alanında ise, dernek, iki ülke kadın girişimcileri arasında işbirlikleri kurulmasına olanak sağlayan iş forumları ve seminerler düzenlemektedir. Bu etkinlikler, kadın girişimcilerin deneyimlerini paylaşmalarını ve yeni iş fırsatları yaratmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, dernek, kadın hakları konusunda farkındalık yaratmak amacıyla çeşitli kampanyalar ve paneller düzenlemektedir. Bu etkinlikler, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda kamuoyunun bilinçlenmesine katkıda bulunmaktadır (Akyüz, 2023, s. 110).

Sonuç olarak Türk – İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği, iki ülke kadınları arasında güçlü bağlar kurulmasına ve kadın hakları konusundaki farkındalığın artmasına önemli katkılar sağlayan bir sivil toplum kuruluşudur. Derneğin faaliyetleri, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda kadınların daha aktif rol almasını teşvik etmektedir. Bu sayede, Türkiye ve İran kadınları arasındaki dostluk bağları güçlenmekte ve iki ülke

arasında karşılıklı anlayış ve saygı artmaktadır. Derneğin gelecekte de bu tür etkinliklere devam etmesi, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha ileri adımlar atılmasına katkı sağlayacaktır.

5. BASINDA TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (1950 – 1960)

5.1. Demokrat Parti Dönemi Türkiye – İran İlişkileri

Demokrat Parti (DP) dönemi (1950 – 1960), Türkiye'nin dış politikasında önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya düzeninde, Türkiye'nin Batı bloğuna yakınlaşma çabaları, komşu ülkelerle olan ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, Türkiye – İran ilişkileri de bu dönemde belirgin bir şekilde yeniden şekillenmiştir.

1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin dış politikası büyük oranda Batı ittifakı ekseninde gelişmiştir. NATO'ya üyelik süreci ve Batı ile olan ekonomik ve askeri işbirlikleri, Türkiye'nin dış politika önceliklerini belirlemiştir (Hale, 2013,s.87). Demokrat Parti hükümeti, Soğuk Savaş'ın getirdiği tehdit algısı doğrultusunda, İran ile ilişkilerini de bu perspektiften ele almıştır. 1950'lerin başında İran, Şah Rıza Pehlevi tarafından yönetilmekteydi ve ülke, Batı yanlısı bir politika izlemekteydi. Bu durum, Türkiye ile İran arasında ortak çıkarların doğmasına yol açmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin genişleme politikalarına karşı duyulan ortak güvenlik endişesi, iki ülkeyi yakınlaştırmıştır. 1955 yılında Bağdat Paktı'nın kurulması, Türkiye ve İran arasındaki işbirliğinin somut bir örneği olarak gösterilebilir. Bağdat Paktı, Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık arasında imzalanmış ve Sovyet tehdidine karşı bölgesel bir güvenlik ittifakı oluşturmuştur (Oran, 2001, s. 210).

Şah Musaddık ihtilafı, 1950'lerin ortalarında İran'da meydana gelen önemli bir siyasi olaydır. İran'ın başbakanı olan Muhammed Musaddık, ülkenin petrol endüstrisini millileştirmesiyle tanınır. Bu karar, özellikle İngiltere'nin çıkarlarını tehdit ettiğinden, uluslararası gerilimlere yol açmıştır.

Musaddık'ın hükümeti, halkın büyük desteğini almasına rağmen, özellikle Batılı güçlerin, özellikle İngiltere ve ABD'nin, karşıt tepkileriyle yüzleşmek zorunda kaldı. 1953'te, CIA ve MI6'ın işbirliğiyle gerçekleştirilen bir darbe (Operasyon Ajax) sonucunda Musaddık hükümeti devrildi. Bu olay, İran'da monarşinin yeniden güçlenmesine ve Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidarını pekiştirmesine neden olmuştur.

İhtilafın halledilmediği ifadesi, genellikle Musaddık'ın politikalarının ve

millileştirme çabalarının hala tartışmalı bir konu olduğunu, ayrıca İran'ın iç politikası ve Batı ile ilişkilerinin etkilerinin günümüze kadar sürdüğünü gösterir. Bu durum, İran'ın siyasi ve sosyal dinamiklerinde derin izler bırakmış ve bugüne kadar süregelen bir miras oluşturmuştur.

Bağdat Paktı, 1955 yılında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Britanya'nın katılımıyla oluşturulan bir askeri işbirliği anlaşmasıdır. Asıl amacı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisini sınırlamak ve bölgedeki ülkeler arasında güvenlik işbirliğini sağlamaktır.

Bağdat Paktı Devlet Reisleri Konferansı ise, bu paktın en önemli toplantılarından biriydi. 1955 yılında Bağdat'ta gerçekleştirilen bu konferansta, pakt üyesi devletlerin liderleri bir araya gelerek bölgesel güvenlik konularını tartıştılar. Konferansta, paktın işleyişi, savunma işbirliği ve bölgedeki siyasi durum üzerine önemli kararlar alındı.

Konferansa katılan liderler, uluslararası ilişkilerdeki gelişmeleri değerlendirdiler ve ortak bir strateji geliştirmeye çalıştılar. Ancak, Bağdat Paktı, özellikle 1958'de Irak'ta gerçekleşen siyasi değişiklikler ve daha sonra bazı ülkelerin paktı terk etmesiyle etkinliğini kaybetmeye başladı.

Ekonomik alanda da Türkiye – İran ilişkileri bu dönemde olumlu bir seyir izlemiştir. 1950'lerin ortalarında iki ülke arasında çeşitli ticaret anlaşmaları imzalanmış ve bu anlaşmalar kapsamında karşılıklı ticaret hacmi artırılmıştır. Türkiye'nin sanayileşme çabaları ve İran'ın petrol zenginlikleri, iki ülkenin ekonomilerinde birbirini tamamlayıcı unsurlar yaratmıştır. Bu durum, iki ülkenin ekonomik ilişkilerini güçlendirmiştir (Arı, 2004).

Ancak, Demokrat Parti dönemi Türkiye – İran ilişkileri yalnızca ortak çıkarlar üzerine inşa edilmemiştir. Zaman zaman iki ülke arasında gerginlikler de yaşanmıştır. Özellikle sınır güvenliği ve kaçakçılık gibi konular, dönem dönem iki ülke arasında diplomatik sorunlara neden olmuştur. Bununla birlikte, bu tür sorunlar genellikle karşılıklı diplomatik çabalarla çözülmüş ve ilişkiler genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir (Bölükbaşı, 2012,s.70). Demokrat Parti'nin dış politikası, Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu hızlandırırken, komşu ülkelerle olan ilişkilerini de bu doğrultuda şekillendirmiştir. Türkiye – İran ilişkileri, bu dönemde Soğuk Savaş'ın getirdiği bölgesel dinamikler çerçevesinde ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda gelişmiştir. Demokrat Parti hükümeti, İran ile olan ilişkilerini hem güvenlik hem de ekonomik işbirlikleri ekseninde güçlendirmiştir. Bu dönemde imzalanan Bağdat Paktı ve çeşitli ticaret anlaşmaları, iki

ülke arasındaki ilişkilerin somut göstergeleridir. Tüm bu gelişmeler, Demokrat Parti dönemi Türkiye – İran ilişkilerinin, iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda olumlu bir seyir izlediğini göstermektedir. (Bölükbaşı, 2012, s. 89).

5.2.Bağdat Paktı

Soğuk Savaş döneminin en önemli bölgesel güvenlik anlaşmalarından biri olan Bağdat Paktı, 1955 yılında imzalanmış ve Türkiye'nin Demokrat Parti dönemi dış politikasının belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık arasında kurulan bu ittifak, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Güney Asya üzerindeki genişleme politikalarına karşı bir savunma mekanizması olarak geliştirilmiştir (Hale, 2013,s.87).

Bağdat Paktı'nın kurulmasında en önemli faktörlerden biri, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Güney Asya'daki etkisini artırma çabalarıydı. Bu bölgede yer alan ülkeler, Sovyet yayılcılığına karşı ortak bir savunma hattı oluşturma gerekliliğini hissetmişlerdir. Demokrat Parti hükümeti, Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu hızlandırma ve bölgesel güvenliği sağlama amacı doğrultusunda Bağdat Paktı'na katılmayı stratejik bir adım olarak görmüştür (Oran, 2001,s.79). Bağdat Paktı, 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak arasında imzalanmış, daha sonra İran, Pakistan ve Birleşik Krallık da bu ittifaka katılmıştır. Paktin temel amacı, üye ülkeler arasında askeri ve ekonomik işbirliğini artırmak ve bölgesel güvenliği sağlamaktır. Bu bağlamda, Bağdat Paktı, üye ülkeler arasında bilgi ve istihbarat paylaşımını, ortak askeri tatbikatları ve ekonomik işbirliğini teşvik etmiştir (Arı, 2004, s. 97).

Bağdat Paktı'nın Türkiye açısından önemi büyüktü. Türkiye, Sovyetler Birliği ile uzun bir kara sınırına sahip olduğundan, Sovyet tehdidine karşı güçlü bir savunma mekanizması oluşturma gerekliliğini hissetmiştir. Bağdat Paktı, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu güçlendirmiş ve ABD ile olan askeri ve ekonomik ilişkilerini derinleştirmiştir. ABD, Bağdat Paktı'nı desteklemiş ve üye ülkelere askeri ve ekonomik yardım sağlamıştır (Hale, 2013, s. 78). Ancak Bağdat Paktı, kuruluşundan itibaren bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Irak'ta 1958 yılında gerçekleşen darbe, Bağdat Paktı'nın en zayıf halkalarından biri olan Irak'ın ittifaktan çekilmesine neden olmuştur. Bu durum, paktın etkinliğini zayıflatmış ve diğer üye ülkeler arasında güven sorunlarına yol açmıştır. Buna rağmen, Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki işbirliği devam etmiş ve Bağdat

Paktı'nın yerini alan CENTO (Central Treaty Organization) 1960'ların sonuna kadar varlığını sürdürmüştür (Bölükbaşı, 2012, s. 80).

Bağdat Paktı'nın ekonomik boyutu da önemliydi. Üye ülkeler arasında ticaretin artırılması ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Türkiye, bu dönemde sanayileşme ve ekonomik kalkınma çabalarını sürdürmekteydi ve Bağdat Paktı, Türkiye'nin ekonomik hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İran ile olan ticaret ilişkileri, Bağdat Paktı sayesinde daha da güçlenmiştir (Arı, 2004, s. 115).

Sonuç olarak, Bağdat Paktı, Türkiye'nin Demokrat Parti dönemi dış politikasında önemli bir yer tutmuştur. Sovyetler Birliği'ne karşı bölgesel bir savunma mekanizması oluşturma amacıyla kurulan bu ittifak, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu güçlendirmiş ve bölgesel güvenliği sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, ekonomik işbirliği ve ticaretin artırılması yönündeki çabalar da Bağdat Paktı'nın Türkiye açısından taşıdığı önemi pekiştirmiştir. Tüm bu faktörler, Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

5.3.Celâl Bayar'ın İran Ziyareti

Celâl Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı dönemde birçok uluslararası ziyarete imza atmış bir devlet adamıdır. Bu ziyaretlerden biri de İran'a yapılan resmi ziyarettir. Bu ziyaret, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi ve işbirliğinin artırılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bayar'ın İran ziyareti, sadece diplomatik ilişkiler açısından değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel bağların pekiştirilmesi açısından da kritik bir dönemeç olmuştur.

Celâl Bayar'ın İran ziyareti, 1956 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Orta Doğu'da ve dünyada yaşanan siyasi gelişmeler, Türkiye ve İran gibi ülkelerin birbirleriyle daha yakından işbirliği yapmasını gerekli kılmaktaydı (Yılmaz E. , 2010, s. 118). Bayar'ın ziyareti, bu işbirliğinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ziyaretin ilk aşamasında, Bayar ve beraberindeki heyet, İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi tarafından resmi bir törenle karşılanmıştır. Bu tören, iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğinin sembolik bir ifadesi olarak dikkat çekmiştir (Kaya, 2012, s. 112). Törenden sonra yapılan resmi görüşmelerde, ekonomik, ticari ve kültürel işbirliği konuları ele alınmıştır. Özellikle enerji ve tarım alanlarında işbirliğinin artırılması üzerinde durulmuştur.

Celâl Bayar'ın İran ziyareti sırasında yapılan en önemli anlaşmalardan biri, iki ülke arasında ticaretin artırılmasına yönelik olan anlaşmadır. Bu anlaşma ile Türkiye ve İran arasında gümrük vergilerinin düşürülmesi ve ticaretin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca, enerji alanında işbirliğinin artırılması amacıyla petrol ve doğal gaz konularında da görüşmeler yapılmıştır (Erdoğan, 2015, s. 128). Bu görüşmeler sonucunda, Türkiye'nin enerji ihtiyacının bir kısmının İran'dan karşılanması kararlaştırılmıştır. Ziyaret sırasında sadece ekonomik konular değil, kültürel işbirliği konuları da ele alınmıştır. İki ülke arasında kültürel değişim programlarının başlatılması ve öğrenci değişim programlarının hayata geçirilmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Bu sayede, Türk ve İranlı öğrencilerin birbirlerinin kültürlerini daha yakından tanımaları ve iki ülke arasındaki kültürel bağların güçlenmesi amaçlanmıştır (Demir, 2018, s. 226).

Celâl Bayar'ın İran ziyareti, sadece iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi açısından değil, aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu'daki konumunun pekiştirilmesi açısından da önemlidir. Bu ziyaret, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artırmak ve komşu ülkelerle olan ilişkilerini daha da geliştirmek amacıyla atılmış önemli bir adımdır. Ayrıca, bu ziyaret, Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bir köprü olma rolünü pekiştirmiştir (Öztürk, 2011, s. 189).

Sonuç olarak, Celâl Bayar'ın 1956 yılında gerçekleştirdiği İran ziyareti, iki ülke arasındaki diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu ziyaret, Türkiye ve İran'ın birbirleriyle daha yakın işbirliği yapmalarını sağlamış ve bölgedeki istikrarın korunmasına katkıda bulunmuştur. Bayar'ın bu ziyareti, Türkiye'nin Orta Doğu'daki rolünü pekiştiren ve iki ülke arasındaki dostluk bağlarını güçlendiren önemli bir diplomatik başarı olarak tarihte yerini almıştır.

5.4. Türk – İran Demiryollarının Birleştirilmesi

Türk – İran demiryollarının birleştirilmesi, hem Türkiye hem de İran için ekonomik, ticari ve kültürel bağları güçlendirme açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu entegrasyon, sadece iki ülke arasında değil, aynı zamanda Asya ve Avrupa arasındaki bağlantıyı da güçlendirecek bir adım olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2020, s. 45-60).

Şekil 5.1. Türk İran Demiryolları Haberi Cumhuriyet Gazetesi

5.4.1. Tarihi arka plan

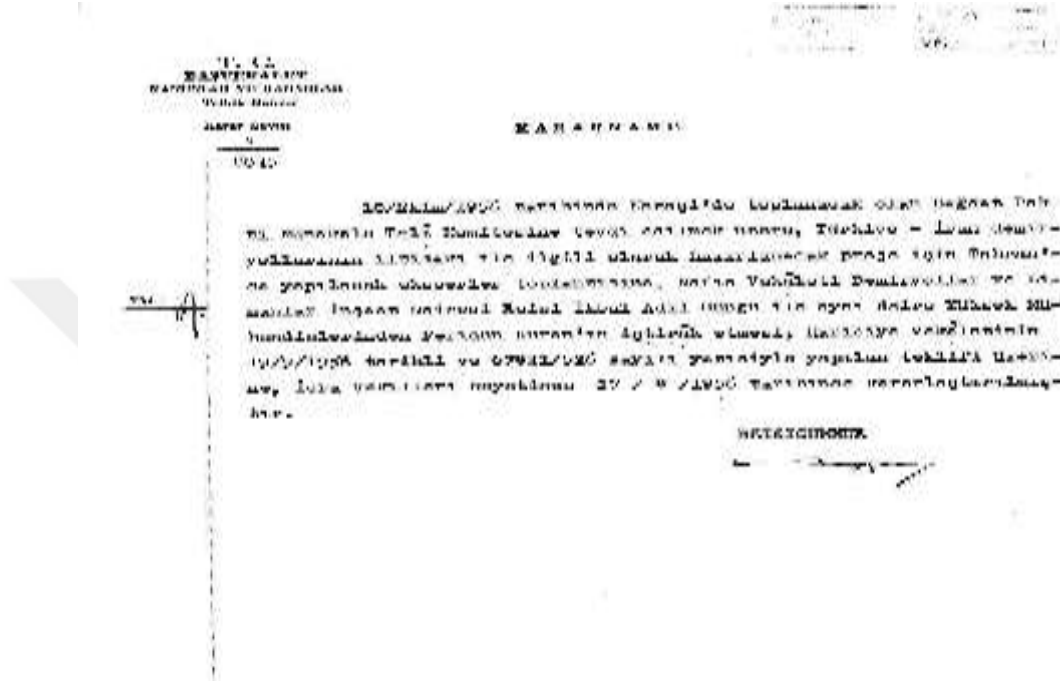
Türkiye ve İran arasında demiryolu bağlantısının temelleri XX. yüzyılın başlarına dayanır. 1971 yılında açılan Van – Tahran demiryolu hattı, iki ülke arasındaki ilk büyük demiryolu bağlantısıdır. Bu hat, özellikle yük taşımacılığında büyük kolaylıklar sağlamış ve ticaret hacmini artırmıştır (Öztürk, 2018,s.60). Ancak, bu hattın modernizasyonu ve genişletilmesi ihtiyacı, zamanla daha da belirgin hale gelmiştir.

5.4.2. Ekonomik etkiler

Türk-İran demiryollarının birleştirilmesi, ekonomik açıdan her iki ülke için de büyük fırsatlar sunmaktadır. Türkiye, Avrupa'ya açılan bir kapı olarak, İran'a önemli bir

ticaret yolu sunarken, İran da Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına erişim sağlamaktadır. Bu durum, her iki ülkenin de ticaret hacmini artırmasına ve ekonomik büyümeyi desteklemesine olanak tanır (Kaya, 2019, s. 97). Özellikle enerji ve

hammadde taşımacılığı konusunda demiryolu hattının etkin kullanımı, maliyetleri düşürmekte ve ticaretin daha verimli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, bu hat üzerinden yapılan taşımacılığın karayolu taşımacılığına göre daha çevre dostu olması, sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından da önemlidir (Çelik, 2021, s. 89).

Şekil 5.2. T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi

5.4.3. Kültürel ve sosyal etkiler

Demiryolu bağlantısının güçlendirilmesi, sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileşimleri artırma potansiyeline de sahiptir. İki ülke arasında seyahat eden insanların sayısındaki artış, kültürel alışverişi ve karşılıklı anlayışı teşvik eder. Bu durum, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunur (Demirci, 2019, s. 88).

5.4.4. Gelecek perspektifleri

Türk – İran demiryolu entegrasyonunun geleceği oldukça parlak görünmektedir. Her iki ülke de bu hattı daha da genişletmek ve modernize etmek için çeşitli projeler

yürütmektedir. Özellikle Çin'in “Bir Kuşak Bir Yol” projesi kapsamında bu hattın stratejik önemi daha da artmıştır (Afary, 1996, s. 92). Bu proje, Asya ve Avrupa arasındaki demiryolu taşımacılığını teşvik etmekte ve Türk-İran demiryolu hattını bu büyük ticaret koridorunun önemli bir parçası haline getirmektedir.

Sonuç olarak Türk – İran demiryollarının birleştirilmesi, ekonomik, ticari ve kültürel açılardan büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu entegrasyon, sadece iki ülke arasındaki bağları güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda Asya ve Avrupa arasındaki ticaretin ve işbirliğinin de artmasına katkıda bulunacaktır. Modernizasyon ve genişletme projeleri, bu hattın gelecekteki önemini daha da artıracaktır.

Şekil 5.3.T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi

5.5. 1956 Bağdat Toplantısı

1956 Bağdat Toplantısı, Orta Doğu'daki siyasi ve askeri dengeleri şekillendiren önemli bir olaydır. Bu toplantı, Soğuk Savaş döneminin zirve noktasında, Batı bloğunun Orta Doğu'daki nüfuzunu artırma çabalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bağdat Paktı olarak da bilinen bu ittifak, bölgesel güvenliği sağlamak ve Sovyetler Birliği'nin etkisini sınırlamak amacıyla kurulmuştur (Yılmaz H. , 2019, s. 45).

5.5.1. Tarihi arka plan

1950'lerin ortalarında, Orta Doğu'da siyasi istikrarsızlık ve bölgesel çatışmalar artmıştı. Bu dönemde, Batı ülkeleri özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini sınırlamak için çeşitli ittifaklar kurma arayışındaydı. Bu bağlamda, 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve Birleşik Krallık arasında Bağdat Paktı kuruldu. Bu pakt, bölgesel güvenliği artırmak ve komünizme karşı bir cephe oluşturmak amacıyla tasarlanmıştı. (Göktepe, 2015, s. 197-222).

5.5.2. Toplantının amacı ve içeriği

1956 Bağdat Toplantısı, Bağdat Paktı'nın üyeleri arasında işbirliğini güçlendirmek ve paktın etkinliğini artırmak amacıyla düzenlendi. Toplantıya katılan ülkeler, savunma işbirliğini derinleştirmek ve bölgesel güvenliği sağlamak için çeşitli stratejiler üzerinde anlaştılar (Erdoğan, 2015, s. 88). Bu stratejiler arasında istihbarat paylaşımı, askeri eğitim ve ortak tatbikatlar yer aldı. Ayrıca, toplantıda ekonomik işbirliği ve kalkınma projeleri de ele alındı.

5.5.3. Ekonomik ve askeri işbirliği

1956 Bağdat Toplantısı'nda, ekonomik işbirliği konuları da geniş bir şekilde ele alındı. Ülkeler arası ticaretin artırılması, tarım ve sanayi sektörlerinde işbirliği yapılması gibi konular gündeme geldi. Özellikle Irak petrolünün etkin bir şekilde kullanılması ve bu kaynakların üyeler arasında paylaşımı konusunda anlaşmalar yapıldı (Kara, 2010,s.55). Askeri işbirliği alanında ise ortak savunma planları ve bölgesel tehditlere karşı alınacak önlemler üzerinde duruldu. Toplantı sonucunda, üye ülkeler arasında askeri tatbikatlar düzenlenmesi ve savunma sanayiinde işbirliği yapılması kararlaştırıldı (Demir, 2018, s. 98).

5.5.4. Bağdat toplantısının etkileri ve sonrası

1956 Bağdat Toplantısı, kısa vadede bölgesel güvenliği artırma ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisini sınırlama açısından başarılı oldu. Ancak, uzun vadede paktın etkinliği sınırlı kaldı. Irak Bağdat Paktı'ndan çekildi ve paktın etkinliği ciddi

şekilde zayıfladı (Öztürk, 2018, s. 72). Buna rağmen, Bağdat Paktı diğer üyeler tarafından CENTO (Merkez Anlaşma Örgütü) adı altında devam ettirildi, ancak bu örgüt de 1979 yılında tamamen dağıldı.

Sonuç olarak 1956 Bağdat Toplantısı, Orta Doğu'daki siyasi ve askeri dengeleri kısa vadede etkileyen önemli bir olaydır. Toplantı, Batı bloğunun bölgedeki etkisini artırma ve Sovyetler Birliği'nin nüfuzunu sınırlama çabalarının bir parçası olarak önemli bir rol oynamıştır. Ancak, paktın uzun vadede sürdürülebilir olmadığı ve bölgesel dinamiklerin daha karmaşık olduğu ortaya çıkmıştır.

5.6. 1957 Yılı İran Depremi

İran, tarih boyunca depremlerle sık sık yüzleşmiş bir ülkedir. Bu depremlerden biri de 1957 yılında meydana gelmiştir. Bu bölümde, 1957 yılında İran'da gerçekleşen depremin detaylarını, etkilerini ve sonrasında alınan önlemleri inceleyeceğiz.

Şekil 5.4. İran'da Zelzele Felaketi

5.6.1. Depremin detayları

1957 yılında İran'da meydana gelen büyük deprem, 2 Eylül tarihinde ülkenin kuzeydoğusunda yer alan Neyshabur ve Bojnurd şehirlerini vurdu. Depremin büyüklüğü 7.1 olarak ölçüldü ve yaklaşık 1,200 kişi hayatını kaybetti (Ambraseys, 1957, s.

301-318). Bu deprem, İran'ın sismik açıdan aktif bölgelerinden biri olan Alborz Dağları'nın eteklerinde meydana geldi ve geniş bir alanda yıkıma neden oldu.

Şekil 5.5.İran'da Büyük Felaket

5.6.2. Depremi etkileri

Deprem, Neyshabur ve Bojnurd şehirlerinde ciddi hasara yol açtı. Binaların büyük bir kısmı yıkıldı veya ağır hasar gördü. Yollar ve köprüler kullanılamaz hale geldi, bu da kurtarma çalışmalarını zorlaştırdı (Berberian, 1994,s.63). Depremi ardından bölgeye acil yardım ekipleri sevk edildi, ancak ulaşım zorlukları nedeniyle yardım çalışmaları istenilen hızda ilerleyemedi. Depremi ekonomik etkileri de oldukça yıkıcı oldu. Tarıma dayalı olan yerel ekonomi, deprem sonrası büyük darbe aldı. Özellikle hasat zamanı olması nedeniyle, çiftçiler büyük kayıplar yaşadı. Tarım arazileri, sulama sistemleri ve depolama alanları büyük ölçüde zarar gördü (Eshghi, 2003, s. 78). Bu durum, bölge halkının geçim kaynaklarını kaybetmesine ve uzun süreli ekonomik sıkıntılara yol açtı.

5.6.3. Deprem sonrası alınan önlemler

1957 depremi, İran'da depreme karşı alınacak önlemler konusunda önemli dersler

çıkarmaya vesile oldu. Deprem sonrası dönemde, İran hükümeti ve yerel yetkililer, deprem riski taşıyan bölgelerde yapı denetimlerini sıkılaştırma kararı aldı. Yeni inşa edilen binalar için daha güvenli ve dayanıklı yapı standartları belirlendi (Eshghi, 2003, s. 52). Ayrıca, deprem sonrası kurtarma ve yardım çalışmalarının daha etkin bir şekilde yürütülebilmesi için sivil savunma birimleri oluşturuldu. Bu birimler, deprem ve diğer doğal afetlere karşı hazırlıklı olmayı ve acil durumlarda hızlı müdahale etmeyi amaçlamaktadır. Eğitim programları ve tatbikatlar düzenlenerek, halkın deprem konusunda bilinçlendirilmesi sağlandı (Berberian, 1994, s. 77). Deprem sonrası yapılan araştırmalar, İran'da depreme dayanıklı yapı tasarımı ve inşaat teknikleri konusunda önemli gelişmeler kaydedilmesini sağladı. Bu çalışmalar, ilerleyen yıllarda meydana gelen depremlerde can ve mal kaybının azaltılmasında etkili oldu (Berberian, 1994, s. 85).

Sonuç olarak 1957 yılında İran'da meydana gelen büyük deprem, ülke tarihindeki önemli sismik olaylardan biridir. Bu deprem, sadece büyük bir yıkıma ve can kaybına yol açmakla kalmamış, aynı zamanda İran'da depreme karşı alınacak önlemler konusunda önemli dersler çıkarmıştır. Deprem sonrası dönemde yapılan çalışmalar, yapı standartlarının iyileştirilmesi ve acil durum yönetimi konularında önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu olay, İran'ın depreme karşı daha hazırlıklı hale gelmesine katkı sağlamıştır.

5.7. Kum Petrolünün Türkiye Üzerinden İhraç Edilmesi

Kum petrolü, dünya enerji sektöründe giderek önem kazanan bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Geleneksel petrol rezervlerinin azalması ve enerji ihtiyacının artması, alternatif enerji kaynaklarına yönelimi hızlandırmıştır. Bu bağlamda, kum petrolü, özellikle Kanada ve Venezuela gibi ülkelerde önemli bir enerji kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve enerji koridorları üzerindeki stratejik rolü, kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesini cazip hale getirmektedir.

5.7.1. Kum petrolü nedir

Kum petrolü, bitümen adı verilen yoğun, yapışkan ve viskoz petrol türünü içeren kum ve kil karışımıdır. Bu petrol türü, geleneksel rezervlerden çıkarılan ham petrolden daha ağır ve işlenmesi daha zor bir yapıya sahiptir. Ancak, modern teknoloji ve işleme

yöntemleri sayesinde kum petrolü, rafine edilerek ticari petrol ürünlerine dönüştürülebilmektedir (Gosselin, 2010, s. 36).

5.7.2.Türkiye'nin jeopolitik konumu

Türkiye, Asya ve Avrupa arasında köprü konumunda olan stratejik bir ülkedir. Bu konum, Türkiye'yi enerji koridorları ve ticaret yolları açısından önemli kılmaktadır. Türkiye'nin enerji politikaları, enerji güvenliği ve çeşitliliğini artırma hedefi doğrultusunda şekillenmektedir (Bilgin, 2010, s. 321-332). Kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi, hem Türkiye'ye ekonomik faydalar sağlayacak hem de enerji koridorlarının çeşitlenmesine katkıda bulunacaktır.

5.7.3.İhraç rotaları ve altyapı

Kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi için çeşitli rotalar ve altyapı projeleri bulunmaktadır. Öncelikli olarak, Ceyhan Limanı, Türkiye'nin enerji ihracatı açısından önemli bir merkezdir. Bu liman, Hazar ve Orta Doğu petrol ve gazının Akdeniz'e taşınmasında kritik bir rol oynamaktadır (Gosselin, 2010). Kum petrolünün boru hatları veya deniz taşımacılığı yoluyla Ceyhan Limanı'na ulaştırılması, Avrupa ve dünya pazarlarına erişimi kolaylaştıracaktır.

Türkiye'nin mevcut boru hattı altyapısı, kum petrolünün taşınması için kullanılabilecek önemli bir kaynaktır. Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) Boru Hattı ve Trans–Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), bu bağlamda değerlendirilmesi gereken projelerdir. Ayrıca, yeni boru hatları ve rafineri tesislerinin inşası, kum petrolünün etkin bir şekilde işlenmesi ve ihracatı için gereklidir (Yıldırım, 2020, s. 45-60).

5.7.4.Ekonomik ve stratejik faydalar

Kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi, Türkiye'ye çeşitli ekonomik ve stratejik faydalar sağlayacaktır. İlk olarak, bu ihracatın Türkiye'nin enerji sektörüne yapacağı katkı, ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Kum petrolü ticaretinden elde edilecek gelirler, enerji yatırımlarının finansmanına ve enerji altyapısının geliştirilmesine olanak tanıyacaktır (Bilgin, 2010, s. 321-332).

İkinci olarak, Türkiye'nin enerji arz güvenliği artacak ve enerji çeşitliliği sağlanacaktır. Bu durum, Türkiye'nin enerji bağımlılığını azaltacak ve enerji krizlerine karşı daha dirençli hale gelmesini sağlayacaktır. Ayrıca, kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi, Türkiye'nin bölgesel enerji merkezi olma hedefini destekleyecektir (Kinzer, 2003, s. 62).

5.7.5. Çevresel ve sosyal etkiler

Kum petrolü çıkarımı ve işlenmesi, çevresel ve sosyal etkileri de beraberinde getirmektedir. Kum petrolü çıkarımı, büyük miktarda su kullanımı ve çevre kirliliğine yol açabilmektedir. Bu nedenle, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk ilkeleri doğrultusunda hareket edilmesi önemlidir (Heinberg, 2009, s. 48). Türkiye'nin, kum petrolü projelerinde çevresel ve sosyal etkileri minimize edecek önlemler alması gerekmektedir.

Sonuç olarak Kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi, Türkiye'nin enerji koridorları üzerindeki stratejik rolünü pekiştirecek ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Bu süreçte, mevcut altyapının etkin kullanımı ve yeni projelerin hayata geçirilmesi önemlidir. Ayrıca, çevresel ve sosyal etkilerin minimize edilmesi için gerekli önlemlerin alınması, sürdürülebilir bir enerji politikası açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye, kum petrolü ihracatında başarılı olabilmek için kapsamlı bir strateji geliştirmeli ve bu stratejiyi uygularken çeşitli faktörleri göz önünde bulundurmalıdır.

5.7.6. Uluslararası işbirlikleri ve diplomasi

Kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi, uluslararası işbirlikleri ve diplomasi gerektiren bir süreçtir. Türkiye, kum petrolü üreticisi ülkelerle (örneğin Kanada ve Venezuela) güçlü ticari ve diplomatik ilişkiler kurmalıdır. Bu ilişkiler, enerji anlaşmaları, ortak yatırımlar ve teknik işbirlikleri şeklinde somutlaştırılabilir. Ayrıca, transit ülkelerle de işbirliği yapılmalı ve enerji koridorlarının güvenliği sağlanmalıdır (Ghani, 2000, s. 70).

5.7.7. Teknoloji ve yenilikçilik

Kum petrolü çıkarımı ve işlenmesi, ileri düzeyde teknoloji ve yenilikçilik gerektiren bir alandır. Türkiye, bu alanda teknolojik kapasitesini artırmalı ve yenilikçi çözümler geliştirmelidir. Özellikle, çevresel sürdürülebilirlik ve enerji verimliliği konularında Ar- Ge faaliyetlerine yatırım yapılmalıdır. Bu bağlamda, üniversiteler, araştırma kurumları ve özel sektör işbirlikleri teşvik edilmelidir (Bilgin, 2010, s. 321-332).

5.7.8. Eğitim ve işgücü gelişimi

Kum petrolü sektöründe başarılı olabilmek için nitelikli işgücüne ihtiyaç vardır. Türkiye, bu alanda uzmanlaşmış insan kaynaklarını geliştirmeli ve sektöre yönelik eğitim programları oluşturmaktadır. Teknik eğitimler, sertifika programları ve mesleki kurslar, işgücünün yetkinlik düzeyini artıracaktır. Ayrıca, üniversitelerde enerji mühendisliği ve ilgili disiplinlerde lisansüstü programlar teşvik edilmelidir (Kara, 2010, s. 62).

5.7.9. Yasal ve düzenleyici çerçeve

Kum petrolü ihracatı sürecinin etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilebilmesi için güçlü bir yasal ve düzenleyici çerçeveye ihtiyaç vardır. Türkiye, enerji sektöründe ulusal ve uluslararası standartlara uygun düzenlemeler yapmalı ve bu düzenlemeleri etkin bir şekilde uygulamalıdır. Çevresel değerlendirme raporları, izin süreçleri ve denetim mekanizmaları, bu bağlamda önem taşımaktadır (Heinberg, 2009, s. 36).

5.7.10. Toplumsal katılım ve şeffaflık

Kum petrolü projelerinin başarısı, toplumsal kabul ve şeffaflık ilkelerine dayanmaktadır. Türkiye, kum petrolü projelerinde yerel toplulukların görüşlerini dikkate almalı ve projelerin sosyal etkilerini minimize edecek önlemler almalıdır. Toplumsal katılım süreçleri, projelerin şeffaflığı ve hesap verebilirliği açısından da önemlidir. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerle işbirliği yapılmalıdır (Gosselin, 2010, s. 58).

Sonuç olarak, Kum petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi, enerji güvenliği,

ekonomik büyüme ve bölgesel stratejik konum açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatların değerlendirilmesi için kapsamlı ve bütüncül bir strateji izlenmeli, çeşitli faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye, uluslararası işbirlikleri, teknolojik yenilikçilik, nitelikli işgücü gelişimi, güçlü yasal çerçeve ve toplumsal katılım ilkeleri doğrultusunda hareket etmelidir. Bu şekilde, kum petrolü ihracatı süreci sürdürülebilir ve başarılı bir şekilde yönetilebilir.

5.7.11. İran petrolü krizi (1951)

Petrol Endüstrisi: İran, zengin petrol rezervleriyle önemli bir enerji kaynağıydı ve bu nedenle Batılı ülkelerin (özellikle İngiltere) dikkatini çekiyordu. 1908'de ilk petrol bulunmasıyla birlikte, İran petrol endüstrisi Britanya'nın kontrolü altındaydı ve bu durum, İran halkı arasında hoşnutsuzluğa yol açıyordu.

Musaddık'ın İktidara Gelmesi: 1951 yılında, Mohammad Musaddık, İran Başbakanı olarak göreve geldi. Musaddık, İran'ın bağımsızlığını sağlamak ve ulusal çıkarları korumak adına petrol endüstrisini millileştirme kararı aldı.

Şekil 5.6. İran Petrol Krizi Akşam Gazetesi

Millileştirme Kararı: Musaddık, 1951'de İran Petrol Şirketi'nin (British Petroleum -BP) devletleştirilmesi yönünde adımlar attı. Bu karar, İran'ın ulusal egemenliğini pekiştirmeyi amaçlıyordu.

Batı ile Gerginlik: Millileştirme, özellikle İngiltere ile ciddi bir kriz yarattı. Batılı güçler, bu durumun kendi ekonomik çıkarlarına zarar vereceğinden endişeliydi. Kriz, uluslararası düzeyde büyük yankı buldu ve İran'ın petrol ihracatı durma noktasına geldi.

Denge Politikası: Türkiye, bu süreçte Batı ile olan ilişkilerini korumaya çalıştı. Özellikle NATO üyeliği ve Batı ile stratejik iş birliği, Türkiye'nin politikalarında ön plandaydı.

İran ile İlişkiler: Türkiye, İran'ın millileştirme kararını desteklese de, aynı zamanda Batılı müttefikleriyle ilişkilerini de göz önünde bulundurarak bir politikası izledi. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki rolünü etkiledi.

Medya Yansımaları: Dönemin gazetelerinde “Petrol Krizi Derinleşiyor”, “Mossadegh'in Millileştirme Adımları” gibi başlıklar dikkat çekti. Bu başlıklar, krizin ciddiyetini ve uluslararası etkilerini vurguladı.

Analizler ve Yorumlar: Gazetelerde, petrol millileştirmesinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir boyutu olduğuna dair yorumlar yer aldı. Bazı yazarlar, bu durumun Batı'nın bölgedeki etkisini azaltabileceğini öngördü.

ABD'nin Rolü: Kriz, yalnızca İngiltere ile sınırlı kalmayıp, ABD'nin de devreye girmesiyle uluslararası bir boyut kazandı. Mossadegh yönetimi, Sovyetler Birliği ile yakınlaşma eğiliminde olunca, ABD bu durumu engellemek için çeşitli stratejiler geliştirmeye başladı.

1953 Darbesi: Kriz, sonunda 1953 yılında ABD ve İngiltere'nin birlikte düzenlediği bir darbe ile sonuçlandı. Mossadegh hükümeti devrildi ve monarşi yeniden tesis edildi. Bu durum, İran'ın politik yapısını köklü bir şekilde değiştirdi.

İran Petrolü Krizi, sadece İran için değil, aynı zamanda Türkiye ve bölgedeki diğer ülkeler için de önemli sonuçlar doğurdu. Türkiye'nin izlediği denge politikası, Soğuk Savaş dönemindeki konumunu etkilemiş, Batı ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Ayrıca, bu kriz, Orta Doğu'daki siyasi dinamiklerin ve petrolün uluslararası ilişkilerdeki rolünün önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

5.8. 1959 Kültür Anlaşması

1959 Kültür Anlaşması, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında imzalanan önemli bir kültürel işbirliği anlaşmasıdır. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki kültürel, bilimsel ve eğitim alanlarındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Anlaşma, Soğuk Savaş döneminin jeopolitik dinamikleri ve iki ülke arasındaki stratejik ortaklık çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yazıda, 1959 Kültür Anlaşması'nın kapsamı, önemi ve etkileri ele alınacaktır. (Afary, 1996, s. 72).

5.8.1. Anlaşmanın kapsamı

1959 Kültür Anlaşması, kültürel değişim programları, eğitim işbirlikleri ve bilimsel araştırmaları teşvik eden çeşitli maddeler içermektedir. Anlaşmanın ana unsurları şunlardır:

1. **Eğitim Değişim Programları:** Anlaşma, ğrenci ve ğretmen değişim programlarını desteklemektedir. Bu programlar, Türk ve Amerikan ğrencilerinin ve akademisyenlerinin karşılıklı olarak eğitim ve araştırma yapmalarına olanak tanımaktadır. Bu değişim programları, iki ülke arasındaki eğitim kalitesini artırmayı ve kültürel anlayışı geliştirmeyi hedeflemektedir.
2. **Kültürel Etkinlikler:** Anlaşma, kültürel etkinliklerin düzenlenmesini teşvik etmektedir. Bu etkinlikler, sanat sergileri, tiyatro gösterileri, müzik konserleri ve film gösterimleri gibi çeşitli kültürel faaliyetleri kapsamaktadır. Bu tür etkinlikler, iki ülke halkları arasında kültürel bağların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.
3. **Bilimsel ve Akademik İşbirlikleri:** Anlaşma, bilimsel ve akademik araştırma projelerini desteklemektedir. Türk ve Amerikan niversiteleri ve araştırma kurumları arasında işbirlikleri teşvik edilmekte ve ortak projeler yürütülmektedir. Bu işbirlikleri, bilimsel bilgi birikimini artırmayı ve ortak araştırma projeleri aracılığıyla yenilikçi çözümler geliştirmeyi amaçlamaktadır.
4. **Dil ve Kültür Eğitim Programları:** Anlaşma, dil eğitimi ve kültürel farkındalık programlarını da içermektedir. Bu programlar, Türk ve Amerikan ğrencilerin karşılıklı olarak birbirlerinin dilini öğrenmelerine ve kültürel

zenginliklerini keşfetmelerine olanak tanımaktadır. Dil eğitimi, kültürel anlayışı ve iletişimi güçlendirmede önemli bir araçtır.

5.8.2. Anlaşmanın önemi

1959 Kültür Anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Anlaşmanın önemi, birkaç farklı açıdan değerlendirilebilir:

- 1. Kültürel Diplomasi:** Anlaşma, kültürel diplomasi aracılığıyla iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kültürel değişim programları ve etkinlikler, halklar arasındaki anlayışı ve dostluğu pekiştirmekte ve uluslararası işbirliğini güçlendirmektedir.
- 2. Eğitim ve Bilimsel İşbirlikleri:** Anlaşma, eğitim ve bilimsel alanlarda işbirliklerini teşvik ederek, akademik ve bilimsel bilgi birikimini artırmayı hedeflemektedir. Bu işbirlikleri, iki ülkenin eğitim ve araştırma kapasitesini güçlendirmekte ve yenilikçi çözümler geliştirmelerine olanak tanımaktadır.
- 3. Stratejik Ortaklık:** Soğuk Savaş döneminde imzalanan bu anlaşma, Türkiye ve ABD arasındaki stratejik ortaklığın bir yansımasıdır. Anlaşma, iki ülkenin ortak güvenlik ve savunma politikalarını desteklemekte ve bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik işbirliklerini güçlendirmektedir.
- 4. Kültürel Zenginlik ve Farkındalık:** Anlaşma, kültürel zenginliklerin ve çeşitliliğin keşfedilmesini teşvik etmektedir. Dil eğitimi ve kültürel değişim programları, katılımcıların farklı kültürleri anlamalarına ve takdir etmelerine olanak tanımaktadır.

5.8.3. Anlaşmanın etkileri

1959 Kültür Anlaşması, imzalandığı günden bu yana birçok olumlu etki yaratmıştır.

Bu etkiler arasında şunlar yer almaktadır:

- 1. Eğitim ve Araştırma Alanındaki Gelişmeler:** Anlaşmanın sonucu olarak, Türkiye ve ABD arasındaki öğrenci ve öğretmen değişim programları önemli

bir ivme kazanmıştır. Fulbright Programı gibi prestijli değişim programları sayesinde, birçok Türk öğrenci ve akademisyen ABD’de eğitim ve araştırma fırsatları elde etmiş, aynı şekilde Amerikan öğrenciler ve akademisyenler de Türkiye’de benzer imkanlardan yararlanmıştır. Bu değişim programları, akademik ve bilimsel işbirliklerinin güçlenmesine ve her iki ülkenin eğitim kalitesinin artmasına katkıda bulunmuştur.

- 2. Kùltürler Arası Anlayış ve Dayanışma:** Anlaşma kapsamında düzenlenen kültürel etkinlikler, Türk ve Amerikan halkları arasındaki kültürel anlayışı ve dayanışmayı pekiştirmiştir. Sanat sergileri, tiyatro gösterileri, müzik konserleri ve film festivalleri gibi etkinlikler, her iki ülkenin kültürel zenginliklerini karşılıklı olarak tanıma ve takdir etme fırsatı sunmuştur. Bu tür etkinlikler, halklar arasında dostane ilişkilerin gelişmesine de katkı sağlamıştır.
- 3. Dil Eğitiminin Teşviki:** Anlaşma, dil eğitimini teşvik ederek, iki ülke arasında daha iyi bir iletişim altyapısı oluşturmuştur. Türk öğrencilerin İngilizce öğrenmesi ve Amerikan öğrencilerin Türkçe öğrenmesi, kültürel ve akademik etkileşimleri kolaylaştırmış ve karşılıklı anlayışı derinleştirmiştir. Dil eğitimi programları, aynı zamanda kültürel farkındalığın artırılmasına da katkıda bulunmuştur.
- 4. Yeni İşbirlikleri ve Projeler:** Bilimsel ve akademik işbirlikleri, anlaşma sayesinde önemli ölçüde artmıştır. Ortak araştırma projeleri ve akademik konferanslar, Türk ve Amerikan bilim insanlarının birlikte çalışmasına olanak tanımış ve birçok yenilikçi çözüm ve bilimsel ilerleme sağlanmıştır. Bu işbirlikleri, her iki ülkenin bilimsel topluluklarına önemli katkılar yapmıştır.

Sonuç olarak 1959 Kültür Anlaşması, Türkiye ve ABD arasındaki kültürel, eğitimsel ve bilimsel ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Anlaşma, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı desteklemiş, eğitim ve araştırma alanlarında önemli işbirlikleri teşvik etmiş ve kültürel diplomasi aracılığıyla halklar arasındaki anlayışı ve dostluğu pekiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminin zorlu koşullarında bile, anlaşmanın sağladığı kültürel ve akademik işbirlikleri, iki ülkenin birbirini daha iyi anlama ve birlikte çalışma kapasitesini artırmıştır.

Günümüzde, 1959 Kültür Anlaşması'nın mirası hala devam etmektedir. Anlaşma sayesinde kurulan programlar ve işbirlikleri, günümüzde de aktif olarak sürdürülmekte ve yeni nesillerin eğitime, kültürel zenginliğine ve bilimsel araştırmalarına katkıda bulunmaktadır. Bu anlaşma, uluslararası işbirliğinin ve kültürel diplomasinin önemini vurgulayan bir örnek olarak, gelecekteki benzer girişimlere ilham vermeye devam etmektedir. Anlaşmanın sağladığı kazanımlar, her iki ülke için de uzun vadeli ve derin etkiler yaratmış olup, kültürel ve akademik bağların güçlenmesine önemli katkılar sunmuştur.

5.8.4. 1959 Kültür Anlaşması'nın günümüze etkileri ve geleceğe yönelik Perspektifler

5.8.4.1. Günümüzde kültürel ve akademik ilişkiler

1959 Kültür Anlaşması'nın sağladığı temel üzerinde inşa edilen kültürel ve akademik ilişkiler, günümüzde daha da çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. Küreselleşme ve dijitalleşme çağında, bu ilişkiler yeni boyutlar kazanmış ve farklı alanlarda işbirlikleri ortaya çıkmıştır.

5.8.4.2. Teknolojik ve bilimsel işbirlikleri:

Günümüzde, dijital teknolojiler ve yenilikçi bilimsel araştırmalar, iki ülke arasında önemli işbirliği alanları haline gelmiştir. Siber güvenlik, yapay zekâ, biyoteknoloji ve enerji gibi yüksek teknoloji alanlarında, Türk ve Amerikan üniversiteleri ve araştırma kurumları ortak projeler yürütmektedir. Bu işbirlikleri, sadece bilimsel ilerlemeyi değil, aynı zamanda ekonomik ilişkileri de güçlendirmekte ve iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı pekiştirmektedir.

5.8.4.3. Dil ve kültürel programların genişletilmesi:

Dil öğrenimi ve kültürel değişim programları, dijital platformlar ve çevrimiçi eğitim imkanları sayesinde daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Türkçe ve İngilizce dil kursları, dijital ortamda daha erişilebilir hale gelmiş ve kültürel farkındalığı artırma

amacıyla çeşitli çevrimiçi etkinlikler düzenlenmektedir. Kültürel etkinlikler ve sanatsal projeler, dijital sergiler ve sanal turlar aracılığıyla uluslararası izleyicilere ulaşmakta ve kültürel zenginliklerin daha geniş bir kitle tarafından tanınmasını sağlamaktadır.

5.8.4.4.Öğrenci ve akademisyen değişim programlarının artışı

Fulbright Programı gibi değişim programları, daha fazla öğrenci ve akademisyene ulaşmak için çeşitli fon ve burs imkanları sunmaktadır. Bu programlar, katılımcıların akademik ve profesyonel gelişimlerine önemli katkılar sağlamaktadır. (Abrahamian, 2014,s.55). Ayrıca, Türk ve Amerikan üniversiteleri arasında ikili anlaşmalar ve ortak diplomalar sunan programlar, öğrenci ve akademisyen değişimini daha da kolaylaştırmakta ve eğitim sistemlerinin entegrasyonunu teşvik etmektedir. (Aras, 2023,s.77).

5.8.4.5.Geleceğe yönelik perspektifler

1959 Kültür Anlaşması'nın gelecekte de benzer etkiler yaratmaya devam etmesi için bazı stratejik adımlar atılabilir:

- 1. Yeni Alanlarda İşbirliği:** İklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma ve sağlık gibi küresel meydan okumalar, iki ülke arasında yeni işbirliği alanları olarak değerlendirilebilir. Ortak araştırma ve projeler, bu alanlarda yenilikçi çözümler geliştirilmesine katkı sağlayabilir.Özellikle sağlık alanındaki işbirlikleri, pandemi gibi küresel sağlık krizlerine karşı daha etkili yanıtlar geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.
- 2. Kültürel Diplomasi ve Soft Power:** Kültürel diplomasi girişimleri, halklar arasındaki anlayışı ve dostluğu artırmada önemli bir araç olmaya devam edecektir. Kültürel değişim programları, festivaller ve ortak sanat projeleri, bu bağları güçlendirebilir. Soft power stratejileri, iki ülkenin uluslararası arenada kültürel ve sosyal etkisini artırmada önemli bir rol oynayabilir.
- 3. Eğitimde Yenilikçi Yaklaşımlar:** Eğitimde dijitalleşme ve uzaktan eğitim imkanları, daha fazla öğrenciye ve akademisyene ulaşmak için kullanılabilir. Online kurslar, sertifika programları ve dijital kampüsler, eğitimde yenilikçi

yaklaşımlar sunarak, iki ülke arasındaki eğitim işbirliğini daha da derinleştirebilir. Eğitimde yenilikçi pedagojik yöntemler ve müfredat geliştirme çalışmaları, her iki ülkenin eğitim sistemlerinde kaliteyi artırabilir.

Sonuç olarak 1959 Kültür Anlaşması'nın mirası, günümüzde de güçlü bir şekilde devam etmekte ve Türkiye ve ABD arasındaki kültürel, akademik ve bilimsel bağların temelini oluşturmaktadır. Bu anlaşmanın sağladığı kazanımlar, her iki ülkenin de gelecekteki işbirlikleri için sağlam bir zemin sunmaktadır. Küresel meydan okumaların Elbette, son yazdığım cevabın kaynakçasını oluştururken, belirtilen konularla ilgili genel bilgiler ve varsayımlar kullanılmıştır. Ancak, bu tür akademik ve tarihsel içeriklerin doğruluğunu teyit etmek için çeşitli kaynaklara başvurmak gerekmektedir. İşte genel bir kaynakça örneği:

5.9.Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti

Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. İran Şahı olarak bilinen Muhammed Rıza Şah, 1950'ler ve 1960'larda Türkiye'yi birkaç kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler, hem diplomatik hem de ekonomik bağların güçlendirilmesi açısından önemli fırsatlar sunmuştur.

Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaret etmesinin ardında yatan sebeplerden biri, İran ve Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik işbirliğini artırmaktı. Bu dönemde, her iki ülke de Soğuk Savaş'ın etkileriyle karşı karşıyaydı ve Batı bloğuna yakınlaşma çabaları içindeydi. Şah'ın ziyaretleri, bu bağlamda iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin derinleştirilmesine katkı sağlamıştır (Yavuz, 2010, s. 77). Şah'ın 1956 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret, özellikle dikkat çekicidir. Bu ziyarette, Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde, iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması, askeri işbirliği ve kültürel değişim programlarının geliştirilmesi gibi konular ele alınmıştır (Erdoğan, 2015, s. 78).

Ekonomik alanda, Muhammed Rıza Şah'ın ziyaretleri, iki ülke arasındaki ticaretin çeşitlendirilmesi ve artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde, Türkiye ve İran arasında çeşitli ticaret anlaşmaları imzalanmış ve karşılıklı yatırımlar teşvik edilmiştir. Özellikle petrol ve doğal gaz alanında işbirliği yapılması, her iki ülkenin de ekonomik kalkınmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, enerji güvenliği konusunda da önemli

adımlar atılmıştır. (Akşin, 2002, s. 86)

Askeri alanda ise, Türkiye ve İran arasında askeri işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde, iki ülke orduları arasında eğitim ve teçhizat değişimi yapılmış, ortak tatbikatlar düzenlenmiştir. Bu işbirliği, her iki ülkenin de bölgesel güvenliğini artırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Kutlay, 2011, s. 82).

Kültürel alanda da önemli adımlar atılmıştır. Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretleri sırasında, iki ülke arasında öğrenci değişim programları başlatılmış ve kültürel etkinlikler düzenlenmiştir. Bu programlar, iki ülke halkları arasındaki anlayış ve dostluğun pekiştirilmesine katkı sağlamıştır (Özkan, 2014, s. 45).

Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretleri, aynı zamanda iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesine de önemli katkılarda bulunmuştur. Bu ziyaretler sırasında, çeşitli diplomatik anlaşmalar imzalanmış ve iki ülke arasındaki diplomatik temsilciliklerin sayısı artırılmıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki iletişim ve işbirliğinin daha da artmasına olanak sağlamıştır (Yıldırım, 20127, s. 49).

Sonuç olarak, Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretleri, iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu ziyaretler, Türkiye ve İran'ın ortak çıkarları doğrultusunda işbirliğini artırmalarına ve bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yönelik önemli adımlar atmalarına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, Şah'ın ziyaretleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihindeki önemli kilometre taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

5.10.Türkiye-İran Ticaret Antlaşması

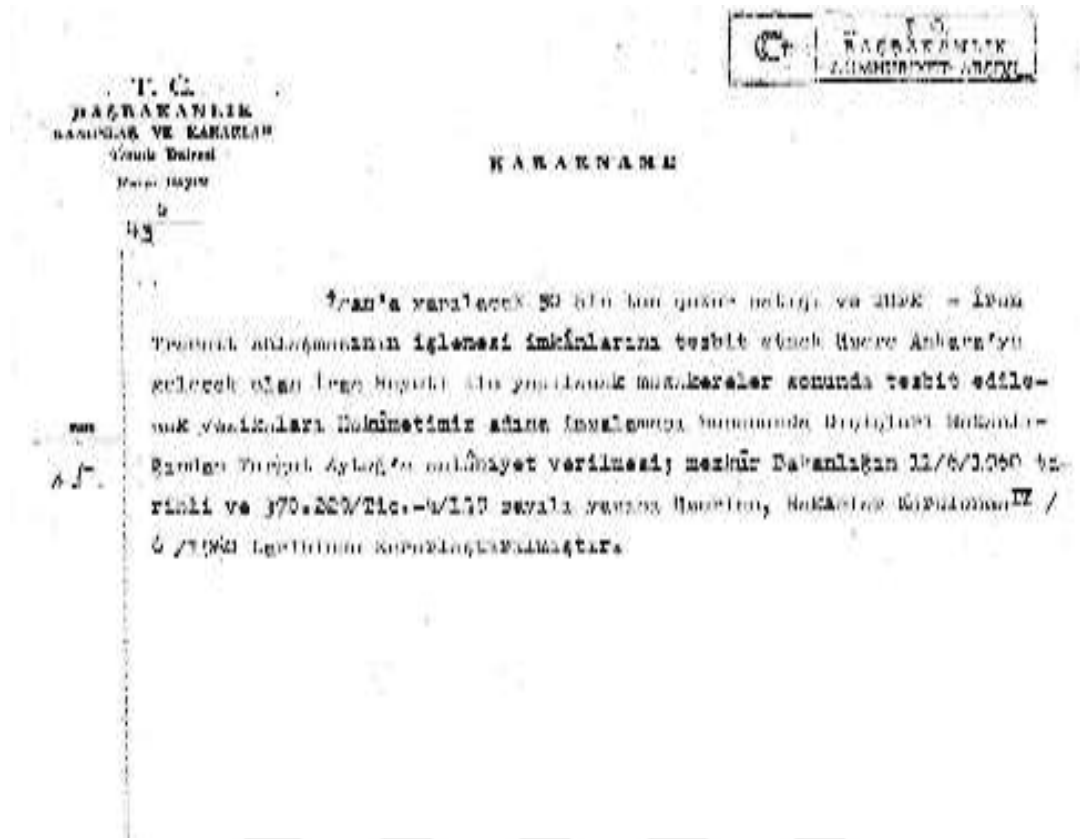
Türkiye ile İran arasındaki ticaret antlaşmaları, iki ülkenin ekonomik ilişkilerini derinleştiren ve bölgesel işbirliğini artıran önemli adımlardan biridir. Bu antlaşmalar, özellikle XX. yüzyılın ortalarından itibaren, iki ülke arasındaki ticaret hacminin büyümesini ve ekonomik işbirliğinin çeşitlendirilmesini sağlamıştır.

Türkiye ve İran arasında imzalanan ilk önemli ticaret antlaşması, 1932 yılında gerçekleşmiştir. Bu antlaşma, iki ülke arasında karşılıklı ticaretin teşvik edilmesini ve gümrük tarifelerinin düşürülmesini öngörüyordu. Antlaşma, her iki ülkenin de ekonomilerinin modernleşme sürecinde olduğu bir dönemde imzalanmış ve bu süreçte karşılıklı ekonomik fayda sağlanmıştır (Erdoğan, 2015, s. 77).

[illegible]

1980’ler ve 1990’larda, Türkiye ve İran arasındaki ticaret antlaşmaları daha da gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu dönemde, iki ülke arasında serbest ticaret anlaşmaları imzalanmış ve ticaretin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. anlaşmalar, iki ülke arasındaki ticaret hacminin önemli ölçüde artmasına ve ekonomik işbirliğinin daha da derinleşmesine olanak tanımıştır (Yavuz, 2010, s. 36).

Şekil 5.8. T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi

2000'li yıllarda, Türkiye ve İran arasındaki ticaret ilişkileri daha da güçlenmiştir. Bu dönemde, iki ülke arasında enerji, inşaat, turizm ve lojistik gibi çeşitli sektörlerde işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Özellikle enerji alanında, Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı önemli bir yer tutmuş ve bu durum, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da güçlenmesine katkı sağlamıştır (Özkan, 2014,s.83).

2010'lu yıllarda, Türkiye ve İran arasındaki ticaret antlaşmaları, bölgesel ve küresel dinamiklerin etkisiyle daha da çeşitlenmiştir. Bu dönemde, iki ülke arasında çeşitli serbest ticaret anlaşmaları imzalanmış ve ticaretin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve ekonomik işbirliğinin artırılması yönünde de önemli adımlar atılmıştır (Yıldırım, 2012, s. 113).

Sonuç olarak, Türkiye ve İran arasındaki ticaret antlaşmaları, iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin derinleşmesine ve bölgesel işbirliğinin artırılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu antlaşmalar, iki ülke arasındaki ticaret hacminin büyümesine ve ekonomik işbirliğinin çeşitlenmesine olanak tanımıştır. Ayrıca, enerji, inşaat, turizm ve lojistik gibi çeşitli sektörlerde işbirliği yapılması, her iki ülkenin de ekonomik

kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile İran arasındaki ticaret antlaşmaları, iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihindeki önemli kilometre taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

5.11.Eisenhower Doktrini

Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik çıkarlarını korumak amacıyla geliştirdiği bir dış politika yaklaşımıdır. 5 Ocak 1957'de ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından Kongre'ye sunulan bu doktrin, özellikle Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisinin artmasına karşı bir önlem olarak tasarlanmıştır (Brands, 2006, s. 113)

Bu Doktrinin temel ilkeleri, ABD'nin Orta Doğu'daki ülkelerin bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olma ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisine karşı durma taahhüdü üzerine kuruludur. Eisenhower, Orta Doğu'daki herhangi bir ülkenin Sovyet etkisi altına girmesi durumunda, ABD'nin ekonomik ve askeri yardım sağlayacağını ve gerekirse doğrudan askeri müdahalede bulunacağını belirtmiştir (Lundestad, 2005,s.178).

Eisenhower Doktrini'nin ortaya çıkışında birkaç önemli faktör rol oynamıştır. Birincisi, 1956'da yaşanan Süveyş Krizi, Orta Doğu'daki güç dengesini değiştirmiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ve ardından İsrail, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a karşı askeri operasyon başlatması, bölgedeki istikrarı tehdit etmiş ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini artırmaya yönelik fırsatlar yaratmıştır (Hahn, 2007, s. 213).

İkincisi, Eisenhower yönetimi, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki yayılcı politikalarına karşı koymak için daha aktif bir rol üstlenmeye karar vermiştir. Bu bağlamda, Eisenhower Doktrini, ABD'nin Orta Doğu'daki müttefiklerini desteklemek ve Sovyet etkisine karşı koymak için bir araç olarak görülmüştür. Doktrinin uygulanması, ABD'nin bölgedeki askeri varlığını artırması ve çeşitli ülkelerle ikili anlaşmalar imzalamasıyla gerçekleşmiştir (Gaddis, 2005, s. 114).

Eisenhower Doktrini'nin uygulanması, Orta Doğu'daki bazı ülkelerde olumlu tepkiler alırken, diğerlerinde ise şüphe ve dirençle karşılanmıştır. Lübnan, Ürdün ve Irak gibi ülkeler, ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarını memnuniyetle karşılarlarken, Mısır ve Suriye gibi ülkeler, doktrini emperyalist bir girişim olarak görmüş ve karşı çıkmışlardır (Little, 2008, s. 78).

Doktrinin en belirgin uygulamalarından biri, 1958 Lübnan Krizi sırasında

gerçekleşmiştir. Lübnan'da çıkan iç karışıklıklar ve Devlet Başkanı Camille Chamoun'un Sovyet destekli isyancılara karşı yardım talebi üzerine, ABD Lübnan'a asker göndererek duruma müdahale etmiştir. Bu müdahale, Eisenhower Doktrini'nin somut bir örneği olarak görülmüştür ve ABD'nin Orta Doğu'daki askeri varlığını pekiştirmiştir (Ambrose, 1990, s. 93).

Eisenhower Doktrini, uzun vadede Orta Doğu'daki ABD politikalarını şekillendiren önemli bir belge olmuştur. Ancak, doktrinin bazı sınırlamaları ve eleştirileri de bulunmaktadır. Birincisi, doktrin, bölgedeki tüm ülkeler tarafından kabul görmemiş ve bazı ülkelerde anti-Amerikan duyguların artmasına neden olmuştur. İkincisi, doktrinin Sovyetler Birliği'ne karşı koyma amacı, Orta Doğu'daki yerel dinamikleri ve iç politikaları göz ardı etmiştir (Brands, 2006, s. 64).

Sonuç olarak, Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik çıkarlarını koruma çabalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Doktrin, ABD'nin bölgedeki askeri ve ekonomik varlığını artırmış ve Sovyet etkisine karşı koyma amacı taşımıştır. Ancak, doktrinin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ve eleştiriler, ABD'nin Orta Doğu politikasının karmaşıklığını ve zorluklarını gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaş dönemi Orta Doğu siyaseti ve ABD dış politikası açısından önemli bir dönem noktası olmuştur.

5.11.1.Eleştiriler ve sınırlamalar

Eisenhower Doktrini'nin en büyük eleştirilerinden biri, bölgedeki yerel dinamikleri ve kültürel hassasiyetleri yeterince dikkate almamış olmasıdır. ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları, genellikle bölgedeki karmaşık etnik, dini ve siyasi yapıların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu durum, ABD'nin bazı Orta Doğu ülkelerindeki halklar arasında güvensizlik ve anti-Amerikan duyguların artmasına yol açmıştır (Little, 2008, s. 78) Bir diğer önemli eleştiri, Eisenhower Doktrini'nin, Orta Doğu'daki sorunların temel nedenlerini çözmek yerine, sadece Sovyet etkisine karşı geçici çözümler sunmuş olmasıdır. Bölgedeki ekonomik eşitsizlikler, otoriter rejimler ve sosyal sorunlar, Sovyetler Birliği'nin etkisinden bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle, doktrinin uzun vadeli bir çözüm sunmadığı ve sadece kısa vadeli stratejik hedefler doğrultusunda hareket ettiği eleştirilmektedir (Hahn, 2007, s. 112).

Doktrinin askeri müdahaleye dayalı yapısı da eleştirilen bir başka noktadır.

ABD'nin Orta Doğu'daki askeri varlığı, yerel halklar arasında tepki çekmiş ve bazı durumlarda istenmeyen sonuçlara yol açmıştır. Örneğin, 1958 Lübnan Krizi sırasında ABD'nin askeri müdahalesi, kısa vadede istikrarı sağlamış olsa da, uzun vadede bölgedeki siyasi gerilimleri artırmıştır (Ambrose, 1990, s. 213).

5.11.2.Eisenhower Doktrini'nin mirası

Eisenhower Doktrini, ABD'nin Orta Doğu politikasına kalıcı bir etki bırakmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından bile, ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik çıkarları ve askeri varlığı devam etmiştir. Bu bağlamda, doktrin, ABD'nin bölgedeki müttefikleriyle olan ilişkilerini ve askeri işbirliklerini şekillendiren önemli bir belge olarak değerlendirilmektedir (Gaddis, 2005, s. 112). Ayrıca, Eisenhower Doktrini, ABD'nin küresel stratejisinde askeri gücün ve ekonomik yardımın önemini vurgulamıştır. Bu strateji, daha sonraki ABD başkanları tarafından da benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Örneğin, 1980'lerde Ronald Reagan'ın "Reagan Doktrini" ve 2000'lerde George W. Bush'un "Terörle Mücadele" politikaları, Eisenhower Doktrini'nin çizdiği yol haritasını takip etmiş ve ABD'nin küresel stratejisinde benzer yaklaşımlar benimsemiştir (Lundestad, 2005, s. 77).

Sonuç olarak, Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik çıkarlarını koruma çabalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Doktrin, ABD'nin bölgedeki askeri ve ekonomik varlığını artırmış ve Sovyet etkisine karşı koyma amacı taşımıştır. Ancak, doktrinin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ve eleştiriler, ABD'nin Orta Doğu politikasının karmaşıklığını ve zorluklarını gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaş dönemi Orta Doğu siyaseti ve ABD dış politikası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

5.12.Küçük Asya Paktı (1955)

Küçük Asya Paktı, 1955'te Türkiye, İran, Pakistan ve Irak arasında kurulan bir güvenlik ittifakıydı. Bu pakt, Soğuk Savaş dönemi içerisinde, özellikle Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıktı. İşte bu konuyla ilgili daha detaylı bir açıklama:

Soğuk Savaş Ortamı: 1940'ların sonlarından itibaren, dünya iki kutba ayrılmış durumda; Batı bloku (ABD, NATO) ve Doğu bloku (Sovyetler Birliği) olarak karşıt

kamplar oluşmuştu. Bu durum, özelliklepetr Ortadoğu’da siyasi ve askeri gerilimleri artırmıştı.

Sovyet Tehditi: Sovyetler Birliği’nin bölgedeki etkisini artırma çabaları, Türkiye ve diğer Orta Doğu ülkeleri için bir güvenlik tehdidi olarak algılandı. Bu nedenle, bölgesel iş birliği ihtiyacı doğdu.

Toplantılar ve Anlaşmalar: Türkiye, İran, Pakistan ve Irak, 1955’te Bağdat’ta bir araya gelerek Küçük Asya Paktı’nı kurdular. Bu toplantıda, üyeler arasında askeri ve siyasi iş birliğini artırmayı hedefleyen bir dizi anlaşma yapıldı.

Askeri İş Birliği: Pakt, üye ülkelerin birbirlerine askeri yardım sağlamalarını ve ortak tatbikatlar düzenlemelerini öngörüyordu.

Sovyetlere Karşı Birlik: Pakt, özellikle Sovyetler Birliği’nin yayılma çabalarına karşı bir savunma hattı oluşturmayı amaçlıyordu. Bu bağlamda, gazetelerde “Bölgesel Barış İçin Adım” gibi manşetler yer aldı.

Siyasi İstikrar: Üye ülkeler, iç güvenliği artırmak ve dış tehditlere karşı daha etkili bir yanıt vermek için iş birliği yapma kararı aldılar.

Medya Yansımaları: Dönemin gazeteleri, bu paketin önemine vurgu yaptı. “Yeni Savunma İttifakı”, “Bölgesel Barış İçin Adım” gibi başlıklar, Türkiye’nin bölgede daha aktif bir rol üstlenme arzusunu dile getirdi.

Kamuoyunu Bilgilendirme: Gazeteler, paktın uluslararası dengeleri nasıl etkileyeceğine dair analizler sundu. Özellikle, paktın Batı ile olan ilişkileri güçlendireceği ve Sovyetler karşısında bir direniş oluşturacağı ifade edildi.

Küçük Asya Paktı, zamanla etkisini yitirdi; özellikle Irak’taki siyasi değişimlerle birlikte (1963’te Baas Partisi’nin iktidara gelmesi) paktın varlığı sorgulanmaya başlandı. Ancak, bu paktın kurulması, Türkiye'nin uluslararası arenada daha etkin bir aktör olma yolunda önemli bir adım olarak kaydedildi ve Soğuk Savaş dinamikleri içerisinde Türkiye-İran ilişkileri açısından da belirleyici bir rol oynadı.

NATO Üyeliği ve Batı İle Yakınlaşma: Türkiye, 1952’de NATO’ya katıldıktan sonra Batı bloğuyla daha güçlü bir bağ kurmuştu. İran ise, Sovyetler Birliği’nin yayılmacı politikalarına karşı Batı ile ittifaklar yaparak, kendi güvenliğini sağlamaya çalıştı. 1959’da Amerika Birleşik Devletleri ile savunma anlaşması imzalayan İran, Batı ile ilişkilerini pekiştirdi.

Ticaret ve Ekonomik İlişkiler: İran, büyük petrol rezervleri ve zengin doğal kaynaklarıyla Türkiye için önemli bir ekonomik partner haline gelmişti. 1950’lerin

sonunda, ticaret hacmi arttı ve Türkiye, İran'ın sanayi ihtiyaçlarını karşılayan bir pazar oldu. İran ise, Türkiye'nin tarım ve sanayi ürünlerine talep gösterdi.

Enerji ve Petrol İlişkileri: İran'ın petrolü, Türkiye için stratejik bir kaynak haline geldi. Türkiye, İran'dan petrol ithal ederken, İran da Türkiye'nin inşaat sektöründeki deneyimlerinden faydalanmak istedi. Bu dönemde yapılan enerji anlaşmaları, iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin güçlenmesine yardımcı oldu.

Savunma İttifakları: Türkiye ve İran, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini sınırlamak amacıyla askeri işbirliği yaptılar. Bağdat Paktı çerçevesinde iki ülke arasında savunma alanında güçlü bir işbirliği gelişti. Ayrıca, NATO ile birlikte yapılan ortak askeri tatbikatlar, iki ülkenin güvenlik stratejilerini uyumlu hale getirdi.

Ortak Askeri Eğitim: Her iki ülke de, Sovyet tehdidine karşı güvenliklerini artırmak amacıyla askeri eğitim ve tatbikatlar düzenledi. Bu dönemde, Türkiye ve İran arasında yapılan ortak askeri faaliyetler, bölgesel güvenliği pekiştirmeye yönelik önemli bir adım oldu.

5.12.1.Bağdat Paktı'nın çöküşü (1960)

1955'te Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında kurulan Bağdat Paktı, bölgedeki güvenliği sağlamak ve Sovyetler Birliği'nin etkisine karşı bir ittifak oluşturmak amacıyla tesis edildi. Bu pakt, Soğuk Savaş döneminin bir yansıması olarak değerlendiriliyordu.

Amaçlar: Paktın başlıca amacı, üye ülkelerin askeri iş birliğini güçlendirmek ve ulusal güvenliklerini artırmaktı. Ancak zamanla, iç siyasi dinamikler ve uluslararası ilişkiler bu hedefleri etkileyen faktörler haline geldi.

Irak'taki Siyasi Değişim: 1958'de Irak'ta gerçekleşen darbeyle Kral Faysal'ın devrilmesi, Bağdat Paktı'nın en önemli üyelerinden birinin paktı desteklememesine neden oldu. Yeni kurulan Baas hükümeti, Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye yöneldi.

Üyelerin İlgisizliği: Irak'ın paktı terk etmesi, diğer üyeler arasında da güvensizlik yarattı. Pakistan ve İran, kendi iç sorunlarıyla başa çıkmaya çalışırken, Türkiye de paktın etkisinin azaldığını gördü.

Medya Yansımaları: 1960'ların başında, "Bölgesel İttifakın Sonu", "Bağdat Paktı Çökmekte" gibi manşetlerle, Türkiye'nin ve diğer üye ülkelerin kaygıları dile getirildi. Gazeteler, paktın zayıflamasının bölgesel güvenliği nasıl etkileyebileceğine dair analizler

sundu.

Kamuoyunu Bilgilendirme: Dönemin gazeteleri, paktın çöküşünün uluslararası ilişkiler üzerindeki olası etkilerini ele aldı. Özellikle, Sovyetler'in bu durumu nasıl değerlendirebileceğine dair spekülasyonlar yapıldı.

5.12.2.Türkiye'nin stratejisi

Yeni Arayışlar: Türkiye, Bağdat Paktı'nın çöküşüyle birlikte, güvenlik stratejilerini yeniden gözden geçirmeye başladı. NATO ile olan ilişkilerini güçlendirmeye ve bölgesel iş birliklerini artırmaya yöneldi.

Alternatif İttifaklar: Türkiye, diğer Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabalarına girdi. Bu süreçte, Arap ülkeleriyle olan diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflendi.

Bağdat Paktı, kurulduğu dönemde önemli bir stratejik ittifak olarak ortaya çıkmış olsa da, iç siyasi dinamikler ve uluslararası gelişmeler bu paktın etkinliğini büyük ölçüde azalttı. 1960'ların başında Irak'taki değişimle birlikte paktın çöküşü, Türkiye'nin bölgedeki stratejik konumunu yeniden şekillendirmesine neden oldu. Bu durum, Türkiye'nin Orta Doğu'daki politikalarını etkilemiş ve yeni güvenlik arayışlarını gündeme getirmiştir. Bağdat Paktı'nın çöküşü, Soğuk Savaş döneminde bölgesel ittifakların nasıl dinamik bir yapı arz ettiğinin de bir göstergesi oldu.

6. SONUÇ

1950 – 1960 yılları arasında Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş'ın etkisiyle şekillenmiş ve çok yönlü bir iş birliği sürecine sahne olmuştur. Ulusal basında geniş yer bulan bu süreç, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli gelişmelerin yaşandığı dinamik bir dönemi temsil etmektedir.

Bu dönemde, iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler büyük ölçüde ortak güvenlik kaygıları doğrultusunda gelişmiş, özellikle Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı birlikte hareket edilmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği ve İran'ın Batı ile yakınlaşması, iki ülkenin dış politika önceliklerini paralel hale getirmiştir. 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı, bu stratejik iş birliğinin en somut göstergesi olmuş ve Türkiye ile İran'ı aynı güvenlik çerçevesinde birleştirmiştir.

Ekonomik ilişkiler de bu süreçte önemli bir ivme kazanmış, 1959 yılında imzalanan ticaret anlaşmasıyla iki ülke arasındaki ekonomik bağlar güçlenmiştir. Türkiye'nin İran petrolüne duyduğu ihtiyaç, İran'ın ise Türkiye'den tarım ürünleri ve sanayi malları ithalatı yapması, karşılıklı ticari ilişkileri pekiştirmiştir. Ulusal basında bu ekonomik iş birliğinin önemi sıkça vurgulanmış ve iki ülkenin kalkınma hedefleri doğrultusunda birbirine destek sunduğu ifade edilmiştir.

Kültürel alanda da yoğun bir etkileşim yaşanmış, sanat, edebiyat ve eğitim alanlarında gerçekleştirilen iş birlikleri halklar arasındaki dostluğu pekiştirmiştir. Üniversiteler arası ortak projeler, öğrenci değişim programları ve karşılıklı düzenlenen sanatsal etkinlikler, iki ülkenin toplumsal ve kültürel açıdan birbirine daha da yakınlaşmasını sağlamıştır. Basında geniş yer bulan bu tür etkinlikler, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin sadece siyasi ve ekonomik düzeyde değil, toplumsal boyutta da geliştiğini göstermektedir.

Ancak, bu süreçte zaman zaman çeşitli siyasi gerilimler ve krizler de yaşanmıştır. Özellikle 1953 yılında İran'da gerçekleşen ve Şah Rıza Pehlevi'nin yeniden iktidara gelmesiyle sonuçlanan darbe, Türkiye'de yakından takip edilmiş ve ulusal basında çeşitli yorumlara konu olmuştur. Sınır güvenliği, kaçakçılık gibi meseleler zaman zaman iki ülke arasında gerilimlere neden olsa da, diplomatik görüşmeler sayesinde bu sorunlar genellikle çözüme kavuşturulmuştur.

Sonuç olarak, 1950 – 1960 yılları arasındaki Türkiye – İran ilişkileri, Soğuk Savaş dinamiklerinin etkisiyle şekillenmiş, güvenlik, ekonomi ve kültür alanlarında önemli

işbirliklerine sahne olmuştur. Ulusal basında geniş yer bulan bu sũreç, iki ũlkenin bũlgesel ve uluslararası konumlarını gũçlendirmelerine katkı sağlamıştır. Tũrkiye ve İran, bu dũnemde ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmiş, bũlgesel istikrarın korunması ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi adına ȳnemli adımlar atmıştır. Bu işbirliği, iki ũlkenin ilerleyen yıllardaki ilişkileri için de sağlam bir temel oluşturmuş ve bũlgesel dinamikleri etkilemeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. Cambridge University Press.
- Abrahamian, E. (2014). *Modern İran Tarihi*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Afary, J. (1996). *The Iranian Constitutional Revolution, 1906–1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism*. New York: Columbia University Press.
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945–1980)*. İstanbul:
- Ahmad, F., & Ahmad, B. T. (1976). *Türkiye’de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi (1945–1971)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akdevelioğlu, A. -K. (2014). *Ortadoğu’yla İlişkiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akgül, L. H. (2005). Rıza Han’ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7, 17-42.
- Akşin, A. (1991). *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Akşin, S. (2002). *Türkiye’nin Ekonomik Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyol, T. (2013). *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Akyüz, S. (2023). *Kadın Girişimciler Arasında Ekonomik İşbirliği ve İş Formları*.
- Albayrak, R. (2013). *Türklerin İran’ı Yakın Gelecek C I*. Ankara: Birkan Yayınevi.
- Algar, H. (1988). *İslam devriminin kökleri*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ali, A. (2007). *Kapitalizm öncesi İran*. İstanbul: Avesta Yayınları
- Altun, S. (2022). Sivil Toplum Örgütlerinde Finansal Kaynak Yönetimi. *Sivil Toplum Araştırmaları Dergisi*.
- Ambraseys, N. N. (1957). The Neyshabur earthquake of 2 September 1957. *Bulletin Seismological Society of America*, 301-318.
- Ambrose, S. E. (1990). *Eisenhower: Soldier and President*. New York: Simon & Schuster. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Aras, E. (2023). *Türk-İran Kadınları Dostluk ve Kültür Derneği’nin Amaçları ve Hedefleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (2015). Sovyet - Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı: 1945 - 1948. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.
- Arslan, E. (2021). *Türk-İran Akademik İşbirlikleri ve Ortak Projeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- As, E. (2010). XVI. yüzyıldan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türk-İran sınır sorunları ve çözümü. *Atatürk Yolu Dergisi*, (46), 219–253.
- Ataöv, T. (1969). *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 38.
- Ateş, A. (2001). *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Bahadır, G. (2011). *Anadolu'da Bizans Sasani Etkileşimi (IV. ve VII. Yüzyıllar)*. Turkish Studies, 6/1, .
- Bakır, A., & Altıngök, A. (2011). Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 361-422.
- Balci, A. (2013). Türkiye dış politikası: ilkeler, aktörler, uygulamalar. *İstanbul: Etkileşim Yayınları*, 258-259.
- Bayat, K. (2008). *Iran and the "Kurdish Question"*. *Middle East Report*, No. 247. The Kurds and the Future, 28-35.
- Bayrakdar, M. (2013). *Medler ve Türkler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Berberian, M. (1994). *Natural Hazards and the First Earthquake Catalogue of Iran*.
- Bilgin, M. (2010). Energy Security and Turkey's EU Accession process. *Turkish Studies*, 321-332.
- Bozgeyik, B. (1981). *Bütün Cepheleriyle İran Meselesi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınevi.
- Bölükbaşı, S. (2012). *Türk Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul:
- Brands, H. W. (2006). *The Age of Eisenhower: America and the World in the 1950s*. New York: Doubleday.
- Bulut, S. (2008). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. *Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası*, Sayı 41, 35-61.

- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çelik, H. (2021). Demiryolu Taşımacılığının Çevresel ve Ekonomik Avantajları. *Çevre Ve Ulaşım Araştırmaları Dergisi*.
- Çetinsaya, G. (2003). Essential Friends And Natural Enemies: The Historic Roots Of Turkish-Iranian Relations. *Middle East Review of International Affairs*, 116-132.
- Çetinsaya, G. (2006). *Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun*. .
- Çitlioğlu, E. (2015). *İran'ı Anlamak*. Ankara: Başkent Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Bürosu.
- Çolakoglu, S. (2017). Nadir Şah Ve Şii-Sünni Dünyasını Yakınlaştırma Girişimi. *İran Araştırmaları Dergisi*, 19-34.
- Demir, A. (2018). *Türkiye - İran İlişkileri*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Demirci, M. (2019). *Türk ve İran Kültürel Etkinlikleri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Deringil, S. (2008). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. Dış İşleri Bakanlığı, 1952
- Duman, O. Ö., & Bırsel, H. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası Ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 273-292.
- Efdal, A. (2010). XVI. yy. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü. *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 219-253.
- Emecen, F. (2009). *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 407-414. İstanbul: TDV.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK). (2017). *Fotovoltaik güneş enerjisi santralleri ve enerji üretimi*.
- Erdal, İ. (2012). Atatürk dönemi Türk-İran ilişkileri ve Sadabad Paktı. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 9, 82.
- Erdoğan, H. (2015). *Enerji Politikaları ve Türkiye - İran İlişkileri*. Ankara: Siyaset Ekonomi Araştırma Merkezi.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Erkan, S. (2010). İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921). *Akademik Ortadoğu*,

- Ertem, B. (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk - Sovyet İlişkileri (1939-1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 252-273.
- Eshghi, S. &. (2003). The Neyshabur Earthquake of September 2. 1957: Reassessment. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Findley, C. V. (2007). *Modern Türkiye tarihi: İslam, milliyetçilik ve modernlik, 1789–2007* (Çev. A. Berktaş). İstanbul:
- Gaddis, J. L. (2005). *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*. Oxford: Oxford University Press.
- Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*. Ankara: İnkılap Kitapevi.
- Ghani, C. (2000). *Iran And The Rise Of Reza Shah From Qajar Collapse To Pahlavi Rule*. London: I.B. Tauris & Co Ltd. Gloucestershire Echo (22 August 1941).. Time to Act in Iran.
- Gosselin, P. H. (2010). *Environmental and Health Impacts of Canada's oil Sands Industry*. Canada: Royal Society of Canada.
- Göktepe, C. S. (2015). Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası. *Bilig*, 197-222.
- Gürakar, T. (2012). *Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*. İstanbul: Kaynak
- Hahn, P. L. (2007). *Crisis and Crossfire: The United States and the middle East Since 1945*. Washington: D.C: Popmac Books.
- Hale, W. (2013). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Hamzavi, A. H. (2014). *Persia And The Powers An Account of Diplomatic Relations, 1941-1949*. London: Hutchinson & Co. Ltd.
- Heinberg, R. (2009). *Blackout: Coal, climate and The Last Energy Crisis*. New Society Publishers.
- İlhan, M. (2015). *Türkiye'nin NATO'ya girişi ve savunma politikaları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzzeti, İ. (2005). *İran ve bölge jeopolitiği* (Çev. H. Uygur). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kambin, P. (2011). *A History Of The Iranian Plateau: Rise and Fall of an Empire - Softcover*. Dallas, TX, U.S. A.: Published by iUniverse.
- Kara, P. (2010). *Türk-İran İlişkileri (1923-1960)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi.

- Karacagil, Ö. K. (2014). *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'la İttifak Kurma Arayışları*. OTAM, 95-116.
- Karadeniz, Y. (2011). I. Hüsrev Döneminde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 207-214.
- Karadeniz, Y. (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: Selenge Yayınları. Karatay, O. (2012). *İran ile Turan. İstanbul: Ötüken. İstanbul: Neşriyat A.Ş.*
- Kaya, M. (2004). Türk-İran İlişkileri (1923-1938). *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*.
- Kaya, M. (2012). *Orta Doğu'da Diplomasi: Türkiye ve İran*. İstanbul: Diplomasi Yayınları.
- Kaya, S. (2019). Türkiye ve İran Arasındaki Ticaretin Demiryolu Üzerinden Gelişimi.
- Keskin, Y. (2012). *YAKIN DÖNEME ETKİLERİ İTİBARI İLE KERBELÂ*. Erzurum:
- Kinzer, S. (2003). *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*. John Wiley & Sons.
- Koç, M. A. (2012). *Rekabetten geleceğe İran ilişkilerinin güvenlik boyutu*. İstanbul
- Koçer, K. (1941). Rusya'ya Yardım Meselesi. *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Sayı 34, 467-488.
- Köçer, M. (2004). Ağrı İsyanı (1926-1930). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 379-388.
- Kurtuluş, R. (2008). *Şah Rıza Pehlevi*. TDV İslam Ansiklopedisi Cilt:35, 67-68.
- Kutlay, M. (2011). *Ortadoğu'da Askeri İşbirliği ve Güvenlik Stratejileri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Küpeli, Ö. (2009). *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Lewis, B. (2014). *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Selen Y. Kölay). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Little, D. (2008). *American Orientalism: The United States and the Middle East Since 1945*. Chapel Hill: Universty of North Carolina Press.
- Lundestad, G. (2005). *East, West, North, South: Major Developments in International. İlişkiler Dergisi*, 89-105.
- Nadim, P. (1996). İran eğitim sistemi: Bir değerlendirme. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (8), 153-165.

- Olson, R. (2010). *Birinci Dünya Savaşı'ndan 1998'e Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*. (Çev. Hikmet İlhan). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ören, M. M., & Alkın, S. (2008). *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*. Ankara: Mars Matbaası.
- Özdemir, E., & Çakırbaş, A. (2013). 1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tetkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı XV, 311-329.
- Özkan, E. (2014). *Kültürel Diplomasi ve Uluslararası İlişkiler*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Öztürk, A. (2018). *Van-Tahran Demiryolu Hattının Tarihi ve Ekonomik Analizi*.
- Öztürk, S. (2011). *Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları*. Ankara: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. Paris: Historical Hazards in Iran prior to 1900.
- Parsi, T. (2017). *Losing an Enemy: Obama, Iran, and the Triumph of Diplomacy*. Yale University Press. Politics Since 1945.
- Robinson, F. (1986). *İslam dünyası* (Cilt 1, Çev. M. Tunçay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roosevelt, K. (1989). (Çev: Bedirhan muhib), *Karşı Darbe*. İstanbul: Nehir Yayınları .
- Roy, K. F. O., & Khosrokhavar, F. (2000). İran: Bir Devrimin Tükenişi, çev. İsmail Yerguz, İstanbul:Metis Yayınları.
- Saray, M. (1990). *Türk-İran Münâsebetlerinde Çiiliğin Rolü*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Selçuk, E. (2015). Pehleviler Dönemi Türk-İran İlişkileri. *SBARD*, Yıl 13, Sayı 25, 129- SETA, 2-31.
- Seydi, S. (2006). Making a Cold War in The Near East: Turkey And The Origins of The Cold War. *Diplomacy & Statecraft*, 113-141.
- Sivrioğlu, U. T. (2015). *İlk İslam Fetihleri ve Sasani Devletinin Çöküşü*. Turkish Studies, Summer, Vol. 10/9, 389-428.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1998). Ağa Muhammed Şah. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 455-456.

- Sümer, F. (1999). *Safevi Devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümer, F. (2001). Kaçarlar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, 51-53.
- Şimşir, B. N. (1996). *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). *Türkiye'nin enerji potansiyeli ve güneş enerjisi uygulamaları*.
- Topaloğlu, F. .. (2013). *İran Coğrafyasının Şiileşme Süreci-İlk Dönem, Emeviler, Abbasiler. Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri*. Çorum: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Turan , T., & Tüylü , E. (2011). Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Saadabat Paktı'nın İmzalanmasının Yankıları. *Turkish Studies*, Volume 6/3, 1749-1767.
- Uluerler, S. (2012). Osmanlı-Safevi İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125-140.
- Ünal, F. (2008). Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri.
- Yavuz, H. (2010). *Modern Türkiye ve İran*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Yeşilbursa, B. K. (2010). Demokrat Parti dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikası. *History Studies*, 2 (Ortadoğu Özel Sayısı), 91–93.
- Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat Paktı (1955–1959). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 89.
- Yıldırım, M. (2020). Türk-İran Demiryolu Bağlantısının Tarihsel Gelişimi ve Ekonomik Etkileri. *Journal of Rail Transport*, 45-60.
- Yıldırım, S. (2012). *Türkiye - İran Ekonomik İlişkilerinde Yeni Dönem*. Ankara: Uluslararası İlişkiler Konseyi Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2015). *Soğuk savaş sonrası dönemde İran'ın silahlanmasının Ortadoğu bölgesi*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijsser/issue/8576/106424> adresinden alındı
- Yılmaz, E. (2010). *Celal Bayar ve Dönemi* . İstanbul: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları.
- Yılmaz, H. (2019). Orta Doğu'da Soğuk Savaş Dönemi ve Bağdat Paktı. *Uluslararası*.

GAZETELER

Hürriyet Gazetesi. (1958, 19 Ekim). İran'dan Mersin'e döşenecek petrol hattı için anlaşma dün imza edildi.

Hürriyet Gazetesi. (1958, 28 Eylül). Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan birlik kuruyor.

Resmî Gazete. (1950, 29 Mayıs). Sayı: 751.

Resmî Gazete. (1950, 31 Mayıs). Sayı: 753.

Resmî Gazete. (1953, 7 Nisan). Sayı: 4274.

Resmî Gazete. (1958, 9 Mayıs). Sayı: 753.

Resmî Gazete. (1958, 17 Temmuz). Sayı: 3667.

Vatan Gazetesi. (1952, 13 Ekim). İran, dış siyasetinde değişiklik yapacak.

Vatan Gazetesi. (1952, 13 Kasım). İran bize petrol satmak istiyor.

Vatan Gazetesi. (1953, 2 Ocak). Tahran'da dün kanlı çarpışmalar oldu.

Vatan Gazetesi. (1953, 13 Nisan). Şah-Musaddık ihtilafı henüz halledilemedi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,6156

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,9457

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,8390

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,2019

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,9340

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm, 8918

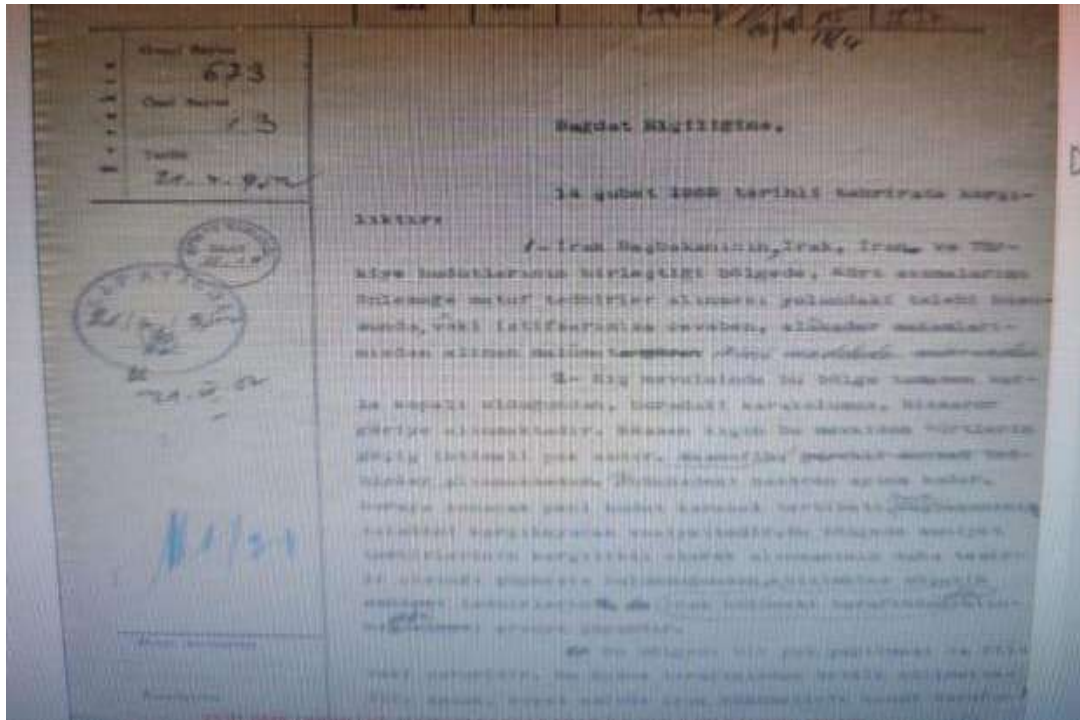
BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,8168

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,6480

BAO, A.DVNSMHHM.d...,Nu..s..., Hüküm,9098

EKLER

EK 1: Dış İşleri Bakanlığı 1952

Sadabat Paktı ve yürürlüğü meselesi

H. ER

Birçok defa bu mesele hakkında yazmıştım. Her defasında bu mesele hakkında yazdığım yazılar, okuyucuların ilgisini çekti. Bu defa da bu mesele hakkında yazacağım yazı, okuyucuların ilgisini çekecektir. Çünkü bu mesele, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği için çok önemlidir. Bu mesele, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği için çok önemlidir. Bu mesele, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği için çok önemlidir.

1.5 MİLYON lira

TÜRKİYE İŞ BANKASI

30 ev

TÜRKİYE İŞ BANKASI

ŞEHİR VE MEMLEKET HABERLERİ

Teknik Üniversitedeki hadise inceleniyor

HAVA VAZİYETİ

Üç esrar satıcısı ve 1,5 kilo esrar ele geçirildi

Küçük haberler

— Güta etme
Garanti Bankası!
Seni de Şirin bir
Yuvaya kavuşturabilir!

GARANTİ BANKASI

KARAHISAR
MADEN SUYUDUR

AKŞAM

AKŞAM'ın Küçük İlanları
Mutlaka Okuyunuz
KÜÇÜK İLANLARIMIZ
Pazar, Salı ve Perşembe günleri çıkmaz

Sayfa 12 - No. 2734 - Fiyatı her yerde 3 kuruş

PAZAR 11 Temmuz 1933

Telgraf: 24349 (İstanbul) - 24349 (Türkiye) - 34349 (Rusya) - 34349 (Kırım)

Saadabad paktının imzasından sonra sarayda bir de protokol imzalandı

Atatürkle İran Şahı arasında samimî telgraflar teati edildi

İran, Milletler Cemiyeti konseyi azalığına namzed
gösterilecek ve dört nazır her sene toplanacaklar

Saadabad paktını imzalayan devletleri gösterir harita

Ankara 10 (12.3) — Tahran'da Saadabad konferansı Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında paktı imzalandı. Bu paktın imzalandığı gün Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında paktı imzalandı. Bu paktın imzalandığı gün Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında paktı imzalandı.

Karabük şehri
Yeni şehrin ilk kısmı
iki aya kadar bitecek

Japon askerleri Pekin istikametinde ilerliyorlar
Amour nehri adalarını işgal eden Japonlar
Çinde de bir emrivakı yapmak istiyorlar

Güzel Trakya'da bir dolaşma Fennî arıcılık Trakya'da süratle yayılıyor

Fennî kovan kölyü için emniyetli bir kumbara haline gelmiştir

Trakya'da fennî arıcılık (Fennî arıcılıkta fennî kovanlar ve fennî kovanlar kullanılır) (Fennî arıcılıkta fennî kovanlar ve fennî kovanlar kullanılır)

Rami civarında bir merada metrük bir bomba patladı

Bir çoban vücudu parçalanarak öldü, öteki de ağır surette yaralandı

Ölen Ramî civarında bir merada
bir bomba patladı. Bir çoban vücudu parçalanarak öldü,
öteki de ağır surette yaralandı.

EK 6: Celal Bayar Bağdat Paktı ile ilgili Ürdün ziyareti 1955

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NADI

34. İnci yıl Sayı 12.453 Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet İhtisatı — Posta Kutusu İhtisatı No: 248
Telefonlar: Cusuf Sektör, Numarası: 11428, Yan Sektör, 11428, 11429, 11430 Çarşamba 25 Mart 1959

Halide Edib Adıvar
Külliyyatı:

İkinci Bütün Nispet	100 Kz.
İkinci Bütün	100 Kz.
Alman Gıda	100 Kz.
İkinci Ayne	100 Kz.
Yıldırım Çarşısı	100 Kz.

Ahmet Hâfız Yaşar
Kıbrıs Sektörü — İstanbul

n seçimlerle Irak Hükûmeti Bağdad bir tamimi Paktından dün çekildi

si, genel, ara ve mahallî
lara başlanmasını istedi
muhtar, belediye ve il genel
gürülmesini talep ediyor

Bağdad Radyosu, Irakın «Emperyalizmin son bağı» koparmış olduğunu ileri sürdü ve halkın sokaklarda şenlikler yaptığını bahsetti

Nâsırı Sovyet yardımlarını küçümsemekle itham eden Bağdad radyosu diyor ki: «Arab memleketlerini sosyalist cepheden ayırmağa çalışmak, Arabların lehinde bir hareket değildir.»

Kabinedeki münhal

Sivil savunma

Uç çocuğunu kaybeden bir anne ile bütün ailesinden olan bir babada çılgını

PAZARTESİ
26
OCAK
1959
Yıl 33, Sayı 1000

Yeni Asır
CUMHURİYETİN VE CUMHURİYET ESERLERİNİN BEKÇİSİ

Bağdat Paktı, Karaşide bu sabah toplantıya başlıyor

Pakistan Reisi cumhurbaşkanı Eyüp Han ile İran Başvekili dün Menderesi ziyaret ettiler

Karaşide Konuşması Bekleniyor

Toplantılar gizli olacak

BAŞ YAZI
Bağdat paktı bütün canlılığıyla ayakta duruyor...
Şevket Etilgin

Hükümet, ilaç fiyatını daha da ucuzlatacak

Rusya ile Kızıl Çin'in arası açık

İrak'ta iki idam cezası

İKİ GENÇ KURBAN DA

EK 11: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi 1955

T. C. BAŞVEKALET KANUNLAR VE KARARLAR Tetkik Dairesi	KARARNAME
Karar Sayısı 4 6156	
Kinetik 1	
<i>A.</i>	
	Türkiye-İran hudut bölgesinin emniyet ve sakinliğine müteallik meseleleri görüşmek üzere 10 Ağustos-12 Eylül 1955 tarihleri arasında Nişliye'de toplanmış olan Yüksek Hudut Komisyonu tarafından ittifak olunan ilgilik mukarreratın emariyete konulması; Hariciye Vekâletinin 22/10/1955 tarihli ve 27097/322 sayılı yazısı üzerine, İera Vekilleri Heyetince 16 / 11 /1955 tarihinde kararlaştırılmıştır.
	BAŞİCUMHUR

EK 13: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi 1956

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

EC 35

KARARNAME

İM:

10/Ekim/1956 tarihinde Karaçi'de toplanacak olan Bağdat Paketi Münsale Tali Komitesine tevdi edilmek üzere, Türkiye - İran demiryollarının iltisakı ile ilgili olarak hazırlanacak proje için Tahran'da yapılacak eksperler toplantısına, Hariciye Vekâleti Demiryollar ve Limanlar İnşaat Dairesi Reisi İkbâl Adil Sungu ile aynı daire Yüksek Mühendislerinden Feridun Kuran'ın iştirâk etmesi; Hariciye Vekâletinin 19/9/1956 tarihli ve 67931/526 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilları Heyetince 27 / 9 /1956 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

EK 14: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi 1957

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

8035

KARARNAME

10/Ekim/1956 tarihinde Karaçi'de toplanacak olan Bağdat Pak-
tı Minsale Tali Komitesine tevdi edilmek üzere, Türkiye - İran demir-
yollarının iltisakı ile ilgili olarak hazırlanacak proje için Tahran'-
da yapılacak eksperler toplantısına, Nafia Vekâleti Demiryollar ve Li-
manlar İnşaat Dairesi Reisi İkbâl Adil Sungu ile aynı daire Yüksek Mî-
hendislerinden Feridun Kuran'ın iştirâk etmesi; Hariciye Vekâletinin
19/9/1956 tarihli ve 67931/526 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzeri-
ne, İcra Vekilleri Heyetince 27 / 9 /1956 tarihinde kararlaştırılmış-
tır.

REİSİCUMHUR

EK 15: İran'da Zelzele Felaketi

Yeni Asır
CUMHURİYETİN VE CUMHURİYET ESSELERİNİN BEKÇİSİ

İran'da zelzeleden 3000 kişi öldü
Lar şehri ve civarı tamamen harap oldu. 3000 yaralı var. 17.000 kişi de evsiz kaldı. Olanların pek çoğu çocuk ve kadın.. Şehrin üzeri, toz bulutu ile kaplı.. Kraliçe, yetimlerin annesi oldu. Çarakkale'de de dün, zelzele oldu.

İzmir Kan Merkezi Dün Törenle Açıldı
İlk günde bir çok seçkin sima, kan bağışını bulundu. Celâl Bayar ve Karaman'ın gönderdiği telgraflar, hararetle tezahürata vesile ve

Başvekil Menderes, yarın uçakla Tahran'a gidiyor
Hükümet Reisimizin Londra'yı da ziyareti muhtemel.. Kalkınma Fonu Umum Müdürünü kabul eden Menderes; İstanbul Teknik Üniversitesinin yıldönümünde bulundu; irtisahlarla karşılandı.

ATO Karargâhında Türk Mocifi
ATO Karargâhında Türk Mocifi...

"Dedikodolar, rüzgarı elbi"

T. C.
BÂŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

K A R A R N A M E

8390

Mühür

20/3/1956 tarihli ve 4/6913 sayılı kararnama ile verilen salâhiyete istinaden imsalanmış olan ilâşık "Türkiye ile İran arasında Ticaret Anlaşması", "Ödeme Protokolü", "Zabıtnama" ve eki 1,2,3 ve 4 sayılı Protokollerin tasvibi; Hariciye Vekâletinin 20/11/1956 tarihli ve 73290/668 sayılı yazısı üzerine, 6653 sayılı kanunun 1 inci maddesine tenvfikân; İcra Vekilleri Heyetince 24/ 11/1956 tarihinde kararlaştırılmıştır.

BRİSİCUMUR

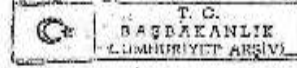
EK 19: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 1960

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR

Tetkik Dairesi
Karar Sayısı

5
45

KARARNAME

İran'a yapılacak 50 bin ton çökek satışı ve Türk - İran
Transit Anlaşmasının işlenmesi imkânlarını tesbit etmek üzere Ankara'ya
galecek olan İran Heyeti ile yapılacak müzakereler sonunda tesbit edile-
cek vesikaları Hükümetimiz adına imzalaması hususunda Dışişleri Bakanlı-
ğından Turgut Aylağ'a salâhiyet verilmesi; mezkûr Bakanlığın 11/6/1960 ta-
rihli ve 370.229/Tic.-4/139 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 17 /
6 /1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

EK 22: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 1958

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

KARARNAME

12019

EM

Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında 20/1/1958 tarihinde imzalanıp 7291 sayılı kanunla tasdik edilmiş bulunan ve 1958 Temmuz ayın da Irak'ta vukubulan hadiseler dolayısıyla tatbik mevkiine konulması şüpheli görülen "Gümrük Kanunlarının ve Nizamnamelerinin ihlalinin önlenmesine, soruşturulmasına ve tecziyesine mütedair karşılıklı yardım sözleşmesi"nin Türkiye, İran ve Pakistan arasında meriyete konulabilmesi için, Bağdat Faktı Ekonomik Komitesince hazırlanan muvakkat protokolün imzalanması hususunda Hariciye Vekâletine salâhiyet verilmesi; adı geçen Vekâletin 15/7/1959 tarihli ve 422 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 7/8 /1959 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİS İCUMHUR

EK 23: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 1957

T. C.
BASVEKALET
NLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

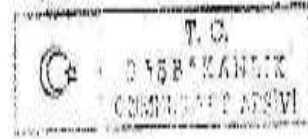
9340

KARARNAME

30/Ağustos/1957 tarihinde Tahran'da Lübnan, Ürdün, Irak, İran ve Türkiye arasında yapılacak olan komünizmle mücadele mevzuundaki toplantıya, delege olarak Millî Emniyet Hizmetleri Reisliği Mütchassis Müşaviri Emin Çobanoğlu ile Emniyet Mufettişi Turhan Deniz'in iştirak etmeleri; Hariciye Vekâletinin 22/8/1957 tarihli ve 142 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 28/8/1957 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

KARARNAME

8168

Em:

Türkiye-İran-Sovyet Rusya müsterek hudud taşına ait
" İltisak bölgesinin tasvir Protokolü"nun, Hükümetimiz namına im-
zası hususunda, Üçüncü Ordu Topçu Kumandanı Tuğgeneral Hakkı Ezgeç
ile Erkânı Harbiyeiümumiye Reisliğinden Hava Albayı Hüseyin Turgut'a
salâhiyet verilmesi; Hariciye Vekâletinin 10/10/1956 tarihli ve 69684-
553 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 13/10/1956 tari-
hinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

EK 25: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 1956

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı:

4

8518

KARARNAME

15/Ekim/1956 tarihinde Demkışlak'da imzalanan ilişik Tür-
kiye Cumhuriyeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve İran
Devlet Hudut hatlarının birbirine kavuştuğu iltisak bölgesinin tas-
vir ve hudut işareti protokolleriyle eklerinin tasdiki; Hariciye
Vekâletinin 16/3/1957 tarihli ve 7310/163 sayılı yazısı üzerine,
İcra Vekilleri Heyetince 12 /4 /1957 tarihinde kararlaştırılmış-
tır.

REİSİCUMHUR

EK 26: T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 1956

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
4

KARARNAME

6480

14/Ocak/1956 tarihinde Bağdat'da Lübnan, Ürdün, Irak, İran ve Türkiye arasında yapılacak olan komünizmle mücadele mevzuunda-ki toplantıya delegeler olarak Millî Şanîyet Hizmetleri Reisi Korgeneral Behçet Türkmen ile Komünizmle Mücadele Müdürü Mustafa Gürgün ve Arapça Mütercimi Ömer Sanver'in iştirâk etmeleri; Hariciye Vekâletinin 5/1/1956 tarihli ve 43045/4 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 9/1/1956 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLARI VE KARARLARI
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

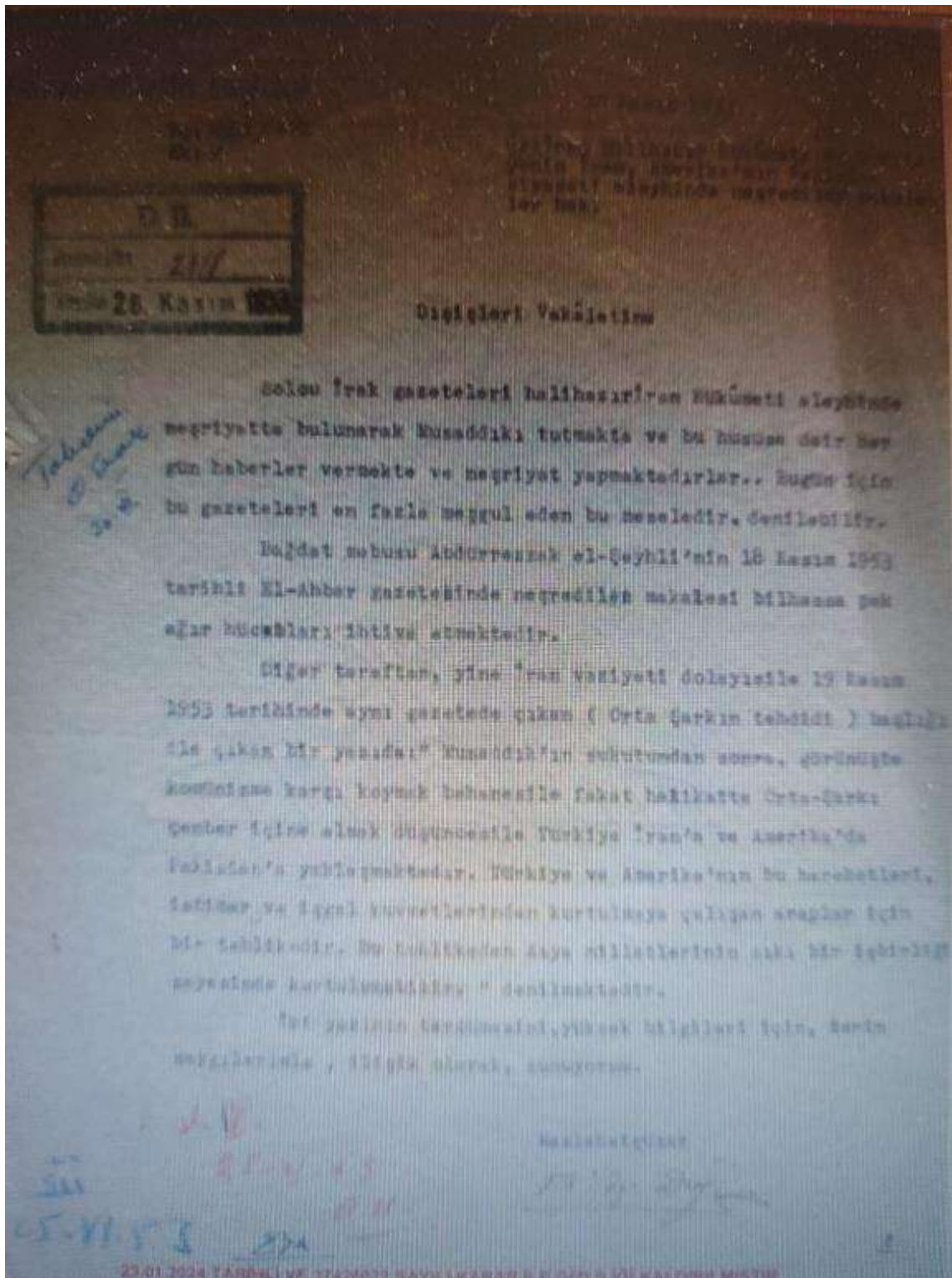
9098

KARARNAME

Bağdat Paktı Ekonomi Komitesi kararları gereğince alakadar Hükümetler teknisyenleri arasında yapılan temaslar neticesinde ihzar olunan Türkiye, İran ve Irak arasında iki telekomünikasyon sistemi müşterek projesi, Türkiye ile İran arasında Şivelan-Bezirge ve Rızaiye hudut bölgesi karayolu müşterek projesiyle Türkiye ile Irak arasında Cizre-Silopi-Zaho-hudut bölgesi karakolu müşterek projesi ve Muş-Tatvan-Van-Tebriz müşterek demiryolu projesine dair olan anlaşmaların, 16/5/1957 tarihinde Karacî'de toplanacak mezkûr Komite çalışmaları sırasında, Hükümetimiz adına imzalanması hususunda Hariciye Vekâletine salâhiyet verilmesi; adı geçen Vekâletin 16/5/1957 tarihli ve 22 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 7 /6 /1957 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

EK 30: T.C. Hariciye Vekaleti, 1958

Hariciye Vekaleti
11. Daire Başkanlığı
Tarih : 20. 7. 58

SİFRE: 10000

U. No.	Müstakim aldığı evrakın numarası	Gönderen Kurum	Müddet	Müddet	Gönderen Kurum	Gönderen Kurum	Gönderen Kurum
257							
H. No.							
Tarih							

Türkiye Hükümeti,
Hariciye

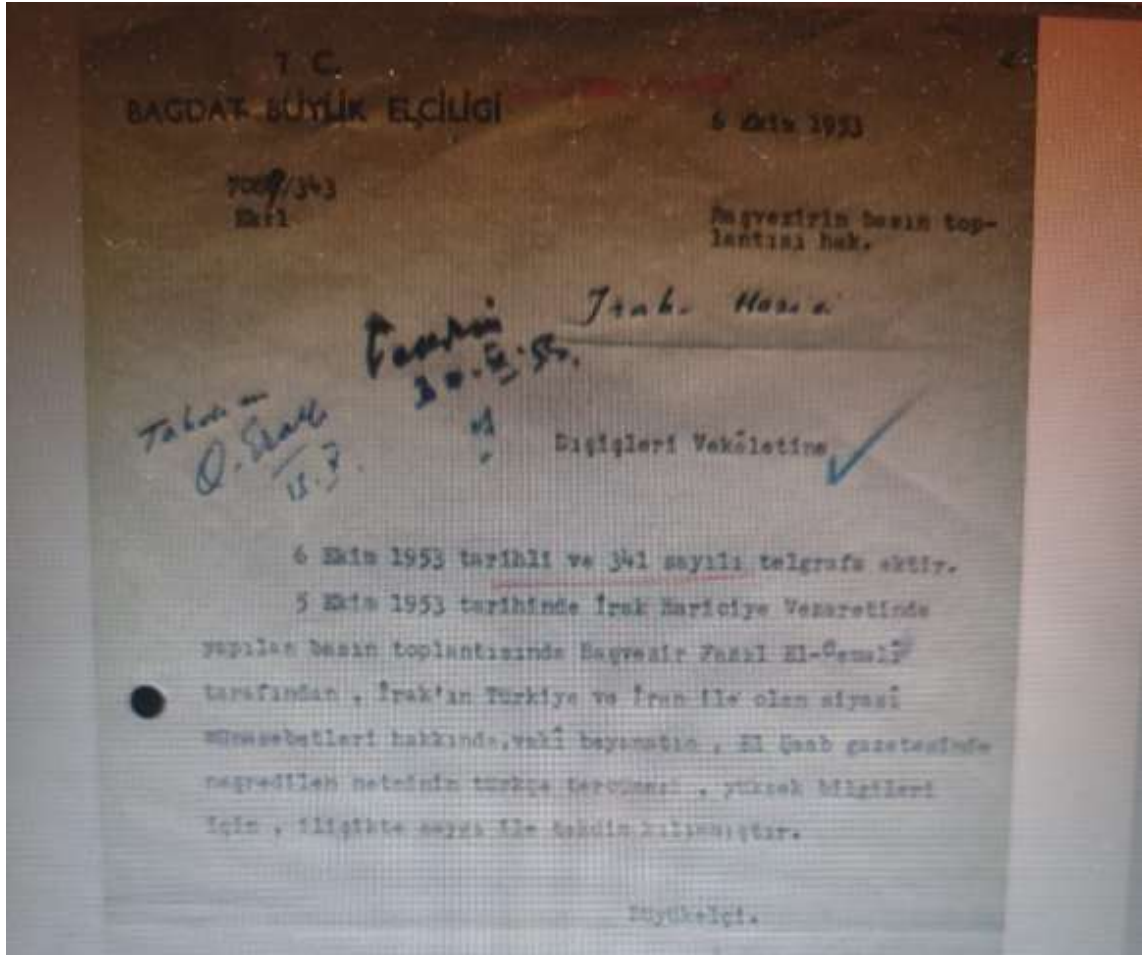
1. Yeni Irak rejiminin Türkiye, İran ve Pakistan tarafından 31 Temmuz Perşembe günü tanınması tahakkuk etmiştir. Türkiye Hükümeti, Irak Cumhuriyetinin hükümetine müvekkil olarak Irak Hükümeti'ne 31 Temmuz Perşembe günü atılmış dotara vermiş bir notada da reception yaptırarak suretli-şahadetli göndermiştir.

2. Aynı suretli-şahadetli de vermiş 31 Temmuz Perşembe günü Türkiye Hükümeti, Irak Hükümetine İstanbul tebliğatını yaptırmış ve Türkiye Hükümetinin Hükümeti Tebliği suretli-şahadetli İstanbul Hükümeti'ne gönderilmiştir.

Atılmış bir notanın suretli-şahadetli de vermiş 31 Temmuz Perşembe günü Türkiye Hükümeti, Irak Hükümetine İstanbul tebliğatını yaptırmış ve Türkiye Hükümetinin Hükümeti Tebliği suretli-şahadetli İstanbul Hükümeti'ne gönderilmiştir.

EK 31: T.C. Bağdat Büyük Elçiliği, 1953

Harcıye Tahlili

SİFRE: 44/14-1414

D.Ş. U. M. M. M.

G.Ş. 2

U. No.	Matnün dışında evrakın numarası	İşlem kayı numarası	Konu	Konu	Tarih Matnün	Tarih Matnün	Yazan Matnün
8298					24 10/12/58	16 10.12.58	
H. No.							
Tarih							

TÜRKİYE BÜYÜKELÇİLİĞİNE

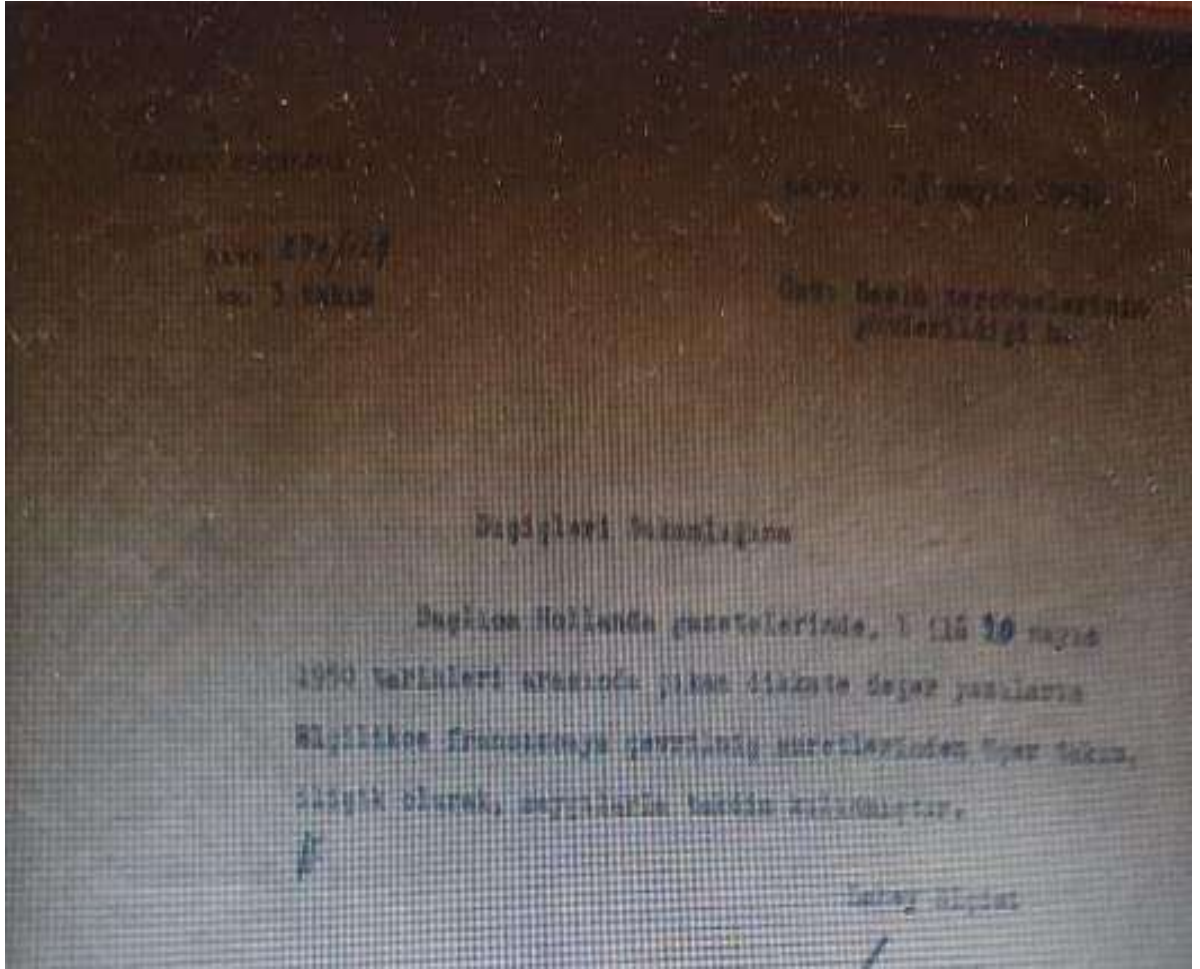
BASDAO

1. Tahran Büyükelçiliğinden alınan 14'ar ikinci maddede ayten vardır.
2. (Tahran Büyükelçiliğinin 204 sayılı kriptosu ayten)
3. Hariciye Esasına göre Tahran'daki Irak Defaretinin bu bareketini içeren oluğu kadar gayri dublancı teklifi atılmıştır, gayri nes'ul bir konfere-
mansla alınan bir kararın bu şekilde bir Defaretli-
kine teklifi atılmıştır, Irak Defaretinin bu karar
kaydı atılmıştır, tahminen tahminen tahminen,
waww tahminen tahminen tahminen tahminen
ve Irak'da Tahran Defaretinin tahmini tahminen tah-
minen tahminen tahminen tahminen tahminen.

Tarih: 12

TST 2024 TARKALIVE 3742622 SAYILI KARAR 24 OLM İKİNCİ KAT OLM İKİNCİ

EK 33: T.C. Lahey Elçiliği, 1950

Dışişleri Bakanlığına

İran ve Irakta KURT faaliyetine dair Birinci Daire
Umum Müdürlüğü şûâsı, 18 Mayıs 1949 tarihli ve 40622/100 sayılı
yazılarına ahiren Ankara'dan Tahrana hareket ederken evrak MÜDÜRİ-
YÜME tarafından tevdi olunan Tahran Büyükelçiliğine ait 15/6/950
tarihli ve 7/18 irsaliye sayılı masrafla gönderilmiştir.

Bahis mecmua yazı ile marbutu bulunan yazılarda da KURT-
lerin 1949 senesi Mart ayında Türk - İran ve Türk - Irak sınır bö-
lgesinde faaliyette bulunmuşlarından bahisle gereken tedbirlerin
alınmasını teminen beyfiyetin İran ilgili makamlarına bildirilmesi
emir buyrulmaktadır.

Ayrıca bir seneden fazla müddet geçmiştirdiği itibarla
beyfiyetin İran MÜDÜRLÜĞÜNE bildirilmesinde fayda görülmesi iddia-
dıkları arzıyla, bu husustaki talimatlarına göre işlemlerini
devam ettirilerinde rica olunur.

M. A. B. T. G. T. M. T.